

EKONOMICKÝ ČASOPIS | 1 1967 XV

Z OBSAHU

Pekník Karol, O jednej z metód priestorového merania a porovnávania životnej úrovne v ČSSR — Tíkal Svatepluk, K otázke dôsledkú regionálneho integračného seskupení — Szokolczai György, Investície a hospodársky rast — Šestáková Monika, Problém rovnovážnej ceny v nemarxistických modeloch oligopolu — Bauch Vlastislav, Problémy výživy obyvateľstva sveta do roku 2000 — Recenzie

A-240606

Čas-2112

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

State	
Pečnák Karol, O jednej z metód priestorového merania a porovnávania životnej úrovne v ČSSR	1
Tíkal Svatopluk, K otázke dôsledků regionálního integračního seskupení	21
Zo zahraničnej vedy	
Szakolczai György, Investície a hospodársky rast	40
Konzultácie	
Konzultácie z nemarxistickej ekonómie	59
Šestáková Monika, Problém rovnovážnej ceny v nemarxistických modeloch oligopolu	60
Prehľady	
Bauch Vlastislav, Problémy výživy obyvateľstva sveta do roku 2000	79
Recenzie	
Modely národohospodárskeho plánování — F. Turnovec	91
Komplexný pohľad na kapitalistickú dopravu — E. Šarmír	94

Vedúci redaktor Ernest Freistadt

Tajomníčka redakčnej rady Katarína Rybanská
zastupuje Andrea Takácsová

Redakčná rada: Jozef Dančo, Ján Ferienc, Zdeněk Hába,
Štefan Heretik, Félix Hutník, Jan Iša, Anton Klas,
Milan Kodaj, Ján Kúkeľ, Andrej Lantay, Jarosláv Ně-
mec, Ivan Okáľ, Viktor Pavlenda, Pavel Rapoš, Jozef
Rosa, Jozef Sojka, Miloš Švantner, Ján Tomčáni,
Pavel Turčan

Adresa redakcie: Bratislava, ul. Obrancov mieru 4, tel. 357-61—5

Toto číslo bolo redakčne spracované v októbri 1966

Čas-2112

A-240606

EKONOMICKÝ
ČASOPIS 1/XV/67

KAROL PEKŇIK

O jednej z metód priestorového merania a porovnávania životnej úrovne v ČSSR

V práci navrhujeme metódu na komplexné sledovanie dynamiky a štruktúry dosiahnutého stupňa životnej úrovne obyvateľstva prostredníctvom agregovaného súboru štatisticko-ekonomických ukazovateľov. Osobitne je zameraná na potreby makropohľadu v polohe priestorového porovnávania. Nezaoberá sa však navrhovaním a metodickým vymedzovaním ukazovateľov, ktoré bližšie charakterizujú vnútornú štruktúru jednotlivých zložiek životnej úrovne, ani navrhovaním a metodickým vymedzovaním prierezových ukazovateľov, ktoré detailnejšie dokresľujú životnú úroveň podľa jednotlivých spoločenských a príjmových skupín, ani rozborom ďalších možných a použiteľných metód, ktoré vychádzajú z iných teoretických prístupov, pracovných postupov a praktickej číselnej, resp. grafickej aplikácie.¹ Takisto sa v práci bližšie nezodôvodňuje objektívna nutnosť teoretického zmyslu i praktického významu priestorového merania a porovnávania životnej úrovne obyvateľstva v ČSSR v relácii jednotlivých krajov navzájom, najmä však medzi českými krajmi a Slovenskom.²

Vlastná expozícia problému

Jedným zo základných cieľov našej socialistickej ekonomiky je nielen sústavne vytvárať predpoklady na zvyšovanie životnej úrovne nášho obyvateľstva, ale aj bezprostredne zabezpečovať túto životnú úroveň. Ži-

¹ Porovnaj napr. L. Rendoš—M. Kulčáková, *Životná úroveň a osobná potreba*, edičné stredisko VŠE, Bratislava 1966.

² Touto zložitou problematikou, predovšetkým z hľadiska postupného oblastného vyrovnávania ekonomiky nášho štátu, sa z rôznych aspektov podrobnejšie zaoberajú ekonómi, napr. J. Fecanin, J. Ferianc, H. Kočtúch, J. Malý, J. Pavlenda, K. Pernica, P. Turčan a ďalší.

votná úroveň sa takto vo svojej konkrétnej podobe stáva vyústením procesov, ktoré prebiehajú vo sfére výroby, rozdeľovania, obehu i spotreby. A nielen toho, ale aj toho, za akých spoločenských pracovných podmienok, s akým účinkom a zameraním, s akými pozitívne i negatívne pôsobiacimi vplyvmi sa tento vývoj uskutočňuje a realizuje v jednotlivých spoločenských a príjmových skupinách obyvateľstva a prostredníctvom nich aj v priestore.

Primerané zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva v súlade s ekonomickými možnosťami treba považovať za objektívnu nevyhnutnosť budovania našej socialistickej spoločnosti, a to s osobitným zreteľom na hospodársky menej vyvinuté územné oblasti, v ktorých dosahované tempo by malo byť absolútne i relatívne rýchlejšie ako rast celoštátneho priemeru. Aby bolo možné tieto procesy regulovať na vedeckom základe, je nutné ich poznať, teda treba ich vhodným spôsobom kvantifikovať nielen celoštátne, ale aj v priestorovom pohľade,³ v ich dynamike i v ich štruktúrnom rozložení.

Vytvoriť sústavu, v ktorej faktor priestoru by bol určujúcim kritériom, všeobecne patrí k veľmi zložitým úlohám. Vyplýva to v nemalej miere i z toho, že v samej ekonomickej teórii sú rozdielnosti v názoroch na posudzovanie spoločensko-ekonomických javov a procesov, prebiehajúcich v oblastnom meradle vo vzťahu k ich postaveniu a pôsobeniu v celom národnom hospodárstve a naopak. S tým veľmi úzko súvisí stanovenie správneho metodického postupu výpočtu zvolených ukazovateľov najmä preto, že sa nezostáva len pri ich izolovanom sledovaní v rámci určitého priestoru, ale bezprostredne sa prikráča aj k medzipriestorovým porovnávaniam a rozborom, v našom prípade napr. medzi jednotlivými krajinami ČSSR, resp. medzi českými krajinami a Slovenskom.

Spomínaná sústava štatisticko-ekonomických ukazovateľov na priestorové meranie a porovnávanie musí sa pritom vyznačovať aj určitými špecifickými charakteristikami. Sú to najmä tieto: objektivita, komplexnosť, vnútorná vyváženosť, potrebná interpretačná schopnosť každého ukazovateľa jednotlivo i v logickej vnútornej návaznosti v celkovom syntetickom pohľade, a to i napriek tomu, že objektívne skutočnosti, ktoré vyjadrujú, majú prevažne heterogénny charakter. Iba tak je totiž možné poskytnúť jednotlivým stupňom riadenia a rozhodovania i ekonomickej vede číselné informácie o reálne prebiehajúcich procesoch na úrovni objektívnej pravdy. Zaiste je celkom nesporné, že to má všeobecne ďalekosiahly politický význam so zreteľom na uplatňovanie a presadzovanie celospoločenských hľadísk, najmä pokiaľ ide o koncepčné riešenia a praktickú realizáciu časového postupu priestorového ekonomického vyrovnávania oblastí v každom štátnom útvere s prihliadnutím na jestvujúce relatívne a absolútne rozdiely.

³ Majú sa tu na mysli jednotlivé kraje a relácie českých krajov a Slovenska.

Nám prichodí zaoberať sa len parciálnou časťou tejto sústavy, a to súborom ukazovateľov adekvátnych priestorovému meraniu a porovnávaníu dosiahnutého stupňa životnej úrovne obyvateľstva.

Pre uvedený cieľ (čo platí aj všeobecne), pokiaľ ide o počet ukazovateľov, treba sa rozhodnúť v podstate medzi dvoma možnosťami. Môžeme sa opierať o rozsiahlejší počet ukazovateľov na jednej strane veľmi podrobne a priamo číselne charakterizujúcich vnútornú štruktúru jednotlivých zložiek životnej úrovne obyvateľstva. Ich väčšie množstvo však obyčajne vedie k značnej neprehľadnosti, k strate orientácie (ktorý ukazovateľ je v danom smere závažnejší a ktorý menej podstatný), k zúženiu komplexného pohľadu. V našej štatistickej oficiálnej praxi sme sa zatiaľ uberali pri vypracúvaní jednotlivých súborov ukazovateľov najmä týmto smerom. Podľa nášho názoru majú pochopiteľne tiež svoj význam, a to predovšetkým pre potreby štrukturálneho mikrorozboru. Pre potreby makropohľadu nepovažujeme ich za dostatočne vyhovujúce.

Menej schodná, zato však opodstatnenejšia sa nám vidí druhá možnosť, ktorú aj používame.⁴ Ide tu o vybrané nevelikého počtu ukazovateľov, ktoré by v sebe synteticky (i keď prevažne nepriamym spôsobom) zhrnovali určité homogénne celky objektívnych skutočností a ktoré by v našom prípade charakterizovali dosiahnutý stupeň životnej úrovne obyvateľstva.

Naznačený postup znamená, že zvolené ukazovatele tým, že sú agregátom viacerých čiastkových ukazovateľov, dostávajú z hľadiska ich celkovej interpretácie určitý stupeň všeobecnosti. Súčasne sa predpokladá pri ich použití, a to najmä mimo rámca komplexného priestorového merania a porovnávaníu, že sa bude brať zreteľ na to, že v každom z nich sa premieta určité *abstrahovanie*,⁵ že sú *aproximáciou* skutočného stavu, že sa vyznačujú pomerne voľnou homoginitou.

Treba poznamenať, že hocako veľký počet ukazovateľov *nemôže* úplne vystihnúť celú mnohostrannosť a zložitosť javu, teda ani životnej úrovne. Každý štatisticko-ekonomický ukazovateľ je určitým odrazom objektívnej skutočnosti,⁶ pričom charakterizuje len niektorú stránku skúmaného spoločensko-ekonomického javu, resp. procesu. Informácie, ktoré podáva jednotlivé, resp. v osobitne vytvorenom súbore, budú vždy do istej miery jednostranné, nie je možné ich *absolutizovať*, budú mať iba vo výnimkových prípadoch charakter „ideálnej“ homogenity a ako také treba ich

⁴ Obdobným spôsobom situovali návrh ukazovateľov merania ekonomického vyrovnávania Slovenska H. Kočtúch a V. Pavlenda. Porovnaj. Ekonomický časopis (1965), č. 3.

⁵ Každého z navrhovaných ukazovateľov treba pochopiť v širších súvislostiach, nie iba v ich bezprostrednej interpretácii tej objektívnej skutočnosti, ktorú má za cieľ vyjadrovať.

⁶ Blížšie sa uvedenou problematikou zaoberá J. Kašpar v článku *Poznámky k stavu ukazovateľů národního hospodářství* [Statistika (1963), č. 6] a v článku *Ekonomická statistika a ekonometrie* [Statistika (1964), č. 6].

podľa potreby doplňovať neagregovanými štrukturálnymi a prierezovými ukazovateľmi.

To však nemôže narušiť vysokú porovnávaciu schopnosť ktoréhokoľvek ukazovateľa. Najmä vtedy, ak sa používa v tom špecifickom určení, ktoré sa mu prisudzuje (v našom prípade v polohe makropohľadu najmä pre potreby vrcholných riadiacich a rozhodovacích miest), a ak metodická náplň a konštrukcia ukazovateľa vychádza z indukívnej metódy, z analytického posúdenia a syntetického zhrnutia už spomínaného väčšieho počtu čiastkových ukazovateľov, vyjadrujúcich detailnejšie príslušné javy a procesy.

Pojmová charakteristika životnej úrovne

Metodická náplň a konštrukcia každého ukazovateľa a ich súborov by mala vychádzať z pojmovej podstaty objektívnej skutočnosti, ktorú má za cieľ kvantifikovať. A to bez ohľadu na to, či celoštátne organizovaná evidencia v danom čase zabezpečuje pre ich číselné zostavenie potrebné prvotné podklady. Inými slovami, ide najprv o vytvorenie príslušného pojmového aparátu.⁷

Pred obdobnú úlohu sme postavení aj v našom prípade. Prevláda zhoda názorov, že životnú úroveň obyvateľstva nie je možné chápať ako samostatný a jednoduchý spoločensko-ekonomický jav.⁸ Ide o kategóriu, ktorá má vzájomne sa podmieňujúci vzťah a príčinnú súvislosť so stavom a štruktúrou materiálnej výroby, so spoločenskou produktivitou práce, s úrovňou výrobných síl i s charakterom výrobných vzťahov. V jej obsahu sú zastúpené nielen ekonomické, ale i mimoeconomické činitele. Dostávame sa tak k vlastnej pracovnej definícii životnej úrovne. Chápem ju ako výslednicu *vzťahov medzi minulými i súčasnými kvantitatívnymi a kvalitatívnymi proporciami a procesmi vo sfére výroby, rozdeľovania, obehu i spotreby, spoločenskými pracovnými podmienkami a mierou uvedomenia si životných potrieb obyvateľstvom.*⁹

Meranie a porovnávanie životnej úrovne obyvateľstva podľa uvedenej pracovnej definície (a to platí obdobne pre ktorúkoľvek definíciu tejto kategórie) bez jej bližšieho rozširovania by narážalo na celý rad metodických problémov a ťažkostí. Preto treba najprv ustáliť, v akej polohe

⁷ J. Kašpar, cit. články v poznámke 6.

⁸ Rôzne názory autorov na ponímanie a definovanie životnej úrovne zhrnuje najmä J. Kazimour, *K otázkám hodnotení životní úrovně* (SEVT 1961) a O. Novotný, *K marxistickej teórii životnej úrovne vôbec a socializmu zvlášť* (dizertačná práca, FFUK, Bratislava 1961).

⁹ V tomto článku si nekladíme za cieľ bližšie sa zaoberať postupom a pojmovým aparátom, ktorý nás k tejto definícii priviedol, i keď sme si vedomí, že bez tohto vysvetlenia sa môže čitateľovi definícia javiť dosť popisná, okružná a všeobecná.

si stanovujeme životnú úroveň, v akom rozsahu sme si ju vymedzili sledovať pojmove. Významné postavenie predovšetkým pripisujeme *funkcii časového faktora*. Ním sa nepriamo vyjadruje, že základnou podmienkou životnej úrovne je nahromadené bohatstvo spoločnosti. Ďalej je to *faktor aktívneho pôsobenia jednotlivca* na celkový reprodukčný proces, keď sa jednotlivec neprejavuje len pasívne ako príjemca hmotných a kultúrnych statkov. Je teda v podstate faktorom ekonomického rastu.

Z hľadiska praktickej aplikácie na potreby priestorového merania a porovnávania životnej úrovne obyvateľstva treba metodickú náplň a konštrukciu jednotlivých ukazovateľov usporiadať predovšetkým so zreteľom na zisťovanie *dosiahnutého stupňa*,¹⁰ čo si vyžaduje uplatňovať metódu kumulovaných úhrnov.

Vzhľadom na to, že nami navrhovaný súbor je určený na vnútroštátne porovnávanie, nepokladáme za potrebné brať v ňom do úvahy faktor spoločensko-ekonomického zriadenia ani faktory bezprostredne vyplývajúce zo zabezpečujúcich funkcií štátu.

Pri samom meraní a porovnávaní životnej úrovne obyvateľstva možno uplatniť viacero hľadísk a metodických postupov. Pri definovaní nami navrhovaného súboru sme brali za základ rozloženie životnej úrovne do niekoľkých homogénnych celkov — zložiek. Týmto zložkám budeme dávať, predovšetkým prostredníctvom nepriamych štatistických znakov, merateľnú náplň tak, aby v syntetickom pohľade po ich spoločnom agregovaní čo najadekvátnejšie dosiahnutý stupeň životnej úrovne ako celok umožnili priestorove porovnávať.

Vychádzame z toho, že dosiahnutý stupeň životnej úrovne obyvateľstva v našich podmienkach, a to nie iba pre potreby vnútroštátneho priestorového merania a porovnávania, charakterizujú tieto zložky: 1. *úroveň výživy*, 2. *úroveň bývania*, 3. *osobný majetok*, 4. *rozsah a kvalita služieb*, 5. *zdravotné pomery*, 6. *dĺžka voľného času a jeho využívanie*, 7. *úroveň životného prostredia*.

Neberieme pritom do úvahy členenie životnej úrovne obyvateľstva na hľadisko bezprostredného prejavu a hľadisko dôsledkov, ktoré odporúčajú niektorí autori.¹¹ Vychádzame z toho, že triediace hľadisko treba prispôbiť stanovenému cieľu a možnostiam číselnej interpretácie. Okrem toho ide o vzájomné prelínanie sa týchto dvoch funkčne veľmi príbuzných etáp, takže presné vyriešenie metodického rozčlenenia a obsahovej náplne jednotlivých ukazovateľov podľa tohto triedenia pokladáme z hľa-

¹⁰ Má sa tu na mysli absolútna úroveň, nie meranie a porovnávanie stupňa uspokojenia.

¹¹ Je to napr. Z. Vávra, *K otázke vymezení životní úrovně a jejího měření* [Statistický obzor (1958), č. 10] a A. Laščíak — V. Mokřý, *O životní úrovni obyvatelstva* (SVPL 1961), ktorí navyše navrhujú zahrnúť aj hľadisko zabezpečenia životnej úrovne.

diska našej úlohy za málo účelné, pričom by bolo, najmä pokiaľ ide o príslušnú kvalifikáciu, i veľmi zložitú.

Žiada sa však súčasne uviesť, že v samom návrhu súboru syntetických ukazovateľov berieme do úvahy niektoré, ktoré nie sú typické pre kvantifikáciu *obsahu* životnej úrovne obyvateľstva, ale pre jej *charakteristiku* (čo sme si stanovili riešiť), a sa bežne zatrieďujú do sféry predpokladov, resp. dôsledkov.

Neberú sa do úvahy ani viaceré tradične používané ukazovatele, konštruované na báze hodnotového vyjadrenia [napr. reálna mzda, reálny dôchod, spoločenské spotrebné fondy] nielen preto, že v sebe neinterpretujú kumulovaný úhrn, ale najmä preto, že svojím ponímaním bližšie inklinujú k rozdeľovaniu než k bezprostrednému vyjadreniu dosiahnutého stupňa životnej úrovne obyvateľstva. Neberieme do úvahy ani ukazovatele, ktorých význam nie je vo vzťahu k životnej úrovni jednoznačne zrejmý [napr. spotreba jednotlivých druhov potravín, niektoré naturálne ukazovatele o bývaní a zdravotníckej starostlivosti], resp. ktoré zasahujú do sféry podmieňujúcich činiteľov [napr. stupeň ekonomickej aktivity obyvateľstva, úroveň kvalifikácie, tvorba národného dôchodku na obyvateľa].

Zložitá problematika vzájomného priestorového merania a porovnávania dosiahnutého stupňa životnej úrovne obyvateľstva si medziiným vyžaduje preskúmať aj to, či brať do úvahy mieru uvedomenia si životných potrieb, lebo bezprostredne podmieňujú intenzitu nárokov na rozsah a štruktúru jednotlivých zložiek životnej úrovne. Životné potreby obyvateľstva sú vo svojom súhrne premenlivou veličinou, značne závislou od mnohých objektívne i subjektívne pôsobiacich faktorov, ktoré treba chápať v ich neustálom vývoji.¹² Aj sám stupeň intenzity nárokov môže byť diferencovaný. Od tejto priestorovej diferencovanosti intenzity nárokov na rozsah a štruktúru jednotlivých zložiek životnej úrovne obyvateľstva sa v danom prípade abstrahuje. Vychádza sa z toho, že i keď priestorove jestvujú určité odlišnosti v spôsobe života, motivované nielen tradičnými zvyklosťami, ale najmä predchádzajúcim spoločensko-ekonomickým vývojom, rozdiel medzi mierou spoločenského uvedomenia si životných potrieb nie je v našom štáte, napr. v krajových reláciách, výraznejší a postupne sa stráca. Pri tých zložkách životnej úrovne, kde by táto diferencovanosť mohla vo väčšej miere jestvovať, napr. v dôsledku rozdielnych demografických charakteristík a rozdielneho sociálneho zloženia obyvateľstva, treba však s uvedenými skutočnosťami počítať, a teda ich brať do úvahy v konštrukcii navrhovaných ukazovateľov.

¹² Pojmovno gnozeologickou podstatou potrieb z hľadiska definovania tejto kategórie sa zaoberá T. Kotvald, *K pojetí potřeb člověka*. Československé zdravotnictví (1964), č. 6.

Návrh súboru syntetických ukazovateľov na priestorové porovnávanie

V tejto časti pôjde o súhrnný rozbor postavenia jednotlivých zložiek životnej úrovne obyvateľstva v celkovom ich komplexe z hľadiska dosiahnutého stupňa. Ukazovatele, ktoré pokladáme vhodné na ich syntetické meranie, pokiaľ ide o ich metodickú náplň a konštrukciu, sú volené tak, aby boli nielen odrazom kvantitatívnej, ale i kvalitatívnej úrovne príslušnej zložky, a súčasne, aby bolo na základe nich možné navrhnúť agregovaný spôsob komplexného vnútroštátneho priestorového merania a porovnávania dosiahnutého stupňa životnej úrovne obyvateľstva jedným číselným znakom. Pritom sa odhliada od podrobností, aký postup na konkrétne vyčíslenie toho-ktorého ukazovateľa voliť. Pozornosť sústreďujeme len na rámcové princípy zisťovania a výpočtu.

1. *Úroveň výživy.* Kvantitatívna a kvalitatívna úroveň výživy sa odráža na celkovom zdravotnom stave obyvateľstva a vo významnej miere rozhoduje o výkonnosti, odolnosti i dĺžke života každého jedinca spoločnosti.

Nedostatok, resp. nadbytok, a tým aj nesprávna skladba výživových látok aj pri vysokom kalorickom nasýtení môže mať nepriaznivý vplyv na celkový vývoj ľudského organizmu. Pretože jednotlivé potraviny tieňo látky obsahujú v rôznom množstve a v rozličnej skladbe, treba vychádzať práve z ich súhrnného posudzovania, a nie zo zjednodušeného a izolovaného hodnotenia na podklade úrovne spotreby jednotlivých druhov, resp. skupín potravín v naturálnych jednotkách.

Pri makroekonomických štúdiách, ktoré sa špecializovane zaoberajú rozborm spotreby potravín, prihliada sa najviac na 10 až 12 faktorov, aj keď pre vyrovnanú výživu treba uvažovať asi so 40 faktormi.¹³

Pre naše ciele bude dostačovať, ak pre potreby komplexného priestorového merania a porovnávania sa budú brať do úvahy tieňo výživové faktory: *kalórie, živočišne bielkoviny, tuky, glycidy, vápnik, vitamín C*, a to v prepočte na priemerného spotrebiteľa a deň a na rozdiel od ostatných ukazovateľov vo vzťahu k odporúčanej (normovanej) dávke. Ich zhrnutie do jedného číselného znaku treba riešiť vzájomnou kompenzáciou + — percentuálnych rozdielov od odporúčaných dávok.¹⁴

Neuvažujeme o zahrnutí ďalších výživových faktorov (napr. železo, fosfor, viaceré vitamíny), aj keď väčšina z nich je pre zdravú výživu priamo nepostrádateľná. Vychádzame pritom z toho, že v normálnych

¹³ B. Solnařová, *Výživový obraz spotřeby potravín a zjednodušené metody k jeho stanovení*, príloha časopisu *Průmysl potravín* (1958), č. 1.

¹⁴ Zhrnutie výživových faktorov do jedného číselného znaku prostredníctvom tzv. originálnych (iniciálnych) kalórií považujeme v tomto prípade za kontrolnú veličinu. Ide o metódu francúzskych ekonómov Cépédeho a Lengellého, ktorú uplatňuje B. Berkovičová v článku *Dva problémy výživy juhoslovanského obyvateľstva*. Sborník prác jugoslávskych ekonómů, ČSAV, Praha 1965.

životných pomeroch ich odchyľovanie od priemeru odporúčanej dávky sa výraznejšie neodkláňa v porovnaní od nami vybraných základných látok.

2. *Úroveň bývania.* Bezpochyby má úroveň bývania veľký vplyv na spokojnosť ľudí v práci i mimo nej, na stabilizáciu pracovných síl, vyššiu efektívnosť výroby, reprodukciu v rodine, na intenzitu nárokov na zdravotnícke služby atď. V neposlednom rade aj na vytváranie priaznivých predpokladov pre rast vzdelanostnej úrovne obyvateľstva. Celé bytové prostredie, v ktorom trávi človek značnú časť svojho života, ak je na zodpovedajúcej úrovni, tvorí dôležitú súčasť nielen rozvoja rodiny, ale rozvoja celej spoločnosti. Zabezpečovanie mnohotvárnej funkcie rodiny si preto vyžaduje, aby každá domácnosť mala zdravý, účelný, kultúrnej úrovni zodpovedajúci byt, vybavený príslušnými sanitárnymi zariadeniami podľa zásad moderného bývania.

Sám štandard bývania obyvateľstva sa môže charakterizovať značným počtom rôznych ukazovateľov i hodnotiť podľa rôznej normy. Nami vybrané dva ukazovatele pre potreby priestorového merania a porovnávania sú ekonomicko-technickej povahy a užšieho zamerania, keďže ich vzťahujeme len na samotný byt.

Prvý z nich charakterizuje byťový štandard viac po kvantitatívnej stránke, kým druhý viac po kvalitatívnej stránke. Ide o:

- a) *úroveň kvantity štandardu bývania,*
- b) *úroveň kvality štandardu bývania.*

Ad a) Tento ukazovateľ sa navrhuje vyjadrovať *počtom obytných miestností nad 8 m² na 1000 obyvateľov.*¹⁵ Ako vidieť, vychádza sa z úrovne izbovosti. Tým, že sa do ukazovateľa nezapočítavajú miestnosti menšie ako 8 m², zhrnuje v sebe do určitej miery aj ukazovateľa o plošnej výmere. To potom pri priestorovom meraní a porovnávaní umožňuje objektívnejšie hodnotiť skutočnú situáciu, pretože sa v navrhovanom ukazovateli dáva do vzťahu viac činiteľov.

Ad b) Tento ukazovateľ sa navrhuje vyjadriť *podielom bytov so základným a čiastočne základným príslušenstvom*¹⁶ (s kúpeľňou a splachovacím WC vo vlastnom byte, resp. i mimo neho, ale v používaní len vlastníka bytu) na celkovom počte bytov. Maximálna hodnota tohto ukazovateľa sa rovná 100. Rozdiel medzi ňou a navrhovaným číselným vyjadrením predstavuje podiel bytov bez základného príslušenstva.

¹⁵ Vychádzať z úrovne výhľadového štandardu 15 m² obytnej plochy na obyvateľa, tak ako to predpokladá vo svojej výskumnej práci *Investice a životní prostředí* Výskumný ústav výstavby a architektúry, pokladáme z hľadiska našej úlohy nateraz za iluzórne. Roku 1961 podľa výsledkov sčítania ľudu, domov a bytov obývalo v ČSSR 14 m² obytnej plochy a viac na 1 bývajúcего iba 17,4 % obyvateľstva (v českých krajoch 21,0 %, na Slovensku 5,8 %).

¹⁶ Ide o byty I., II. a III. kategórie spolu. Robiť toto priestorové porovnávanie len na úrovni bytov I. kategórie, t. j. s ústredným kúrením, pokladáme za málo reálne.

3. *Osobný majetok*. Ročným rastom trhovej spotreby priemyselného tovaru spolu s kvalitatívnymi zmenami, ku ktorým dochádza v jej štruktúre, všeobecne sa charakterizujú progresívne tendencie v zlepšovaní životnej úrovne obyvateľstva, nie však stupeň dosiahnutý v tejto jej zložke. Tu je rozhodujúca akumulácia týchto spotrebných predmetov v ich úžitkovej hodnote. A to jednak tých, ktoré sú v dlhodobejšom používaní obyvateľstva ako priameho spotrebiteľa a slúžia najmä jeho kolektívnej (rodinnej) spotrebe, ako aj tých, ktoré sú v krátkodobom používaní a slúžia predovšetkým osobnej spotrebe.

Tieto spotrebné predmety zahrnujeme pod spoločného menovateľa — *osobný majetok obyvateľstva*.¹⁷ Na jeho vyjadrenie navrhujeme vypočítavať nasledujúce dva ukazovatele:

a) *vybavenosť predmetmi dlhodobej spotreby na cenзовú domácnosť* (v Kčs),

b) *vybavenosť textíliami a obuvou na člena domácnosti*.

Ad a) Ukazovateľ vybavenosti predmetmi spotreby na cenзовú domácnosť by mal predstavovať v peňažnom vyjadrení fyzický objem spotrebných predmetov dlhodobého používania, na nadobudnutie ktorých treba vynaložiť väčšie finančné čiastky a ktorých doba používania je najmenej päťročná.¹⁸ K nim navyše treba pripočítať peňažné vyjadrenie fyzického objemu strojov a zabudovaného zariadenia celého bytového fondu, aby navrhovaný ukazovateľ zachycoval aj vzájomnú možnú zameniteľnosť takých predmetov, ako sú práčky pre domácnosť — domové práčky a pod.

Aby uvedené údaje spĺňali pri porovnávaní jednotlivých územných celkov požiadavky časovej a vecnej porovnateľnosti, treba im dať porovnateľný základ. Tým by mala byť cenзовая domácnosť konštruovaná na základe rodinných vzťahov, teda nie domácnosť bytová, resp. deklaratórna. Vychádzame z toho, že navrhovaný ukazovateľ sa skladá zo spotrebných predmetov, ktoré majú prevažne kolektívny (rodinný) charakter, pričom iba menšia časť z nich sa môže vyskytovať vo vlast-

¹⁷ Tento ukazovateľ sa u nás zatiaľ ani celoštátne nezostavuje. Orientačný prepočet čistého prírastku osobného majetku v ČSSR za roky 1948—1960 urobil V. Nachtingal v práci *Růst osobního majetku obyvateľstva v ČSSR* [Statistika a kontrola (1962), č. 3]. Zaužívaným sa preto stalo priestorove porovnávať rozsah osobného majetku pomocou vybavenosti tých predmetov dlhodobej spotreby, o ktorých sa bežne viedla evidencia. Napríklad vybavenosť domácností rozhlasovými prijímačmi, televízormi, domácimi práčkami, chladničkami, motorovými vozidlami. Komplexnosť posudzovania pre nedostatok číselných údajov za ostatné predmety dlhodobej spotreby je nateraz značne obmedzená.

¹⁸ Ide o tieto položky: nábytok, kachle, sporáky, rádioprijímače, televízory, gramofóny, fotoaparáty a kinematografické prístroje, hodiny a hodinky, elektrické práčky, domáce chladničky, ostatné elektrické a plynové spotrebiče, šijacie stroje, bicykle, skútre, motocykle, osobné autá, športové náradie a náčinie, kuchynský riad, sklo a porcelán, knihy a hudobniny.

níctve každého člena rodiny, resp. ju systematicky používajú viaceré domácnosti. Je to najmä preto, že veľký počet domácností žije pre nedostatok bytov v spoločnom spoluzití. Napríklad roku 1961 v českých krajoch ich takto žilo 327 000, t. j. 11 %, na Slovensku 182 000, t. j. 18 percent.

Ad b) Ukazovateľa vybavenosti textíliami a obuvou na člena domácnosti z hľadiska priestorového merania a porovnávania životnej úrovne obyvateľstva uprednostňujeme pred tradične používaným ukazovateľom ročnej trhovej spotreby textilných vlákien, odevného tovaru a obuvi, ktoré majú priebežný intervalový charakter a málo hovoria o kumulovaných úhrnoch.

Vzhľadom na značnú pestrosť týchto spotrebných predmetov považujeme za účelné robiť prepočet do jedného číselného vyjadrenia na základe agregovania vybaveností jednotlivých spoločenských skupín a podľa pohľavia pomocou jednoduchého, resp. váženého aritmetického priemeru.¹⁹ Tento prepočet by sa nemal robiť v cenách, ale na báze pôvodných naturálnych jednotiek.

4. *Rozsah a kvalita služieb.* Pri posudzovaní služieb z pozície charakterizovania dosiahnutého stupňa životnej úrovne nepokladáme za nevyhnutné zaoberať sa meraním a porovnávaním spôsobu, ako sa uhradzujú (to je úloha, ktorá prináleží predovšetkým do analýzy o rozdeľovacích procesoch). Základné kritérium, z ktorého treba vychádzať, je to, aby sme týmto ukazovateľom postihli, teda mohli merať a porovnávať rozsah a kvalitu služieb v ich celkovom komplexe. Znamená to súčasne, že by malo ísť o okruh služieb, ktoré sa poskytujú mimo sféry materiálnej výroby.

Podmienkou primeraného poskytovania služieb nie je iba vytvorenie príslušných predpokladov v oblasti materiálno-výrobnej základne, v úrovni spoločenskej produktivity práce a v cenovej politike, ale bezprostredná existencia materiálno-technickej základne služieb. Od nej závisí najmä rozsah služieb a náväzné vybavenie pracovnými silami, ktoré v značnej miere vplýva na dosahovanú kvalitu a efektívnosť služieb.

Uvedené skutočnosti a vzťahy sa pre potreby priestorového merania a porovnávania navrhuje posudzovať pomocou ukazovateľa *standardizovaný objem základných fondov zabezpečujúcich služby* (v prepočítaní na obyvateľa v KČS).

Vychádzajúc z predchádzajúcich zdôvodnení, treba do neho zahrňovať základné fondy a pracovníkov za tieto skupiny služieb: osobná doprava a nevýrobné spoje — služby dopravné a spojové; obchod, verejné stra-

¹⁹ Roku 1959 napr. bývalý SÚS anketou zisťoval vybavenosť domácností týmito odevnými potrebami a obuvou. U mužov: kabáty, obleky, saká, nohavice, športové saká, bundy, svetre a pulóvre, košeľe, topánky. U žien: kabáty, kostýmy, blúzky, sukne, športové saká, bundy a nohavice, svetre a pulóvre, letné šaty, zimné šaty, topánky.

vovanie a cestovný ruch — obchodné a rekreačné služby; komunálne služby — služby osobné a domácností; zariadenia uskutočňujúce dodávky vody a plynu do domácností, včítane kanalizačnej siete pre obyvateľstvo — služby technickej vybavenosti; údržba a opravy spotrebných predmetov a bytového majetku — opravárske služby; zdravotníctvo a sociálna starostlivosť — zdravotnícke a sociálne služby; školstvo — výchovné služby; kultúra, osвета a telesná výchova — kultúrno-zábavné a telovýchovné služby.

Pod štandardizáciou sa rozumie korigovanie objemu základných fondov na jedného pracovníka v rámci porovnávaných územných celkov podľa uvedených skupín služieb, a to vo vzťahu k objemu základných fondov, ktoré pripadajú za tieto skupiny služieb na pracovníka v priemere za celú ČSSR. Vychádzame tak z toho, že v podstate z hľadiska cieľových riešení by priestorove mal pripadnúť v jednotlivých skupinách služieb na pracovníka týchto služieb rovnaký objem základných fondov. To považujeme v danom prípade, ak abstrahujeme od kvalifikačnej úrovne a pracovnej zručnosti pracovníkov v službách a výšky príjmov na člena domácnosti, za jeden zo základných predpokladov dosiahnutia vyrovnanej kvality poskytovaných služieb v priestorovom rozložení.

Navrhovaného ukazovateľa by bolo treba prepočítavať na báze reprodukčných veľkoobchodných cien tak, aby sa v nich v plnom rozsahu premietol stupeň opotrebenia podľa charakteru príslušného základného fondu, podľa doby jeho pravdepodobného použitia a podľa úrovne jeho technického vybavenia.²⁰

5. *Zdravotné pomery.* K základným charakteristikám životnej úrovne obyvateľstva patria všeobecne i ukazovatele, ktoré umožňujú komplexne sledovať vývoj zdravotných pomerov obyvateľstva.

Pri výbere týchto ukazovateľov vychádzame z toho, že by nebolo správne opierať sa o ukazovatele, ktoré charakterizujú stupeň zabezpečovania zdravotníckych služieb materiálno-technickou základňou a pracovníkmi (napr. postele v zdravotníckych zariadeniach na 1000 obyvateľov, počet obyvateľov na 1 lekára). Treba sa orientovať na ukazovatele, ktorými možno hodnotiť i kvalitatívnu stránku sledovaných skutočností a pritom zachytiť zdravotné pomery ako odraz vývoja i súčasného stavu rozvoja výrobných síl a sociálnych pomerov. Mali by teda byť nositeľom nielen vplyvu súčasnej spoločensko-ekonomickej úrovne, ale i vplyvu spoločensko-ekonomickej úrovne predchádzajúcich období na zdravotné pomery obyvateľstva.²¹

²⁰ Pretože reprodukčné ceny sa nateraz systematicky nezisťujú, možno navrhovaného ukazovateľa počítat predbežne aj na báze nadobúdacích cien. Použitie cien zostatkových by nebolo vhodné. Bližšie o tejto problematike pozri B. Partyk, *Účtovanie základných prostriedkov v novej sústave financovania*. Účetní evidence (1963), č. 10.

²¹ Znamená to, že tieto ukazovatele budú v rôznej intenzite aj odrazom pôsobenia

Navrhnuté ukazovatele by mali mať priľom ľaký stupeň všeobecnosti, aby sa neznížila miera objektivity pri priestorovom meraní a porovnávaní. Treba voliť ukazovatele, ktoré budú v minimálnom rozsahu ovplyvňované rozdielnou skladbou obyvateľstva, podľa veku, pohlavia a pod. (tak to je napr. pri celkovej úmrtnosti, strednej dĺžke života).

Do súboru syntetických ukazovateľov navrhujeme také, ktoré majú súčasne bezprostrednú spätosť s populačným vývojom obyvateľstva. Ide o tieto:

a) *dojčenská úmrtnosť* (počet detí zomretých do 1 roku na 1000 živonarodených),

b) *proporcionálna úmrtnosť*²² — *štandardizovaná podľa pohlavia a vekového zloženia* (podiel úmrtí osôb vo veku 50 rokov a starších na celkovom počte úmrtí).

Kukladom oboch patrí jednoznačnosť a jednoduchosť výpočtu, vysoká rozlišovacia schopnosť, pritom však súčasne komplexnosť, čím dostávajú charakter a výhody syntetických ukazovateľov. Na charakteristiku zdravotných pomerov obyvateľstva ich považujeme za výstižnejšie, než keby sme na priestorové meranie a porovnávanie použili ukazovatele lekárskeho charakteru (napr. intenzitu celkového ochorenia, resp. na niektoré skupiny chorôb, podiel zomretých z počtu ochorených, percento pracovnej neschopnosti, počet ročne priznaných invalidných dôchodkov a pod.). Môžu byť totiž v menšom či väčšom rozsahu ovplyvňované nesprávnym diagnostikovaním, prípadne aj administratívnymi zásahmi a nariadeniami (napr. neprekročiť plánované percento pracovnej neschopnosti).

Z prísne medicínskeho hľadiska posudzovanie zdravotnej úrovne prostredníctvom dojčenskej a proporcionálnej úmrtnosti nie je bez problémov. To však nie je otázka ich vhodnosti či nevhodnosti na komplexné priestorové meranie a porovnávanie, ale viaže sa predovšetkým na formy uplatňovania lekárskej a sociálnej starostlivosti v praxi vôbec.

6. *Dĺžka voľného času a jeho využívanie*. V modernej spoločnosti by mala patriť ekonómia času k základným charakteristikám posudzovania dosiahnutého stupňa životnej úrovne obyvateľstva. Všetky pozitívne či negatívne pôsobiace faktory, najmä vo sfére činiteľov podmieňujúcich životnú úroveň obyvateľstva, ale i bezprostredne ju charakterizujúcich, i priestorove sa veľmi výrazne prejavujú v celkovej štruktúre bilancie časového fondu, a to nezávisle od toho, že zákonom stanovená pracovná doba je v našom štáte jednotná.

a vplyvu ostatných zložiek životnej úrovne obyvateľstva, ako napr. úrovne výživy, bývania atď.

²² Porovnaj Bulletin of the WHO (1957), zv. 17, č. 3; D. Vysušilová, *Poměrná úmrtnosť 50-letých a starších jako ukazovatel životní úrovně*. Statistický obzor (1958), č. 12.

Nejde však iba o dĺžku voľného času, ale aj o spôsob, ako sa využíva, ktorý poukazuje na úroveň a formovanie životného štýlu obyvateľstva ako celku i každého jednotlivca zvlášť.

Z týchto dvoch hľadísk vychádzame, ak navrhujeme dva ukazovatele pre túto zložku:

- a) *dĺžka voľného času (v hodinách za týždeň),*
- b) *spôsob využívania voľného času.*

Ad a) Pod voľným časom rozumieme čas na vykonávanie všetkých činností, ktoré nielenže pomáhajú rozvoju fyzických a duševných schopností človeka, ale sú nutným predpokladom na to, aby sa dosiahol kultúrny rozvoj ľudí, ich tvorivá činnosť, ako i celkový spoločenský rozvoj. Zohráva aj dôležitú úlohu pri zvyšovaní účasti pracujúcich na riadení, a teda pri prehlbovaní socialistickej demokracie. Zahrnujeme sem tieto činnosti: sebazvedelávanie, verejnú činnosť, aktívny odpočinok a pasívny odpočinok.

Predlžovať voľný čas znamená skracovať nielen pracovnú dobu, ale aj mimopracovný čas, ktorého dĺžka je vo veľkej väčšine prípadov motivovaná ekonomicko-spoločenským donútením (napr. stavba rodinného domu, práca po normálnej pracovnej dobe, dvojité zamestnanie).

Voľný čas navrhujeme sledovať v časových jednotkách podľa jednotlivých spoločenských skupín, pohlavia, ročných období, všedných dní a sviatkov. Pomocou váženého aritmetického priemeru takto získané údaje (malo by ísť o výberové zisťovania) treba potom napočítať do jedného číselného vyjadrenia.

Ad b) Pri využívaní voľného času nám nejde o zisťovanie zloženia voľného času krátkodobého charakteru, ale o meranie priestorových rozdielností vo využívaní dovolení pracujúcimi a prázdnin školopovinnou mládežou. Sledovanie tohto javu považujeme najmä z hľadiska reprodukcie pracovnej sily za mimoriadne závažné. Je pritom samozrejmé, že takýto ukazovateľ môže odrážať uvedenú zložku životnej úrovne obyvateľstva iba čiastkovo, lebo životný štýl, ktorý sa vo svojej konkrétnej podobe prejavuje rôznymi formami využívania voľného času, je svojím spôsobom veľmi mnohostranná veličina. Zahrnuje v sebe prvky filozofického a sociologického názoru i psychického naturelu každého jednotlivca, i keď jeho správanie je popritom v značnej miere závislé od ekonomickej úrovne príslušnej krajiny a vlastných príjmov.

Ukazovateľ by mal byť konštruovaný tak, aby sme vedeli u ekonomicky aktívneho obyvateľstva vyčíslit v členení podľa spoločenských skupín a úhrnom, aký podiel zákonom stanovenej dovolenky využíva na skutočný pracovný oddych, spojený so zmenou miesta trvalého bydliska. U školopovinnnej mládeže sa navrhuje orientovať toto zisťovanie len na väčšie obce, resp. na obce s väčšou intenzitou znečisteného ovzdušia.

Pracovný názov ukazovateľa je *rozsah dlhodobého využívania dovo-*

niek pracujúcimi a prázdnin školopovinnou mládežou v spojení so zmenou miesta trvalého bydliska.

7. *Úroveň životného prostredia.* V ekonomicky vyspelejši spoločnosti treba životnú úroveň obyvateľstva posudzovať aj vo vzťahu k úrovni životného prostredia v najširšom zmysle, t. j. z hľadiska všestranného rozvoja človeka a jeho osobnosti.

Problematiku životného prostredia nie je možné zužovať na rozsah a úroveň verejnoprospešných zariadení, i keď komplexne dotvárajú úroveň kvality bývania. Životné prostredie je charakterizované jednak celým radom prírodných faktorov, napr. lesnatosť a množstvo zelene, klimatické podmienky, vodohospodárske pomery, ako i celým radom faktorov ovplyvnených človekom, ako dôsledok často živelného technicko-civilizačného rozvoja.²³

Pre značnú rôznorodosť činiteľov, ktoré vytvárajú životné prostredie, je neľahké vybrať také ukazovatele, ktoré by pre potreby makropohľadu a komplexné priestorové meranie a porovnávanie čo najplastickejšie a najsúhrnnejšie vo svojom číselnom vyjadrení zobrazovali túto zložku.

Pretože hlavnými problémami životného prostredia sú čistota povrchových vôd, zásobovanie obyvateľstva pitnou vodou a čistota ovzdušia, najmä v priemyselných strediskách, navrhujeme pre priestorové meranie a porovnávanie úrovne životného prostredia tieto ukazovatele:

- a) *rozsah znečistenia vodných tokov,*
- b) *podiel obyvateľstva bývajúcего v miestach s vysokou intenzitou znečisteného ovzdušia,*
- c) *miera starostlivosti organizácie o zamestnanca, pokiaľ ide o úroveň pracovného prostredia.*

Ad a) Rozsah znečistenia vodných tokov má svoj význam i z hľadiska rozmiestovania závodov vo vzťahu k zachovaniu dobrej akosti vody, z hľadiska praktického riešenia čistoty vodných tokov vo vzťahu k množstvu odpadových vôd a pod. Tohto ukazovateľa získame pomocou jednoduchej aritmetického priemeru kombináciou ukazovateľa *podiel dĺžky vodných tokov s nevyhovujúcou vodou na celkovej dĺžke hospodárskych vodných tokov* a ukazovateľa *podiel obyvateľstva v obciach v bezprostrednej blízkosti vysoko znečistených tokov.*

Ad b) Rozumie sa tu zadymenie, plynové exhalácie, prašnosť a zápach, ktoré môžu byť spôsobené priemyselnými zdrojmi, kotolňami, parnými lokomotívami, benzínovými a naftovými motorovými vozidlami, neudržiavanými cestami a podobne. Aby sa tento ukazovateľ mohol systematicky vypočítavať, treba stanoviť súhrnne maximálne možný rozsah znečistenia, ktorý ešte nemá vplyv na zhoršovanie zdravotného stavu obyva-

²³ Bližšie sa kategorizáciou zložiek životného prostredia zaoberajú štúdie Výskumného ústavu výstavby a architektúry: *Základní otázky osídlení v ČSSR* (z roku 1962) a *Investice a životní prostředí* (z roku 1966), ako aj práca J. Kratochvíla *Životné prostredie a národné zdravie na východnom Slovensku* (z roku 1965).

telstva a na devastáciu prírodného prostredia, a zabezpečiť jeho meranie.

Ad c) Pracovné prostredie nie je charakterizované len rozsahom materiálo-technickej základne príslušných sociálnych zariadení, ale aj ďalšími činiteľmi, ktoré možno všeobecne zhrnúť pod pojem „starostlivosť organizácie o zamestnanca“. Ich dobrá úroveň prispieva k väčšej spokojnosti každého pracovníka v práci, k zvýšenému pracovnému výkonu, k väčšej zainteresovanosti na vnútornom živote príslušnej organizácie atď. K takýmto kladne pôsobiacim činiteľom môže napr. patriť zníženie intenzity hluku, dobrá klimatizácia a osvetlenie pracovísk, nahradzovanie ťažkých fyzických prác výkonnými mechanizmami, vybavenie ochrannými pomôckami, dostatočný pracovný priestor atď.

Zisťovať, sledovať a priestorove porovnávať uvedené skutočnosti a transformovať ich do jedného číselného znaku je najvhodnejšie prostredníctvom anketových sociologických prieskumov. Je vecou špecifického prístupu podľa obsahového zamerania, ako sa zistené údaje agregovaným spôsobom spracujú, aby boli transformované do jednej číselnej charakteristiky.

Agregovaný spôsob komplexného merania

Napokon chceme navrhnúť spôsob komplexného vnútroštátneho priestorového merania a porovnávaníu životnej úrovne obyvateľstva prostredníctvom navrhovaných 13 ukazovateľov ich agregovaním do jedného číselného znaku.

Z hľadiska doterajších znalostí treba považovať, najmä ak prihliadneme na značnú heterogénnosť jednotlivých zložiek životnej úrovne obyvateľstva, za najvhodnejšiu tzv. *bodovaciu metódu*.²⁴ Jej základný princíp spočíva v tom, že každý ukazovateľ, ktorý za porovnávané územné celky dosahuje najpriaznivejšiu hodnotu, získava 100 bodov. Ak by pozorovaný územný celok dosahoval pri všetkých 13 ukazovateľoch najpriaznivejšie hodnoty, získava celkove 1300 bodov. Ostatné územné celky v tom-ktorom ukazovateli dostávajú taký počet bodov, v akom pomere je tento ukazovateľ k najlepšiemu.²⁵ Pretože údaj, ktorý charakterizuje lepšiu úroveň, dostáva väčší počet bodov (maximálne 100), treba troch z navrhovaných ukazovateľov (dojčenská úmrtnosť; rozsah znečistenia vodných tokov v percentách; podiel obyvateľstva bývajúceho v miestach

²⁴ Porovnaj Czech-Szombaty, *Rozpracovanie syntetického ukazovateľa na medzinárodné sledovanie životnej úrovne...*, Separát spracovaný pre vedeckú štatistickú konferenciu, Budapešť jún 1961.

²⁵ Použitie opačného postupu, ak jednému územnému celku (môže to byť napr. aj celoštátny priemer) sa v každom ukazovateli bez ohľadu, či vykazuje najpriaznivejšiu hodnotu alebo nie, prisudzuje 100 bodov a ostatným územným celkom podľa ich pomeru k bázičnému nad alebo pod 100 bodov, treba považovať za menej adekvátne.

s vysokou intenzitou znečisteného ovzdušia) obodovať na základe ich prevráteného pomeru.

Uvedený agregovaný spôsob komplexného priestorového merania umožňuje pozorovať nielen rozdiel v dosiahnutom stupni životnej úrovne obyvateľstva medzi porovnávanými územnými celkami, celkove a štruktúrálné zisťovať tempo rastu pre ľubovoľnú východiskovú základňu, ale aj porovnávať skutočnú mernú rýchlosť postupu vyrovnávania.²⁶

Náš spôsob agregovaného komplexného merania a porovnávania vychádza z predpokladu, že jednotlivé zložky životnej úrovne obyvateľstva, ktoré sú kvantifikačne vyjadrené uvedenými 13 ukazovateľmi, majú na jej dosiahnutý stupeň *v podstate* rovnaký vplyv. Tu uplatňujeme určitú hypotetickú domnienku, pretože v súčasnom období stupeň poznania zatiaľ neumožňuje dostatočne objektívne posúdiť a jednoznačne určiť v rámci územných celkov (jednotlivé kraje; české kraje — Slovensko) hierarchické poradie jednotlivých zložiek, ani urobiť na základe toho zodpovedajúci systém váženia pre jednotlivé ukazovatele a navrhnúť metódu výpočtu výsledného agregátu. Riešenie tohto problému je veľmi zložitá. Vždy budú rôzne názory na to, uspokojenie ktorej zložky životnej úrovne obyvateľstva, v akej intenzite a v akom časovom intervale vo vzťahu k ostatným zložkám je dôležitejšie, resp. menej dôležité. Často sa veľmi diametrálne odlišuje názor spotrebiteľa, ktorý disponuje určitou mierou vlastného, i keď čiastočne subjektívneho rozhodovania, od názoru štátu, ktorý vyplýva z jeho riadiacich funkcií, ako aj od názoru autora, ktorému ide o hľadanie objektívnej skutočnosti.

Niektoré prejavy životnej úrovne obyvateľstva sa prelínajú aj vo viacerých zložkách (a teda aj v príslušných ukazovateľoch) a pritom s rozdielnou intenzitou v priestore i čase podľa toho, v akom vzájomnom vzťahu sú medzi sebou. Javí sa nám preto veľmi problematické opierať sa o substitučné metódy, používané napr. v širokom meradle v oblasti spotreby. Riešenie stanovenia váh sťažuje aj skutočnosť, že na určitom stupni vývoja danej spoločnosti nie je už možné jednoznačne sa ustáliť na poradí a intenzite dôležitosti jednotlivých zložiek vo vzťahu k životnej úrovni ako k celku, najmä ak ich posudzujeme z hľadiska spotrebiteľa.²⁷

Agregovaný spôsob merania a porovnávania na základe jednej číselnej charakteristiky prostredníctvom bodovacej metódy umožňuje objektívne pozorovať v diferencovanom pohľade²⁸ odlišnosti v dosiahnutej úrovni

²⁶ Bližšie sa touto problematikou zaoberá H. Kočtúch v článku *Ideológia a ekonomika po roku 1965*. Slovenské pohľady [1966], č. 5.

²⁷ K. Bennet v článku *International Disparities in Consumption Level* [The American Economic Review [1951], č. 4] pri porovnávaní úrovne 31 štátov za roky 1934 až 1938 bodovacou metódou pomocou 19 ukazovateľov použil nevážený i vážený spôsob merania. Konečné výsledky týchto dvoch prepočtov sa v rámci jednotlivých štátov vo vzťahu k USA odlišovali vo väčšine prípadov minimálne.

²⁸ To napr. neumožňuje ukazovateľ „úplný reálny dôchod“, ktorý sa u nás v sú-

jednotlivých zložiek životnej úrovne obyvateľstva (spôsobené napr. rozdielnymi príjmami, tradičnými zvyklosťami, rozdielmi v štýle života a pod.), ktoré sa môžu výraznejšie priestorove od seba odlišovať i vtedy, keď celkové rozdiely v dosiahnutom stupni budú už málo podstatné. Analógia s konštrukciou „spotrebných košov“ je iba zdanlivá.²⁹ Umožňuje posudzovať tieto skutočnosti v rámci špecificky daných priestorových podmienok ako dynamický proces, čo treba považovať za správne, lebo vývoj jednotlivých zložiek životnej úrovne neprebíha lineárne. Takýto pohľad sa napr. pri meraní a porovnávaní pomocou hodnotových, resp. pracovných ukazovateľov viac-menej stráca, keďže sa priestorove nepriamo unifikuje miera intenzity nárokov na „príjem“ jednotlivých zložiek životnej úrovne obyvateľstva.

Agregovaný spôsob komplexného priestorového merania a porovnávanie umožňuje, aj keď v určitom voľnejšom rámci, sledovať ako i vo vývoji štrukturálne hodnotiť v jednotlivých územných celkoch dosiahnutú úroveň individuálnej spotreby (ide najmä o ukazovatele 1—5) a dosiahnutú úroveň spoločenských pracovných podmienok (ide najmä o ukazovatele 6—8).

System bodovacej metódy vyjadrený jedným číselným znakom nemôže pochopiteľne v jeho výslednej charakteristike poskytnúť hlbší štrukturálny a prierezový pohľad na vnútorné „správanie“ svojich jednotlivých zložiek. Pri použití agregovaného spôsobu komplexného merania a porovnávanie treba sa preto opierať o určitú abstrakciu a princípy *deduktívnej metódy*. To však súčasne umožňuje hodnotiť javovú stránku každej zložky integrovanejšie, komplexnejšie a v makropohľade.

I z týchto príčin má bodovacia metóda výpočtu všade tam, kde ide o zhrnutie heterogénnych objektívnych skutočností, ktoré sú vyjadrené nesčítateľnými číselnými znakmi, značný priestor na použitie. Možno jej prípadne vyčítať „neadresnosť“ voči objektívnym skutočnostiam, na komplexné meranie a porovnávanie ktorých sa použila. Súčasne však treba vidieť, že uplatnenie tejto nepriamej výpočtovej techniky je jedným zo spôsobov ekonomickej štatistiky, ktorý umožňuje vo svojom prejave mnohostranné, obsahovo veľmi členité a málo homogénne kategórie zhrnúť (za účelom porovnávanie) do jedného číselného znaku.

časnosti pokladá za najsyntetickejšieho interpreta na sledovanie dynamiky životnej úrovne obyvateľstva a na jej meranie.

²⁹ Pri položkách „spotrebného koša“ na získanie východiskovej základne sa jednotlivé tovary a služby vážia podľa štruktúry celkových výdavkov obyvateľstva, pričom q — stále spotrebné množstvá sú väčšinou platné niekoľko rokov. Naproti tomu použitie bodovacej metódy umožňuje plynule premieňať do výsledného číselného znaku štrukturálne zmeny, ku ktorým dochádza v dynamickom vývoji medzi jednotlivými zložkami životnej úrovne obyvateľstva.

Aby sa mohol v ekonomickej teórii a praxi použiť uvedený návrh jednej z možných metód agregovaného komplexného priestorového merania a porovnávania životnej úrovne obyvateľstva prostredníctvom jedného číselného znaku, vyžaduje si príslušnú číselnú interpretáciu. Situácia je nateraz taká, že viaceré z navrhovaných ukazovateľov, najmä pre nedostatok číselných podkladov, nie sú v dlhodobom časovom vývoji k dispozícii ani za ČSSR. Niektoré skutočnosti (napr. o životnom prostredí) sa zisťujú sporadicky rôznymi výskumnými pracoviskami. K nedostatkom patrí, že ani Ústredná komisia ľudovej kontroly a štatistiky doteraz neurobila podrobnejšiu inventarizáciu potrebných prvotných číselných podkladov na spracovanie materiálov — ani spracovaného materiálu. Iba tak by totiž bolo možné urobiť vo vývojovom pohľade orientačný výpočet podľa navrhovaného agregovaného spôsobu komplexného merania a porovnávania za ČSSR, české kraje a Slovensko (išlo by najmä o roky 1950, 1955, 1960, 1965).

Hoci sú ťažkosti, pokúsili sme sa vyčísliť navrhovanou bodovacou metódou rozdiely v dosiahnutom stupni životnej úrovne obyvateľstva medzi českými krajinami a Slovenskom v období rokov 1960—1961. Vychádzali sme pritom z oficiálnych údajov ÚKLKŠ, z niektorých zisťovaní vedeckovo-výskumných pracovísk i z vlastných prepočtov a odhadov.

Tu treba uviesť ešte jeden závažný moment. K akému základu — konkrétne v našom prípade — navrhovanou bodovacou metódou jednotlivé ukazovatele prepočítavať. Sme postavení pred trojakú voľbu. Za základ, t. j. 100, by bolo možné zvoliť ukazovateľa charakterizujúceho príslušnú zložku životnej úrovne obyvateľstva za ČSSR, resp. za české kraje, resp. za Slovensko. Pravda, v každom prípade dostaneme rozdielny konečný výsledok, t. j. bude iný rozdiel medzi súčtom bodov za pozorované územné celky.

V našom prípade sme vzali za základ úroveň ukazovateľa za Slovensko = 100. Tento spôsob sa ukazuje ako najreálnejší, najmä preto, že jednou zo základných úloh našej socialistickej spoločnosti je realizovať postupné vyrovnávanie ekonomickej úrovne Slovenska na úroveň českých krajov.

Po vykonaných prepočtoch sme dostali tento výsledok: Ak hodnoťme v priemere rokov 1960—1961 dosiahnutý stupeň životnej úrovne obyvateľstva na Slovensku 100 bodmi, v českých krajinách bol počet bodov vyšší asi o 35 %;³⁰ pritom bol väčší rozdiel v úrovni individuálnej potreby než v úrovni spoločenských pracovných podmienok.

³⁰ S uvedeným číselným rozdielom, i keď je preverený nezávisle prostredníctvom iných číselných údajov, treba dotiať, kým nebude k dispozícii dlhodobejší rad a komplexnejší preverovací výpočtový aparát, „manipulovať“ veľmi citlivo. Treba použiť potrebné vysvetlivky. Podrobnejšie údaje za jednotlivé ukazovatele obsahuje kandidátska dizertačná práca autora *Rozbor syntetických ukazovateľov na medzioblastné porovnanie životnej úrovne obyvateľstva v ČSSR, VŠE, Bratislava 1966.*

Záver

V tomto príspevku sme uviedli stručný náčrt jednej z možných metód agregovaného komplexného priestorového merania a porovnávania životnej úrovne obyvateľstva v rámci jedného štátneho útvaru. Celý problém sa však nevyčerpá a sme si vedomí, že ostal celý rad otvorených otázok. Okrem toho, že by bolo treba v prvotnej evidencii, výkazníctve a systéme jednorazových zisťovaní zabezpečiť potrebné číselné podklady na systematické zostavovanie a vypočítavanie komplexného merania na úrovni krajov a za české kraje a Slovensko pomocou jedného agregátu, je nutné v ďalšej etape prác podrobiť výskumu najmä tieto skutočnosti:

— Ako systém bodovacej metódy vylepšiť, aby agregovaný spôsob výpočtu plnšie zobrazoval objektívne skutočnosti a vzťahy. Išlo by najmä o vytvorenie ucelenej sústavy homogenizačných koeficientov.

— Ako prepojiť navrhovaný súbor do dezagregovaných čiastkových súborov ukazovateľov štruktúrne podrobnejšie charakterizujúcich v priestorovom pohľade tú-ktorú zložku životnej úrovne obyvateľstva a akú systematiku pritom použiť.

— Ako prepojiť navrhovaný súbor s vrcholnými štatistickými agregátmi, aby sa v ich kvantifikačnom vyjadrení zabezpečilo priestorové spojenie a vzťah ekonomických procesov s procesmi životnej úrovne obyvateľstva.

To si však vyžaduje — aspoň za české kraje a Slovensko — mať orientačne spracovaný dlhodobější vývoj niektorých vrcholných syntetických ukazovateľov, aby teoretické úvahy bolo možné aj empiricky preskúšať. Nateraz je táto možnosť pre značnú zložitost' pri obstarávaní číselných podkladov dosť obmedzená.

ОБ ОДНОМ ИЗ МЕТОДОВ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО ИЗМЕРЕНИЯ И СРАВНЕНИЯ ЖИЗНЕННОГО УРОВНЯ В ЧССР

Карол Пекник

В статье автор предлагает метод совокупного исследования динамики и структуры достигнутого жизненного уровня населения с помощью комплекса статистическо-экономических показателей в положении территориального сравнения.

Во введении разбирает доводы, почему необходимо иметь к диспозиции объективный вычислительный аппарат для такого сравнения и анализа существующих различий.

Автор исходит из того, что жизненный уровень с точки зрения внутрисоюзного территориального измерения и сравнения в грубых чертах характеризует следующие составные части: уровень питания, уровень жилья, личное имущество, широта и качество услуг, медицинское обслуживание, свободное время и его использование, уровень жизненной среды.

Эти части он исчисляет при помощи 13-ти показателей, причем везде, где это возможно, применяет метод кумуляционных совокупностей. Не берет во внимание некоторые традиционно используемые показатели на основе стоимостного выражения, т. к. они не включают в себя кумуляционные совокупности, а также и показатели, значение которых в отношении к жизненному уровню не является абсолютно ясным или вмещаются в сферу обуславливающих факторов.

Этот комплекс 13 показателей автор предлагает выразить с помощью так называемого очкового метода способом агрегации в одном числовом знаке без использования особых весов.

На основе приведенного метода автор пересчитал различия жизненного уровня населения между чешскими областями и Словакией в среднем за 1960—1961 г. Если достигнутый в Словакии уровень обозначим за 100 %, то в чешских областях он составлял приблизительно на 35 % больше.

В заключение автор говорит, что предложенную им модель измерения и сравнения было бы необходимо в большинстве направлений и отношений численно исследовать, что в настоящее время из-за недостатка сведений произвести невозможно.

ONE OF THE METHODS OF SPATIAL MEASUREMENT AND COMPARISON OF THE STANDARD OF LIFE IN CZECHOSLOVAKIA

Karol P e k n í k

The author proposes a method for a total follow-up of the dynamics and structure of the standard of life achieved by the inhabitants, by means of an aggregate group of statistico-economic indices at the level of spatial comparison.

In the introduction he states the reasons why the objectively quantifying apparatus must be available for this comparison and analysis of the existing differences.

He takes as his basic point the fact that the standard of life from the point of view of spatial measurement and comparison inside the State is in its general outlines, characterized by these components — nutritional standard, housing (dwelling) standard, personal property, range and quality of services, health situation, amount of leisure time and its utilisation, general standard of living in one's environment.

He transforms these components into a numerical quantification by means of 13 indices, employing wherever circumstances permit, the method of cumulated aggregates. He leaves out of consideration certain traditional indices based on value expression as they do not embody cumulated aggregates, and also indices whose significance in relation to the standard of life is not unequivocally evident or intervenes into the sphere of conditioning factors.

He proposes that this group of 13 indices be expressed through the so-called method of scores in an aggregate manner in one numerical sign without the use of individual weights.

On the basis of this method the author calculated the differences in the standard of life between the inhabitants of the Czech countries and Slovakia for the years 1960—1961. If the standard for Slovakia is taken as 100 %, then that in the Czech regions was about 35 % higher.

In conclusion the author states that the model he proposes for spatial measurement and comparison should be numerically verified in several directions and relationships: this, however, is not feasible at the present time for lack of sufficient data.

SVATOPLUK TIKAL

K otázce důsledků regionálního integračního seskupení

Otázka důsledků vytvoření regionálního integračního seskupení je neobvykle složitá. Zúčastněné země od realizace integračního projektu očekávají prospěch, urychlení ekonomického růstu a zvýšení životní úrovně při udržení, resp. posílení vnitřní a vnější rovnováhy, jak samy vyhlásují, kdežto vně stojící země na ni pohlízejí s nedůvěrou a s obavami, že povede k poškození jejich zájmů. V tomto článku bychom chtěli položenou otázku prozkoumat blíže, a to na abstraktní rovině. Tím si připravíme půdu pro přechod ke konkrétnímu rozboru, k aplikaci abstraktně vyvozených závěrů na existující integrační seskupení v západní Evropě, o který se pokusíme v navazujícím článku. Přitom nechceme uvažovat o pravděpodobném, potencionálním vlivu regionálního integračního seskupení na jednotlivé stránky života členských, popř. nečlenských zemí či na postavení jednotlivých tříd a skupin jejich obyvatelstva, ale pokusíme se zhodnotit pouze jeho ekonomické důsledky, a to souhrnně, v jejich komplexu. Domníváme se, že tomufo našemu cíli a úmyslu nejlépe vyhovuje svou obsáhlostí kategorie světového blahobytu,¹ užívaná v západní ekonomické literatuře. Z hlediska zkoumání ekonomických důsledků vytvoření regionálního integračního seskupení je ovšem nutno komplex světového blahobytu rozčlenit na dvě složky — na blahobyt členských zemí a na blahobyt vnějšího světa. Tyto dvě složky se totiž působením regionální ekonomické integrace nemusí vyvíjet stejným tempem, a dokonce ani stejným směrem. Konečný výsledek — vzrůst či pokles světového blahobytu bude záviset na tom, jakým směrem se obě tyto jeho

¹ Tento termín v podstatě znamená totéž co životní úroveň v nejširším slova smyslu. Zahrnuje tedy i různé těžko měřitelné mimoekonomické aspekty. Podle J. E. Meadeho je ekonomie blahobytu oborem ekonomické analýzy, která zkoumá „podmínky, které jsou vedle plného využití zdrojů nezbytné k dosažení nejvyšší životní úrovně“ (*Trade and Welfare*, Oxford University Press, London—New York—Toronto 1955, 4). Zůžeme-li tento pojem jen na hledisko ekonomické, pak celkový blahobyt představuje sumu individuálních blahobytů reprezentovaných individuálními reálnými důchody (reálně důchodová složka blahobytu), jakož i její rozdělení mezi jednotlivce (distribuční složka blahobytu). Distribuční složky si zde budeme všimati, jen pokud regionální integrace vyvolává změnu v rozdělení důchodu mezi členskými a nečlenskými zeměmi.

složky budou vyvíjet a v případě jejich protichůdného vývoje na intenzitě každé z nich.

K soustavnému zkoumání důsledků regionálního integračního seskupení se přistoupilo poměrně nedávno — v 50. letech, kdy se téměř současně objevily práce J. Viner, M. Byé a H. Giersche. Za hlavní je nutno považovat práci Vinerovu.² Na ni navazovali další autoři, jako J. E. Meade, H. Makower, G. Morton, T. Scitovský a H. G. Johnson, kteří za různých a měnících se předpokladů zkoumají potencionální důsledky celní unie, možné ztráty a zisky pro světový blahobyť spojené s jejím vznikem.

Obchodotvorné a obchod odchylojící účinky regionální integrace

Ve shodě s Vinerovou analýzou účinků celní unie (které však lze aplikovat i na ostatní integrační formy) se rozeznávají dva důsledky regionální ekonomické integrace. Především tzv. *vytváření obchodu* (trade creation), které vzniká tím, že odstraněním obchodních překážek mezi členskými zeměmi se rozšiřuje jejich vzájemná výměna zboží na základě prohloubení dělby práce uvnitř seskupení. Po odstranění vnitřních cel a jejich překážek, která dříve chránily domácí výrobce, budou neefektivní výrobci tlakem efektivnějších konkurentů z jiné členské země nuceni zastavit svou neracionální výrobu. Ta se přesune do členské země s nižšími výrobními náklady, která při volném obchodu bude nyní zajišťovař i potřeby partnerské země.

Taťo nová dělba práce, toto racionálnější rozdělení a využití dosavadního celkového množství výrobních faktorů uvnitř integrované oblasti, vedoucí k vytváření obchodu, umožní, že se se stejným množstvím výrobních faktorů bude vyrábět více, tedy za nižších nákladů než v průměru dříve. Tak má regionální ekonomická integrace prostřednictvím vytváření obchodu, které je jen vnějším výrazem a důsledkem prohloubení dělby práce, dynamizující účinek, vede k růstu výroby a reálního důchodu, i když ji zatím posuzujeme ze statického hlediska, za předpokladu nezměněného množství výrobních faktorů. Z vytváření obchodu mají, jak je zřejmé, prospěch výhradně členské země integračního seskupení, jejichž blahobyť tím vzroste, což pozitivně ovlivní i světový blahobyť v jeho reálné důchodové složce.

Tenťo vzrůst blahobytu se ovšem nerovná hodnotě vytvořeného obchodu následkem prohloubené dělby práce mezi členskými zeměmi. Blahobyť roste (event. klesá) tak, jak roste (event. klesá) efektivnost výroby a směny. Proťo také někteří autoři ztotoťňují blahobyť s ekonomickou efektivností.³ Prospěch členských zemí z vytváření obchodu bude ředy

² J. Viner, *The Customs Union Issue*, New York — London 1960.

³ Viz např. M. E. Kreinin ve svém článku v *The American Economic Review*

záviset na stupni zefektivnění výroby a směny na základě znovurozdělení výrobních zdrojů, neboli jak říká B. Balassa v citované práci, na výši úspory v nákladech vyplývající z přesunu nákupů od nabídkových zdrojů s vysokými náklady ke zdrojům s nižšími náklady. Abychom tedy zjistili zisk pro blahobyt členských zemí, a tím i pro světový blahobyt, musíme objem vytváření obchodu vážít, jak zdůrazňuje již Viner, rozdíl v nákladech na jednotku produkce mezi členskými zeměmi, u nichž k vytváření obchodu došlo, nebo zjistit „dodatečný output vyrobený pomocí ušetřených zdrojů (tj. ušetřených následkem prohloubení dělby práce mezi členskými zeměmi) za předpokladu, že unie má adekvátní politiku zaměstnanosti, aby zajistila využití ušetřených zdrojů“.⁴ Na druhé straně je nutno vzít v úvahu event. vyšší dopravní náklady spojené s většími ekonomickými vzdálenostmi, které mohou prospěch z vytváření obchodu omezit.

Celý přírůstek vzájemného obchodu mezi členskými zeměmi po odstranění vnitřních překážek pohybu zboží v integračním seskupení však není pozitivním vytvářením obchodu, neznamená racionálnější rozdělení a využití výrobních faktorů ve srovnání se stavem před integrací. Část tohoto přírůstku vzájemného obchodu je výsledkem tzv. *nové orientace obchodu* (trade diversion), *odchýlení obchodu od nečlenských zemí k členským zemím*, které je provázeno oslabením dělby práce mezi členskými a nečlenskými zeměmi. Protože touto novou orientací obchodu je efektivnější výrobce v nečlenské zemi nahrazován méně efektivním, ale nyní celně zvýhodněným výrobcem uvnitř daného seskupení, znamená tato nová orientace obchodu vždy pro světový blahobyt ztrátu. Se stejným množstvím výrobních faktorů se nyní vyrobí méně, tedy za vyšších nákladů.

Rovněž výše této ztráty se nerovná hodnotě nově orientovaného obchodu, ale obdobně jako u vytváření obchodu je dána zvýšením nákladů, které vyvolá výroba daného zboží v partnerské zemi místo v nečlenské zemi. To znamená, že i objem nově orientovaného obchodu musíme vážít rozdíl v nákladech na jednotku produkce mezi dřívější dodavatelskou zemí a nynější dodavatelskou celně zvýhodněnou zemí.

Na rozdíl od prospěchu plynoucího z vytváření obchodu nesou ztrátu pro světový blahobyt z nové orientace obchodu jak členské, tak nečlenské země. Předpokládáme-li pak s růstem objemu výroby klesající náklady, budou dokonce trátit hlavně jen nečlenské země, protože výrobci v členských zemích se mohou díky uměle rozšířeným (a zajištěným) odbytovým možnostem stát místo nich neefektivnějšími výrobci. Dosa-

[June 1960], 372. Podobně B. Balassa, *The Theory of Economic Integration*, R. D. Irwin, Inc., Homewood, Illinois 1961, kap. 1, část *The Economic Integration and Welfare*.

⁴ Scitovsky, *Economic Theory and Western European Integration*, Stanford University Press, Stanford, California 1958, 54—55.

vadní nejefektivnější výrobci z třetích zemí budou muset, pokud nena-
leznou náhradní odbytiště, omezit svou výrobu, což se rovná méně
efektivnímu využití výrobních faktorů. To se přirozeně odrazí negativně
na jejich blahobytu, na snížení jejich důchodu.

Členské země tedy realizací regionálního integračního seskupení zís-
kají, jejich blahobyť stoupne, i kdyby svět jako celek měl ztratit. Naproti
tomu nečlenské země musí, jak se zatím zdá, na uskutečnění regionální
ekonomické integrace doplatit snížením svého blahobytu, i kdyby světový
blahobyť stoupl. Pokud je tento předpoklad správný, dojde v každém
případě následkem regionální ekonomické integrace ke zhoršení distri-
buční složky světového blahobytu. Reálný důchod v integračním seskupe-
ní se tak zvýší zčásti na úkor reálného důchodu ostatního světa, který
klesne, takže rozdělení reálného důchodu mezi členskými a nečlenskými
zeměmi bude nerovnoměrnější. To má zvláště velký význam v případě
integračního seskupení vyspělých zemí, postihuje-li ztráta z nové orien-
tace obchodu převážně méně vyvinuté země, v nichž reálný důchod je
už beztak nízký.

Pokud jde o reálné důchodovou složku světového blahobytu, nelze do-
sud dát jednoznačnou odpověď, zda regionální ekonomická integrace
povede k jejímu zvýšení, nebo k jejímu zhoršení. Tento konečný výsledek
závisí na tom, který z obou protichůdných procesů převládne: zda vy-
tvoření obchodu, rozvíjející se na základě prohlubující se dělby práce,
vedoucí k efektivnějšímu rozdělení a využití výrobních zdrojů v seskupení,
či nová orientace obchodu, provázená oslabující se dělbou práce a méně
racionálním využíváním výrobních zdrojů ve světovém měřítku. Zde je
třeba znovu opakovat, že nezáleží jen na objemu těchto procesů, ale také
na váze každé jednotky vytvořeného či nově orientovaného obchodu.
Tak se může např. stát, že světový blahobyť vzroste, i když objem vy-
tvořeného obchodu je menší než objem nově orientovaného obchodu,
jestliže rozdíly v nákladech jsou větší u zboží, u něhož došlo k vytváření
obchodu, než u zboží, u něhož došlo k nové orientaci obchodu.

Vliv regionální ekonomické integrace na směnné relace za statických předpokladů

Předběžný závěr, k němuž jsme dospěli, že totiž regionální ekonomická
integrace povede ke snížení blahobytu nečlenských zemí, a tedy ke zhor-
šení distribuční složky světového blahobytu, bude ještě utvrzen, vezme-
me-li v úvahu její pravděpodobný vliv na směnné relace mezi integrač-
ním seskupením a zbytkem světa. Ukázali jsme, že výsledkem regionální
integrace za dosavadních předpokladů bude zeslabení obchodních styků
mezi integračním seskupením a ostatním světem. Zmenšená poptávka po
zboží z třetích zemí vyvolá tlak na jeho ceny. Bude přirozeně záležet na

tom, nakolik výrobci z třetích zemí budou s to čelit tomuto tlaku získáním jiných, náhradních trhů, přeorientací své výroby či jejím omezením, pokud ovšem náklady s tím spojené nejsou neúnosné. Naproti tomu u členských zemí se bude pravděpodobně projevat stoupající tendence vývozních cen. Následkem volného přístupu na trhy ostatních členských zemí ztratí totiž pro výrobce z členské země vnější trhy relativně na významu, takže k nim budou moci přistupovat do určité míry selektivně; vývoz členských zemí se tak bude od třetích zemí odchylovat. To by mělo vést k tomu, že směnné relace mezi integračním seskupením a zbytkem světa se zhorší v neprospěch třetích zemí a že tak bude dále zesílen negativní účinek regionální integrace na jejich blahobyt.

V této souvislosti je třeba se zmínit podrobněji o dalším účinku regionální integrace, kterým J. E. Meade⁵ doplňuje analýzu jejích důsledků a který označuje jako senkudárně sekundární zvětšení obchodu (secondary increase in the trade). Toto sekundárně sekundární zvětšení obchodu se týká výhradně nečlenských zemí. Meade uvádí objasňující příklad. Předpokládá, že Británie snížila clo na dovoz francouzského vína, zatímco na dovoz německého vína ponechala clo beze změny. Toto opatření vyvolá odchýlení britského dovozu od německého vína směrem k francouzskému vínu. Ale zároveň nebudou Francouzi moci dodávat stejné množství vína na americký trh. Proto se zvýší vývoz německého vína do USA. Tak je zeslabování obchodu mezi regionálním integračním seskupením a vnějším světem provázeno zvětšováním obchodu mezi ostatními zeměmi, které má vyrovnávající vliv. Tento proces je zcela přirozený. Vývozci z třetích zemí nebudou nečinně přihlížet k tomu, že ztrácejí trhy v integrované oblasti. Místo omezování výroby, vedoucího k vyšším jednicovým nákladům, a tedy k nižší efektivnosti, či místo cenových ústupků budou intenzivně hledat náhradní odbytiště. A ty najdou v ostatních nečlenských zemích. A to především nikoli proto, že zvýšená výměna zboží uvnitř integračního seskupení by znemožňovala zásobovať i třetí země (v tomto ohledu je Meadeho příklad s vínem netypický), ale prostě proto, že při zhoršených možnostech třetích zemí vyvážet do integrované oblasti nebude možno udržet objem dosavadního dovozu z této oblasti, nebo by to bylo ekonomicky nevýhodné.

Tím se úkol dále komplikuje. Abychom stanovili výsledný efekt regionální ekonomické integrace na světový blahobyt, nestačí porovnat jen proces vytváření a nové orientace obchodu, ale je třeba počítat i s uvedenými sekundárně sekundárními účinky regionální integrace, jejichž výsledkem je prohloubení dělby práce a rozšíření obchodu mezi nečlenskými zeměmi navzájem.

Toto vyrovnávající zesílení dělby práce a výměny činností mezi třetími zeměmi bude zeslabovat i nepříznivý vývoj jejich směnných relací v ob-

⁵ J. E. Meade, kap. XXXII, 525.

chodu s integrovanou oblastí. Ochota vývozců z třetích zemí prodávat do této oblasti za nižší ceny bude mizet tak, jak budou získávat nové trhy. Právě tak nebudou dovozci z třetích zemí ochotni platit za zboží z integrované oblasti vyšší ceny, jakmile naleznou náhradní dodávkové zdroje.

Zde je však třeba poznamenat, že možnosti třetích zemí nahradit zúžená či ztracená odbytiště či zdražené dodávkové zdroje v integrované oblasti nejsou neomezené. Substituční možnosti třetích zemí v tomto směru závisí na několika faktorech, o nichž se alespoň stručně zmíníme:

Především na samotné velikosti⁶ integračního seskupení. Čím větší bude integrovaná oblast, tím nesnadněji budou nečlenské země hledat nová odbytiště a nové dodávkové zdroje. Čím větší bude integrační seskupení, tím více se budou v jeho prospěch vyvíjet dovozní i vývozní ceny, protože za ostatních podmínek nezměněných tím vyšší bude pružnost jeho poptávky po dovozech z vnějšího světa a naopak tím nižší bude pružnost poptávky ostatního světa, o negociační síle seskupení, která roste s jeho velikostí, ani nemluvě.

Za druhé, na velikosti a diverzifikovanosti ekonomiky nečlenské země. Je jasné, že čím je nečlenská země větší a její ekonomická struktura úplnější, tím spíše mohou její výrobci hledat náhradu za ztracená zahraniční odbytiště na vnitřním trhu, a tím spíše mohou její vnitřní zdroje nahradit vnější dodávkové zdroje. Z tohoto hlediska jsou tedy substituční možnosti malých a zejména málo rozvinutých či dokonce monokulturních zemí velmi omezené. Konečně substituční možnosti nečlenských zemí závisí i na jejich zeměpisné poloze. Země v bezprostřední blízkosti integrované oblasti by musely značnou část svého obchodu přeorientovat na vzdálenější země. To by mělo za následek jak na straně dovozu, tak na straně vývozu těchto zemí zvýšené dopravní a pojišťovací náklady. Zvážíme-li nadto dodatečné náklady spojené se vstupem na nový trh, je málo pravděpodobné, že by tyto šly touto cestou.

Účinky regionální integrace za předpokladu urychlení ekonomického růstu

Dosavadní závěr, že regionální ekonomická integrace sice přinese prospěch členským zemím, ale že na blahobytu třetích zemí se projeví negativně, vyplynul z úvah čistě statické povahy, které nepřihlížely k urychlení ekonomického růstu, které by podle očekávání mělo provázet uskutečňování projektů regionální ekonomické integrace. Urychlení ekonomického růstu by se pak mělo pozitivně projevit i na růstu dovozu ze třetích zemí ze dvou důvodů.

⁶ Velikostí zde přirozeně nerozumíme jen rozlohu území a počet obyvatel, ale především rozsah, kapacitu trhu, danou výší hrubého národního produktu.

Především už proto, že průmyslová výroba v určité oblasti je vždy od-
kázána na určitý dovoz ze zahraničí. Potřeba tohoto dovozu přirozeně
roste se zvyšováním výroby. I když zvýhodněná výměna zboží uvnitř
oblasti může dovoz z vnějšku v určitém směru omezit, přece budou za
předpokladu ekonomického růstu v oblasti existovat vyhlídky, že mini-
málně poptávka po surovinách a polotovarech vyráběných mimo oblast
stále absolutně poroste.

Druhým důvodem, který oprávněně očekává, že dovoz integrované
oblasti z vnějšku za této situace poroste, je pravděpodobný růst reálného
důchodu, blahobytu, který bude provázet racionalizaci a zvyšování prů-
myslové a zemědělské výroby v oblasti. Růst reálného důchodu podnítl
zvýšenou poptávku po potravinách a průmyslových výrobcích, na jejímž
uspokojení se budou podílet i nečlenské země, a to nejen jako dodava-
telé potřebných surovin, ale i jako dodavatelé konečných produktů.

S. Dell v této souvislosti mluví o „důchodovém účinku“ integrace
(income effect), který staví do protikladu s novou orientací obchodu,
s „odchylujícím účinkem“ integrace (diversion effect). Říká, že vliv
regionálního integračního seskupení v západní Evropě na zbytek světa
bude záviset převážně na tom, která z těchto dvou tendencí bude sil-
nější: zda tendence k urychlení růstu důchodu v západní Evropě, a tedy
také výše západoevropského dovozu z jiných oblastí, nebo tendence zá-
padní Evropy vyrábět si sama zboží, které dříve dovážela z ostatního svě-
ta. Soudí, že „důchod v západní Evropě by mohl růst následkem integrace
poněkud rychleji než v ostatním světě“.⁷

Zde však vyvstává důležitá otázka. Je při růstu výroby a důchodu prav-
děpodobný ten růst dovozu integrované oblasti z vnějšku, který před-
pokládáme? Je jasné, že tento růst dovozu bude nejen ve své struktuře
(suroviny, polotovary, hotové výrobky), ale i ve své výši závislý na
struktuře růstu výroby, který vyvolal zvýšený důchod. Jestliže, jak uvádí
S. Dell, růst důchodu vyplynul např. z vyšší výroby potravin v oblasti,
dovoz potravin z vnějšku se pravděpodobně sníží. Jestliže naopak růst
důchodu byl vyvolán např. rozšířením výroby textilních výrobků, vzroste
zřejmě dovoz textilních surovin, které integrovaná oblast, např. západní
Evropa, nemůže produkovat sama. Tento vzrůst dovozu textilních surovin
může být větší než současný případný pokles dovozu textilních výrobků
z vnějšku. V každém případě je však možno soudit, že „škodlivý účinek
nové orientace obchodu na vývoz ostatního světa může teoreticky být
zčásti nebo zcela nahrazen urychlením růstu důchodu, které je důsledkem
vytvoření unie“.⁸

To neznamena, že v případě důchodu v integrované oblasti nemůže
podíl dovozu v nezúčastněných zemích na celkové spotřebě oblasti klesat,

⁷ S. Dell, *Trade Blocs and Common Markets*, Constable, London 1963, 120.

⁸ Tamtéž, 121.

ale že jeho absolutní výše bude růst nebo se alespoň nebude snižovat. S. Dell uvádí jako důkaz zkušenost Spojených států. Dovoz USA ve vztahu k jejich národní výrobě stále klesal — z téměř 8 % na počátku 70. let minulého století na 3 %, či méně v současné době. Ale tempo růstu národního důchodu bylo dostatečné, takže absolutní výše dovozu vykazovala vzestupný trend. Objem dovozu USA vzrostl (po vyloučení cenových změn) ve stejném období minimálně desetinásobně. A tak rostoucí soběstačnost USA, projevující se v nahrazování dovozů domácí produkcí, rozvíjející se za vysokou celní ochranou, nezabránila tomu, že obchod s ostatním světem se zvětšoval zhruba stejným tempem jako důchod.⁹

Je přirozené, že dovoz jednotlivých komodit, postižených substitučním procesem následkem rozvoje výroby v integrované oblasti, může přes růst důchodu v oblasti klesat i absolutně. A že tedy vytvoření regionálního integračního seskupení může mít i za této podmínky negativní účinky na jednotlivé země, zejména ty, jejichž ekonomická struktura je silně nekomplexní a do určité míry fixována ať už svými zdroji, či nepružností výrobců, a není schopna se patřičně přizpůsobit změněné situaci. Ale celkově se zdá být pravděpodobným, že za této podmínky zbytek světa nebude negativními důsledky nové orientace obchodu po vytvoření integračního seskupení výrazněji postižen.

Jestliže tedy potencionální účinky regionální ekonomické integrace na světový blahobyt neposuzujeme jen staticky, ale přihlídneme i k jejím dynamizujícím vlivům, k pravděpodobnému urychlení ekonomického růstu v integrované oblasti, je třeba revidovat závěr, který vyplynul z dřívějších úvah statické povahy. Z urychlení ekonomického růstu, jehož pravděpodobnost se pokusíme dokázat, nebudou mít prospěch jen členské země, ale i ostatní svět. Bude-li urychlení tohoto růstu dostatečné, může se relativní ztráta třetích zemí, způsobená negativní orientací obchodu, proměnit v absolutní zisk. To znamená, že dělba práce a výměna činností mezi integrovanou oblastí a ostatním světem se bude sice relativně oslabovat (následkem prohloubené dělby práce a intenzivnější výměny činností uvnitř integračního seskupení), ale absolutně se bude rozvíjet. *Za podmínky dostatečného urychlení ekonomického růstu by tedy regionální ekonomická integrace neměla mít negativní účinky ani na blahobyt třetích zemí a měla by proto jednoznačně přispět ke zvýšení světového blahobytu.* Rozdělení reálného důchodu bude sice nerovnoměrnější, ale jen následkem jeho rychlejšího růstu v integračním seskupení a nikoli poškození třetích zemí.

⁹ S. Dell, c. d., 122.

Vliv ekonomického růstu v integrované oblasti na směnné relace

Jestliže při statické analýze bylo nutno předpokládat absolutně zmenšenou poptávku integrované oblasti po zboží z třetích zemí, jejíž výsledkem v podstatě mělo být zhoršení směnných relací těchto zemí, za podmínky ekonomického růstu se poptávka integrované oblasti po zboží z třetích zemí absolutně zvětšuje, takže celkově nelze výraznější zhoršení jejich směnných relací s integračním seskupením očekávat.

Je sice nepochybné, že třetí země budou u řady položek svého vývozu, pro které nenajdou rovnocenná náhradní odbytiště, nuceny k cenovým ústupkům, aby tak vyrovnaly celní diskriminaci svého zboží na trzích integrované oblasti. U všech těchto položek však nepůjde o cenové ústupky v celé výši placeného cla. To platí pro položky, u nichž výroba v oblasti nestačí krýt poptávku, a zejména pro ty, po nichž se poptávka následkem vzrůstu reálného důchodu dále zvýšila. Zde budou cenové ústupky třetích zemí zvláště omezené. U řady položek dovážených ze třetích zemí bezcelně nebo jen s nízkým clem nedojde po vytvoření integračního seskupení v podstatě k žádné celní diskriminaci. Protože následkem urychleného ekonomického růstu integrované oblasti po nich stoupne poptávka, zvýší se zřejmě jejich ceny, což bude mít pozitivní vliv na směnné relace třetích zemí. Kromě toho je třeba vzít v úvahu účinek zvýšení produktivity práce a snížení výrobních nákladů ve vývozních odvětvích integrované oblasti. Prospěch z toho budou mít i třetí země, což se odrazí opět v jejich směnných relacích. Výše tohoto prospěchu bude záviset na pružnosti jejich poptávky. Jestliže by jejich poptávka po zboží se sníženými náklady dováženém z oblasti byla úplně nepružná, připadl by prospěch ze zvýšení produktivity práce v oblasti v plném rozsahu třetím zemím.

A tak tedy k dříve uvedeným faktorům, jejichž působení vede k určitému vyrovnání negativního vlivu nové orientace obchodu na směnné relace třetích zemí, přistupují za podmínky urychlení ekonomického růstu v integrované oblasti další faktory. Lze tedy předpokládat, že *za této podmínky k výraznějšímu zhoršení směnných relací třetích zemí následkem vytvoření regionálního integračního seskupení skutečně nedojde.*

V této souvislosti není možno přejít bez povšimnutí úvahu, kterou rozvíjí T. Scitovsky.¹⁰ Jejím cílem je ukázat na složitou situaci, která vzniká, když ke zvýšení produktivity práce v oblasti došlo v odvětvích, která konkurují zboží dováženému ze třetích zemí. V tomto případě by se příjmy třetích zemí z vývozu nutně zmenšily, ať už následkem úplného zastavení tohoto vývozu, nebo následkem nezbytných cenových ústupků, jimiž by se zhoršily směnné relace třetích zemí s integrovanou oblastí.

¹⁰ T. Scitovsky, c. d., 72—74.

V obou případech by třetí země byly nuceny čelit takto vzniklým potížím v platební bilanci tím, že by omezily svůj dovoz z integrované oblasti. Zboží dovážené dříve z oblasti by buď musely začít vyrábět samy, nepochybně za vyšších nákladů, nebo by je musely začít dovážet z jiných, zřejmě dražších zahraničních dodávkových zdrojů. To by negativně ovlivnilo jejich blahobyť. Jejich ztráta by se rovnala rozdílu mezi náklady na výrobu zboží dováženého dříve z integrované oblasti a mezi náklady na výrobu zboží nahrazujícího nyní tento dovoz, tedy na výrobu substitučního zboží, ať už se začalo vyrábět doma, nebo se dováží z ostatních třetích zemí. Jestliže by současně neměla vzniknout ztráta pro světový blahobyť jako celek, muselo by být zvýšení produktivity práce v uvedených odvětvích oblasti tak velké, aby jím umožněné snížení nákladů vyrovnalo ztráty třetích zemí zaviněné tímto sekundárním substitučním procesem.

Zdá se nám, že tato úvaha je značně vykonstruovaná. Především nelze předpokládat, že by ke zvýšení produktivity práce v oblasti došlo ve všech odvětvích integrované oblasti, která konkurují dovozům z ostatního světa, a dokonce ani u všech výrobků jednoho takového odvětví. Dále je nutno uvážit příznivý vliv zvýšené poptávky oblasti i po zboží z vnějšího světa, který se pozitivně odrazí ve směnných relacích třetích zemí. Kromě toho nelze předpokládat, že by ke zvýšení produktivity práce a snížení výrobních nákladů v integrované oblasti došlo právě jen v odvětvích konkurujících dovozu z třetích zemí. Sníží-li se současně náklady i ve vývozních odvětvích oblasti, bude to mít opět příznivý vyrovnávací vliv. Tak může být negativní vliv zvýšení produktivity práce v odvětvích oblasti konkurujících dovozu do značné míry neutralizován jinými procesy, takže výsledný vliv vytvoření regionálního integračního seskupení na blahobyť třetích zemí nemusí být nepříznivý ani za existence tohoto sekundárního substitučního procesu. Nelze zapomínat ani na skutečnost, že tento proces může vyvolat rozvinutí dělby práce mezi třetími zeměmi (Meadeho sekundárně sekundární účinky regionální integrace), že tedy může vést ke zvýšení produktivity práce a snížení výrobních nákladů v původně dražších dodávkových zdrojích, které nahradily dodávkové zdroje v oblasti.

Na druhé straně sekundární substituční proces, na jehož existenci a význam T. Scitovsky správně upozorňuje, nebude vznikat jen jako důsledek uvedeného zvýšení produktivity práce v odvětvích oblasti konkurujících dovozu z třetích zemí, ale jako důsledek jakéhokoli zmenšení vývozních či dovozních možností třetích zemí vyvolaného regionální ekonomickou integrací. Přesto se však ze všech uvedených důvodů domníváme, že tento regionální integrací vyvolaný sekundární substituční proces nebude právě za podmínky dostatečně urychleného ekonomického růstu v integrované oblasti natolik obecný, aby se škodlivě projevil na celkovém snížení blahobytu celého vnějšího světa.

Je reálné očekávat v integrované oblasti urychlení ekonomického růstu?

Aby bylo možno tuto otázku zodpovědět, je nutno rozebrat potenciální účinky regionální integrace na jednotlivé faktory růstu hrubého národního produktu, a tedy i národního důchodu. Růst hrubého národního produktu závisí na růstu dvou faktorů: na růstu počtu výdělečně činného obyvatelstva na zvyšování výroby na jednoho pracovníka za rok, tedy na růstu roční produktivity práce.

Růst počtu výdělečně činného obyvatelstva je v podstatě funkcí přirozeného pohybu obyvatelstva. Na první pohled se zdá, že regionální integrace nemůže tento faktor růstu celkem nijak ovlivnit. Zacházeli bychom totiž příliš daleko, kdybychom chtěli násilně argumentovat možným vlivem regionální integrace na porodnost a úmrtnost. Avšak regionální integrace může přesto přispět i prostřednictvím tohoto faktoru k ekonomickému růstu. Pro některé západoevropské země je v současné době příznačné, že růst výroby je zde limitován nedostatkem pracovních sil, jejichž nabídka nestačí uspokojovat poptávku. V jiných, zejména méně vyspělých (např. v Itálii z členských zemí EHS) existuje dosud značná nezaměstnanost, o skrytém, agrárním přelidnění těchto zemí ani nemluvě. Za těchto okolností může ekonomická integrace, pokud uvolňuje i pohyb pracovních sil, přece jen výrazně přispět k rychlejšímu ekonomickému růstu celé oblasti, protože zemím s nedostatkem pracovních sil přináší možnost značně oslabit tento limitující faktor jejich růstu.

Regionální ekonomická integrace může mít příznivý vliv na zvětšení počtu výdělečně činného obyvatelstva, a tím na urychlení ekonomického růstu i tím, že přispěje k většímu zapojení žen do pracovního procesu. Přitom nejde jen o to, že v méně pokročilých členských zemích může dojít působením příkladu v tomto směru progresivnějších partnerů k zeslabení psychologických a sociologických zábran, které dosud začleňování žen do práce brzdily. Mohou zde vzniknout i dodatečné silné ekonomické podněty pro urychlení tohoto procesu. Takové podněty vznikly jistě v EHS, kde na nátlak Francie byla přijata zásada stejné odměny mužů a žen za stejnou práci, která dříve ve všech členských zemích neplatila a jejíž uskutečnění byly tyto státy povinny zajistit v průběhu první etapy přechodného období.

Všeobecně se však soudí, že významnější by mělo být působení regionální integrace na druhý faktor ekonomického růstu — na *výrobu na jednoho pracovníka za rok*.

Výše této výroby je určována dvěma proměnnými — počtem odpracovaných hodin na jednoho pracovníka za rok a hodinovou produktivitou práce.

Pokud jde o první proměnnou, lze soudit, že regionální integrace bude na ni mít spíše negativní vliv. Je totiž možno předpokládat, že vytvoření integračního seskupení vyvolá tlak na vyrovnání sociálních podmínek

v jednotlivých členských zemích, a to na úrovni členských zemí v tomto ohledu nejpokrokovějších. Tento tlak vznikne i v případě, že původním záměrem a cílem tvůrců seskupení nebyla harmonizace sociálních podmínek, a tedy ani ne délky pracovní doby v celé oblasti. Výsledkem pravděpodobně bude zkrácení průměrné pracovní doby v integrované oblasti, a tedy počtu odpracovaných hodin na jednoho pracovníka za rok.

Růst produktivity práce závisí na mnoha činitelích, které v jejich souhrnu můžeme označit jako rozvoj výrobních sil. Jedním z nejdůležitějších činitelů jejího růstu je neustálé zvyšování technické a organizační úrovně výroby, tedy v současné době zavádění výsledků vědecké a technické revoluce do výroby. To je dáno jednak výší výdajů na základní a aplikovaný výzkum (o nich je známo, že ve větších jednotkách jsou absolutně vyšší a kromě toho se zde dosahuje i významných úspor velkého rozsahu výzkumu), jednak celkovou výší investic do výroby, jimiž se výsledky výzkumu realizují.

Předpokládáme-li tedy, že následkem regionální integrace se bude zvyšovat produktivita práce, předpokládáme především, že jejím působením vzrostou *investice do výroby*. Domníváme se, že tento předpoklad je zcela oprávněný z několika důvodů.

Zvětšení investic v integrované oblasti je reálné předpokládat především proto, že jedině tak je možno využít výhod plynoucích z většího rozsahu trhu v podobě tzv. vnitřních úspor, úspor z velkovýroby, z optimalizace výroby. Dokud byl rozsah trhu ve smyslu koupěschopné poptávky omezen úzkými národními hranicemi, nebyla často *možnost* optimalizovat výrobu, zavádět hromadnou výrobu ve velkém rozsahu či úzce specializovanou výrobu a využívat v ní nejnovějších výsledků probíhající vědecké a technické revoluce, protože pro ni nebyl zajištěn dostatečný odbyť. Ekonomická soustava tak byla relativně, vzhledem k výši koupěschopné poptávky, nasycena kapitálem. Další zvyšování této relativní nasycenosti kapitálem by nutně vedlo k prohlubování odbytových potíží, nevyužívání kapacit a výsledně k dalšímu poklesu míry zisku, tedy vlastně k negativním úsporám z optimalizace výroby. Nejdůležitější podnět k investování, k optimalizaci výroby tak v měřítku celé soustavy chyběl. Zahraniční trhy poskytovaly sice určité východisko. Zahraniční obchod na bázi mezinárodní dělby práce rozšiřoval domácí trh a umožňoval tak určitou racionalizaci výroby, jíž by jen v rámci národní ekonomiky, zejména pak malých zemí, nebylo možno dosáhnout. Avšak rizika a nejistoty se zahraničním obchodem spojené a zvýšené náklady nezbytné pro získání a udržení zahraničních trhů nevytvářely často dostatečné podněty k investování do moderní techniky v potřebném rozsahu.

Po odstranění národních hranic tyto překážky padnou. Zvětšený trh integrované oblasti nebude představovat jen součet národních trhů. V tomto případě by se totiž nic nezměnilo. Na zvětšeném trhu bude na

základě nejvyšší efektivity v měřítku celé oblasti docházet k prohlubování dělby práce a k zesilování specializace výroby, což umožní optimalizaci výroby a dosahování úspor s ní spojených. Tak regionální ekonomická integrace vytvoří nové podněty k investování, které budou ještě posilovány očekávaným růstem důchodu, tedy koupěschopné poptávky, trhu oblasti. Vyšší investice spolu s prohlubováním dělby práce a specializace výroby budou mít za následek urychlený růst produktivity práce v celé oblasti.

Zde je ovšem třeba připomenout, že tento pozitivní vliv regionální ekonomické integrace bude rozdílný v závislosti na velikosti zemí vstupujících do integračního seskupení. Půjde-li o integrační seskupení skládající se ze zemí, jejichž vnitřní trh byl už před integrací poměrně rozsáhlý, takže ve většině odvětví umožňoval optimalizaci výroby v souladu s požadavky moderní vědy a techniky, bude efekt integrace v tomto směru omezený. Půjde-li naproti tomu o integrační seskupení skládající se převážně z malých zemí, lze od integrace zřejmě očekávat větší vliv na růst produktivity práce.

Větší vliv na prohloubení dělby práce, a tím umožněný růst investic a produktivity práce je zřejmě možno očekávat v integračním seskupení vyššího typu. To se nespokojuje jen odstraněním viditelných překážek vzájemného obchodu, jakými jsou cla a kvantitativní omezení, ale harmonizací výrobních podmínek a hospodářské politiky v nejšířším slova smyslu odstraňuje i neviditelné překážky vzájemné výměny činností na základě prohloubené racionální dělby práce. Současně pro ni vytváří i lepší podmínky uvolnění pohybu výrobních faktorů.

Před vytvořením integračního seskupení nebyla často ani *nutnost* optimalizovat výrobu. Otevření chráněných národních trhů výrobcům z ostatních členských zemí vyvolá zostření konkurence v integrované oblasti, jejímž důsledkem bude tlak na optimalizaci výroby, a tedy na zvětšení investic. Neefektivní podniky se zastaralým zařízením, překonanými výrobními metodami a nevhodnou organizací výroby, které dříve mohly existovat za celní bariérou, budou postaveny před alternativu buď zastavit svou výrobu, nebo ji modernizovat a racionalizovat. To povede ke zvýšení produktivity práce v průměru celé integrované oblasti. Zostřená konkurence však nebude mít jen tento efekt na dříve zaostalé podniky, který by byl nutně jen dočasný a jednorázový. Tlak zostřené konkurence budou všechny podniky v oblasti pociťovat permanentně. Tak budou podněcovány k neustálé optimalizaci své výroby v souladu s postupujícím technickým pokrokem, protože jen tak si za zostřené konkurence budou moci udržet svůj podíl na znovurozděleném rozšířeném trhu, event. jen tak jej budou moci dále zvětšit.

Vytvoření integračního seskupení na jedné straně zostří konkurenci a naruší dosavadní monopolizaci národních trhů, na druhé straně ovšem právě prostřednictvím této zostřené konkurence zintenzivní *proces kon-*

centrace a centralizace kapitálu, který je podmínkou koncentrace výroby v optimálních výrobních jednotkách. To dokazují i historické zkušenosti obou západoevropských integračních seskupení.¹¹ Proces koncentrace a centralizace kapitálu nakonec vyúsťuje v negaci hlavní příčiny svého rozvinutí — volné konkurence, ve vzniku monopolu, v monopolistické struktuře výroby a trhu. Avšak dohody mezi jednotlivými podniky na podstatně širším trhu s větším počtem vzájemně si konkurujících větších podniků s méně těsnými personálními vztahy jsou obtížnější než na malém trhu, který snese jen několik málo podniků. A tak lze předpokládat, že rozšířený integrovaný trh bude pro monopolizaci skýtat přes nesporný fakt zintenzivněné koncentrace a centralizace kapitálu méně vhodné podmínky než užší a uzavřené národní trhy před integrací.

Kromě toho není možno zcela přehlízet ani antimonopolistická ustanovení, která jsou obsažena v dokumentech ustavujících jednotlivá integrační seskupení.¹² Jak ukazují zkušenosti, zejména anglosaských zemí, mohou tato ustanovení být dosti účinná.

Větší investice, a tedy rychlejší růst produktivity práce v integrované oblasti může umožnit i *zvětšení, event. racionálnější využívání kapitálových prostředků*, které jsou v seskupení pro tyto účely k dispozici. K tomu může integrace přispět několika způsoby.

Především tím, že za zvětšené poptávky a racionalizace výroby v integrované oblasti se suma dosahovaných zisků absolutně zvětší. Protože regionální ekonomická integrace vytváří nové podněty k investování, budou na tyto účely v oblasti pravděpodobně vynakládány z absolutně vyšších zisků i relativně vyšší částky než dříve. O této otázce pojednáme dále poněkud podrobněji.

Za druhé, tím, že povede k racionálnějšímu využití vlastního kapitálu, který má oblast k dispozici, event. i k jeho zvýšenému uplatnění přímo v oblasti. Kapitál bude mít tendenci plynout z členských zemí s relativním nadbytkem kapitálu do členských zemí kapitálově hůře vybavených, v nichž z tohoto důvodu neexistovaly některé výroby nebo byly zastaralé, i když zde pro jejich rozvinutí byly příhodné podmínky. V těchto zemích, v nichž jsou zpravidla nižší mzdy, bude tak docházet k potřebné modernizaci i k výstavbě nových podniků, kterou dosud brzdil nedostatek akumulčních zdrojů. Vývoz kapitálu se uskutečňoval i před integrací. Tehdy však bylo za předpokladu stejného stupně zhodnocení lhostejné, do které země se kapitál vyvážel. Nyní budou mít vlastníci kapitálu sklon pone-

¹¹ Údaje o urychlení koncentrace a centralizace kapitálu v souvislosti s vytvořením ESVO přináší studie *Die EFTA und die westeuropäische Integration*. Deutsches Wirtschaftsinstitut, Bericht 17 (erstes Septemberheft 1965), 19—20. Podobné údaje za EHS jsou obsaženy např. ve sborníku *Обščий рынок-орудіе монополіі*, Izdatel'stvo IMO, Moskva 1963, kap. IV, 175—182 (Francie), či v práci R. Pospišilové, *Belgie a západoevropská integrace*, ÚMPE, květen 1966, kap. IV, část 3.

¹² V Římské smlouvě čl. 85 a 86 a ve Stockholmské smlouvě čl. 15.

chávat kapitál, vyvážený dříve do třetích zemí, v oblasti. Důvodů pro to lze uvést několik. Například těsnější styky a spolupráci mezi členskými zeměmi, které umožňují lepší informovanost o investičních příležitostech a také zmenšují riziko s vývozem kapitálu spojené. Dále odstranění obchodních a jiných překážek, které usnadňuje a zlevňuje potřebný styk mezi mateřským podnikem a filiálkou. A konečně odstranění diskriminace mezi členskými zeměmi, která spočívá v omezení svobody usazování (včetně práva zřizovat a provozovat podniky) pro cizí státní příslušníky, event. i v odstranění omezení pohybu kapitálu mezi členskými zeměmi. Ale i kdyby touto cestou nedošlo ke zvětšení domácího kapitálu, který zůstává v oblasti, přece je možno počítat s příznivými účinky integrace na vývoj produktivity následkem racionálnějšího rozdělení akumulacních zdrojů mezi jednotlivými zeměmi uvnitř integrované oblasti, které umožní prohloubenou dělbu práce na základě využití nejpříznivějších podmínek v celé oblasti.

Za třetí, rychlejší ekonomický růst a z toho plynoucí vyšší důchody a vyšší poptávka po zboží a službách vytvoří v integrované oblasti ovzduší prosperity, které bude přitahovat ve větší míře zahraniční kapitál z třetích zemí. Relativní diskriminace, která zboží z třetích zemí na trzích integrované oblasti hrozí, bude příliv tohoto kapitálu dále zesilovat. Zesílený příliv kapitálu z třetích zemí přispěje k dalšímu zvětšení objemu investic v integrované oblasti, tedy k dalšímu urychlení v zavádění technického pokroku a ve zvyšování produktivity práce v oblasti. Oprávněnost předpokladu o zesíleném přílivu kapitálu z třetích zemí do integrované oblasti potvrzuje např. vývoj soukromých investic USA v oblasti EHS.

Větší investice, a tedy zvýšení produktivity práce v oblasti mohou být i výsledkem cílevědomé politiky integračního seskupení, směřující jak k mobilizaci vlastních prostředků, tak k získání prostředků na mezinárodním kapitálovém trhu za účelem financování rozvojových projektů. Tak je tomu v EHS, které k tomuto účelu zřídilo zvláštní Evropskou investiční banku.

Na zvyšování celkové úrovně produktivity práce v integrované oblasti mají vliv i *faktory, které by bylo možno označit za strukturální povahy.*

Pro efektivnost výroby mají velký význam tzv. *vnější úspory*, které jsou umožněny zejména vzájemným propojením jednotlivých výrobních systémů komplexně diverzifikované ekonomiky. Expanze v určitém odvětví vyvolá na základě propojení odvětví jako odběratelů a dodavatelů expanzi i v ostatních, styčných odvětvích, nebo vyvolá vzrůst reálného důchodu, který umožní expanzi i v jiných odvětvích. Tak vzniká jakýsi kruhový pohyb, kruhové přenášení expanze z jednoho odvětví do druhého. Za této situace má expanze v jednom odvětví, umožňující v něm vyšší produktivitu a nižší náklady, obrovský účinek, protože prostřednictvím tohoto kruhového pohybu vzniká řetězová reakce. Zvýšená produk-

tivita a efektivnost vyvolaná touto expanzí v jednom odvětví i v ostatních navazujících odvětvích se nakonec do tohoto výchozího odvětví znovu vrací v podobě levnějšího inputu a vede zde k dalším úsporám, které umožňují další vzrůst reálného důchodu a další zefektivnění výroby na základě dalšího vzrůstu produktivity práce a optimalizace všech podmínek výroby.

Je jasné, že za existence úzkých národních hranic je tento proces řetězově se šířícího a v kruhu se vracejícího zvyšování produktivity práce a efektivnosti výroby narušován a přerušován neúplnou ekonomickou strukturou národní ekonomiky. Regionální integrace vede k vytvoření větší ekonomické oblasti, která má zpravidla komplexnější ekonomickou strukturu než jednotlivé země, které se na ní podílejí. Lze tedy předpokládat, že v této větší oblasti bude možno lépe využívat těchto vnějších úspor. Je zřejmé, že pozitivní účinek regionální integrace v tomto směru bude tím větší, čím menší a méně diverzifikované byly ekonomiky jeho členských zemí. Domníváme se však, že pro plné využití tohoto kruhového pohybu, přenášejícího růst produktivity práce a efektivnosti z jednoho odvětví do druhého a zpět, nestačí odstranit jen překážky bránící vzájemné výměně zboží mezi členskými zeměmi v podobě cel a kvantitativních omezení, ale že je třeba, aby byl vytvořen nový, větší ekonomický organismus, nový, větší ekonomický celek tak, jak je to náplní hospodářské unie.

Ekonomická integrace přispěje k urychlení procesu strukturální povahy, který spočívá v *přesunu výrobních faktorů z odvětví s nižší produktivitou práce* (např. ze zemědělství) do odvětví s vyšší produktivitou práce. Sem patří také dynamizující účinek vytváření obchodu, o němž jsme se už zmínili a který vzniká právě tím, že se výroba přesunuje z výrobních odvětví s vyššími výrobními náklady v jedněch zemích do stejných, ale efektivnějších odvětví v druhých členských zemích. Výsledkem toho je zvýšení celkové úrovně produktivity práce v měřítku celé oblasti.

Tento proces jako dlouhodobý vývojový trend probíhal přirozeně i před integrací, v měřítku jednotlivých zemí. Národní hranice však byly určitou zábranou, brzdou jeho rozvoje, které jej omezovaly jen na danou národní ekonomiku a její výrobní faktory. Po odstranění národních hranic se tento proces meziodvětvových přesunů může rozvíjet v daleko větším měřítku.

Ze všeho, co zde bylo uvedeno a co si nečiní nárok na úplný výčet, je vidět, že *regionální ekonomická integrace by skutečně měla vést k urychlení ekonomického růstu v integrované oblasti* se všemi příznivými důsledky, které z toho vyplývají nejen pro blahobyt členských zemí, ale i vnějšího světa, jak o tom bylo hovořeno výše.

Z našeho pojednání je vidět, že otázka důsledků regionálního integračního seskupení je neobyčejně složitá. Regionální ekonomická integrace vyvolává řadu procesů, ve svém působení na světový blahobyt často protichůdných, jejichž intenzita je ovlivňována mnoha faktory a okolnostmi. Tak je možno jen souhlasit s Vinerem a Meadem, kteří zdůrazňují, že možné důsledky nelze apriorně předpokládat u hypotetického integračního seskupení.

Obecně lze tvrdit jen to, že regionální integrací vyvolané vytváření obchodu a urychlení ekonomického růstu přinesou prospěch členským zemím, a tak pozitivně ovlivní jednu složku světového blahobytu. Pokud jde o jeho druhou složku, musíme se spokojit jen dosti neurčitým závěrem, že za podmínky dostatečného urychlení ekonomického růstu v integrované oblasti by regionální ekonomická integrace neměla mít negativní účinky ani na blahobyt zbytku světa.

Z toho ovšem nelze s dostatečnou jistotou soudit na konečný čistý efekt regionální ekonomické integrace na světový blahobyt v jeho komplexu. Proto je třeba pokusit se vymezit podmínky, při jejichž splnění pozitivní procesy vyvolané integrací pravděpodobně převáží negativní procesy, tj. při jejichž splnění regionální ekonomická integrace přispěje ke zvýšení světového blahobytu. O vymezení těchto podmínek se snažila řada autorů jako J. Viner, J. E. Meade, R. Sannwald a J. Stohler, B. Ballassa aj. Na základě předchozích úvah a s přihlédnutím k pracím uvedených autorů se zde pokusíme tyto podmínky formulovat. Jejich bližší výklad a aplikace na západoevropská integrační seskupení jsou pro nedostatek místa vyhrazeny další studii.

Určité regionální integrační seskupení bude mít tím spíše příznivé účinky na světový blahobyt:

- a) čím konkurenčnější je struktura jeho členských ekonomik;
- b) čím větší je jeho doplňkovost s ostatním světem;
- c) čím větší jsou rozdíly v nákladech na výrobu zboží skutečně produkovaného před vytvořením integračního seskupení, resp. čím vyšší byla úroveň cel před jeho vytvořením;
- d) čím menší jsou rozdíly v nákladech na výrobu zboží mezi integrovanou oblastí a vnějším světem, resp. čím nižší jsou celní sazby členských zemí na dovoz z třetích zemí, event. čím více se tyto sazby sníží;
- e) čím kratší jsou ekonomické vzdálenosti mezi členskými zeměmi;
- f) čím větší je integrační seskupení nebo spíše čím větší rozšíření ekonomického prostoru jeho vytvoření přináší členským zemím;
- g) čím větší a komplexnější jsou ekonomiky nečlenských zemí, resp. čím větší substituční možnosti mohou nalézt;
- h) čím větší je úroveň ekonomických vztahů mezi členskými zeměmi už před vytvořením integračního seskupení;
- i) čím vyššího typu je dané integrační seskupení;
- j) čím větší urychlení ekonomického růstu vyvolá.

Tyto podmínky, jejichž výčet není jistě úplný, přirozeně nemohou dát na otázku o potenciálních důsledcích určitého integračního seskupení nějakou kvantitativně vymezenou odpověď. Avšak čím více těchto podmínek a čím ve větším stupni každou z nich bude dané integrační seskupení splňovat, tím pravděpodobnější a můžeme snad říci, tím větší bude jeho přínos pro světový blahobyt jako celek.

К ВОПРОСУ О РЕЗУЛЬТАТЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ГРУППИРОВОК

Сватошлук Тикал

Целью студии является исследование возможных результатов абстрактной региональной интеграционной группировки в мировом благосостоянии, прежде всего со стороны реальной доходности, но беря во внимание также и возможные изменения с его другой, дистрибутивной стороны, в распределении дохода между членскими и не членскими землями. Мировое благосостояние является однако величиной слишком комплексной, которая включает как благосостояние членских земель интеграционных группировок, так и благосостояние внешнего мира, которое под воздействием региональной экономической интеграции не может развиваться тем же темпом и в том же направлении. Поэтому автор исследует отдельно, как под влиянием региональных интеграционных группировок будут развиваться эти его две составные части и из их развития делает заключение о изменениях в общем мировом благосостоянии со стороны реальной доходности и дистрибуции.

Вначале разбирает автор возможное действие региональной экономической интеграции, по существу, в статических условиях и приходит к заключению, что региональная экономическая интеграция, хотя и принесет успехи членским землям, но на благосостояние третьих земель подействует отрицательно, что отразится минимально в дистрибуционном составе мирового благосостояния. Но если мы предполагаем динамизирующий эффект региональной экономической интеграции, она не может иметь отрицательное воздействие на благосостояние внешнего мира, который от ускорения экономического роста членских земель может извлечь пользу. Так что наименьшие относительные потери, которые мир понес бы в статических условиях, изменятся на абсолютную прибыль. Это значит, что при условии достаточного ускорения экономического роста — а автор очень подробно занимается вопросом, что это предположение является реальным — региональная экономическая интеграция должна помочь повышению мирового благосостояния в смысле реального дохода.

Распределение реального дохода хотя и в этих условиях будет неравномерным в результате его ускоренного роста в интеграционной группировке и некотором ослаблении не участвующих земель.

Статья является попыткой разработать определенную модель исследования результата интеграционных группировок, аппликацию которых на существующей западноевропейской интеграционной группировке автор хочет осуществить в последующей статье.

THE CONSEQUENCES OF REGIONAL INTEGRATION GROUPINGS

Svatopluk Tíkal

The purpose of this study is to investigate possible consequences of an abstract integration grouping for the entity of world prosperity above all, from the viewpoint of real income, but taking into account also possible changes in its second aspect, viz. that of distribution, of the sharing of the income by member and non-member countries. World prosperity is, however, too complex an entity, embodying the prosperity of both the member countries in the integration grouping and of those outside this system which through the action of regional economic integration need not develop at the same rate and in the same direction. Hence, the author studies separately the way in which these two components will probably develop under a regional integration grouping, and from these premisses he deduces his conclusions relating to changes in the overall world prosperity as regards real income and its distribution. At first, he analyses the possible effects regional economic integration might have under essentially static conditions and arrives at the conclusion that this integration does indeed bring profit to member countries, but has a negative effect on the prosperity of the other states: this becomes negatively projected, in a minimum degree, in the distribution component of world prosperity. However, if we presume a dynamising effect of regional economic integration, it need have no negative consequences even for the prosperity of the outside countries which may draw profit from the accelerated growth of member states, so that the loss, relative at the most, with member countries would incur under the presumed static conditions, will change into absolute profit. This means that under the assumption of a sufficient acceleration of economic growth — and the author takes up in great detail the question whether this assumption is plausible — regional economic integration should then definitely contribute to an increase in world prosperity in the sense of real income. Distribution of real income will not, it is true, be uniform even under this assumption, but only as a result of its faster growth in the integrated grouping and not because of any prejudice to non-participating countries.

The article is an attempt to work out a certain abstract model for investigating the consequences of regional integration groupings. The author tries to apply the model to the existing West-European integration grouping in the accompanying study.

Zo zahraničnej vedy

GYÖRGY SZAKOLCZAI

Investície a hospodársky rast

V posledných dvoch desaťročiach stál v popredí výskumu buržoáznej politickej ekonómie ekonomický rast. V týchto výskumoch možno pozorovať určitú zmenu. Predtým existoval všeobecný názor, že investície sú kľúčom k ekonomickému rozvoju. V poslednom čase vzniklo určité pochybovanie o úlohe investícií. Tvrdí sa, že investície sú len prvkom ekonomického rastu, v mnohých prípadoch ani nie najdôležitejším. Po uvedení niekoľkých faktov, charakterizujúcich tieto procesy, preskúmame, akú úlohu prisudzujú investíciám dva hlavné smery modernej západnej teórie rastu: Harrodov-Domarov model keynesovského charakteru a model tzv. „neoklasickej“ školy. Po oboznámení sa s pokusmi určovať optimálny podiel investícií zhrnieme závery, ktoré možno vyvodit' z hľadiska maďarského ekonomického vývinu. Pritom nie je našim cieľom podrobne analyzovať a kritizovať ekonomické názory, snažíme sa len nájsť možnosti na použitie niektorých ich výsledkov.

Podstatu „klasického“ poňatia vtipne zhrnuje Kindleberger [25] takto: „Na základe názorov mnohých ekonómov zaujíma kapitál ústredné miesto v teórii ekonomického rastu. Vývin prináša rast počtu obyvateľstva a počtu pracovných síl. Keďže rozsah pôdy je daný (nemožno objaviť novú pôdu alebo rozšíriť jej plochu), musí sa pomer medzi pôdou a prácou znížiť. Zdá sa, že zvýšenie výroby pripadajúcej na 1 robotníka vyžaduje zvýšenie pomeru kapitálu a práce. Podľa tohto názoru predstavuje proces ekonomického rastu nahradenie lopaty traktorom, kosa žacím strojom, stroja s tromi HP strojom s desiatimi HP v prepočte na 1 robotníka.“

„Kapitál sa nepovažuje za hlavný prvok ekonomického rastu, ale za prvok strategického významu. Proces tvorby kapitálu sám seba umocňuje a má kumulatívny charakter: tvorba kapitálu zvyšuje národný dôchodok, čo zase umožňuje ďalšiu tvorbu kapitálu. Na nízkom stupni vývoja chudoba znemožňuje potrebné úspory na tvorbu kapitálu. Ak sa však tento proces už začal, umocňuje sám seba. Bohatší sa stanú ešte bohatšími a chudobným sa rodia deti.“

Tento názor sa v konečnom dôsledku zakladá na tzv. „neoklasickej“

statickej výrobnjej teórii, na teórii klesajúceho hraničného výnosu. Podľa nej, keď porovnáme dve situácie, v ktorých množstvo prírodných zdrojov pripadajúce na 1 obyvateľa a úroveň technických znalostí sú rovnaké, musí byť v prípade, keď výroba pripadajúca na 1 obyvateľa je väčšia, kapitál pripadajúci na 1 obyvateľa ešte vyšší, a preto musí byť výroba pripadajúca na jednotku kapitálu nižšia. Na základe toho možno usudzovať na taký smer vývoja — teoretický však v podstate nedostatočne odôvodniteľný — podľa ktorého kapitál pripadajúci na 1 obyvateľa rastie rýchlejšie, avšak výroba pripadajúca na 1 obyvateľa pomalšie a výroba pripadajúca na jednotku kapitálu sa znižuje. Tento proces možno udržať dovedy, kým existuje možnosť zníženia úrokovej miery.

Vývin množstva kapitálu a výroby v kapitalistických krajinách

Vývin skutočnej situácie nezodpovedal ani zďaleka týmto teoretickým predpokladom. Údaje pre USA analyzoval z tohto hľadiska po prvý raz Kendrick [23], [24], Abramovitz [1] a Fabricant [13]. Abramovitz zhrnul základné výsledky do tabuľky (tab. 1).

Tabuľka 1*

Ukazovatele ekonomického rastu USA 1944/1953 (1869/1879=100)

Čistý národný produkt	1325
Obyvateľstvo	334
Národný produkt na 1 obyvateľa	397
Pracovná sila	423 (393)
Pomer rastu pracovnej sily a obyvateľstva	127 (118)
Zamestnanosť	427 (396)
Pomer rastu zamestnanosti a obyvateľstva	128 (119)
Počet odpracovaných hodín za 1 týždeň na 1 zamestnanca	73
Počet odpracovaných hodín	312 (290)
Počet odpracovaných hodín na 1 obyvateľa	94 (87)
Kapitál	993
Kapitál na 1 obyvateľa	297
Index úplného využitia zdrojov	381 (361)
Index využitia zdrojov na 1 obyvateľa	114 (361)
Čistý národný produkt na 1 zamestnanca	310 (334)
Čistý národný produkt na 1 odpracovanú hodinu	426 (458)
Čistý národný produkt na jednotku kapitálu	134
Čistý národný produkt na jednotku úplného využitia zdrojov	348 (367)

* Údaje v zátvorkách sú bez príslušníkov ozbrojených síl.

Z nášho hľadiska je najpozoruhodnejšie, že zvýšenie stavu kapitálu je omnoho menšie ako čistý prírastok národného produktu. Kapitál pripadajúci na 1 obyvateľa sa zvýšil na trojnásobok, čistý národný produkt

pripadajúci na 1 obyvateľa zase na štvornásobok. Mimoriadne zvýšenie čistého národného produktu sa mohlo udržať nielen pri znížení špecifického množstva potreby práce pripadajúcej na jednotku národného produktu, ale aj pri znížení špecifického použitia kapitálu pripadajúceho na jednotku výroby. Abramovitz určil vážený priemer dvoch základných zdrojov — práce a kapitálu — na základe ich podielu na národnom dôchodku a vypočítal index použitia zdrojov pripadajúcich na 1 obyvateľa. Ako dôsledok priemerného zníženia pracovnej doby a zvýšenia kapitálu pripadajúceho na 1 obyvateľa sa použitie zdrojov pripadajúcich na 1 obyvateľa zvýšilo len o 14 %.

Zvýšenie výroby pripadajúcej na 1 obyvateľa je predovšetkým dôsledkom zvýšenia produktivity.

Údaje uvedené v tabuľke 1 poukazujú na to, že pomer kapitálu k výrobe musel postupne klesať. Vývinom tohto ukazovateľa sa zaoberali mnohí ekonómi. Ďalej uvádzame výsledky výskumov La Tourette [31] (tab. 2).

Tabuľka 2*

Pomer kapitálu k výrobe* v súkromnom sektore na území USA

1909	2,203	1918	2,453	1927	2,347	1936	2,091	1949	1,767
1910	2,185	1919	2,392	1928	2,310	1937	2,049	1950	1,775
1911	2,235	1920	2,373	1929	2,413	1938	2,009	1951	1,799
1912	2,237	1921	2,453	1930	2,276	1939	1,960	1952	1,797
1913	2,290	1922	2,453	1931	2,254	1940	1,930	1953	1,780
1914	2,322	1923	2,444	1932	2,221	1941	1,944	1954	1,749
1915	2,359	1924	2,429	1933	2,175	1946	1,719	1955	1,719
1916	2,340	1925	2,386	1934	2,148	1947	1,712	1956	1,693
1917	2,263	1926	2,361	1935	2,098	1948	1,757	1957	1,668
								1958	1,654
								1959	1,620

* Pomer množstva hrubého domáceho súkromného kapitálu a potenciálnej hrubej výroby v súkromnom sektore.

La Tourette uvádza násobky hrubej výšky kapitálu a potenciálnej výroby. Hrubú výšku kapitálu vypočítava na základe investícií tým spôsobom, že z rôznych typov kapitálu, investovaných každý rok, odpočítava ich predpokladané opotrebenie. V menovateli sú skutočné údaje o výrobe, ale potenciálne (teda korigované v dôsledku nevyužitia kapacít z konjunkturných a iných dôvodov). Ukazovateľ sa trochu zvyšoval do rokov bezprostredne po prvej svetovej vojne — odhliadnuc od mimoriadnych údajov roku 1929 — potom postupne klesal.

La Tourette vypočítal aj trend vývinu tohto ukazovateľa. Trend poklesol v období medzi rokmi 1909 až 1941 a 1946 až 1959 asi o 1/2 %. Pre celé obdobie predstavuje však ročné zníženie až 0,8 %, čo je dôsledkom rýchlych zmien (zníženie ukazovateľa) počas druhej svetovej vojny. Podľa autora [31] klesanie má tri hlavné dôvody: zníženie životnosti za-

Tabuľka 3*

Pomer rastu kapitálu a výroby

Krajina Definícia výroby a obdobie rastu	Doba výroby	Ročné tempo	BVTK BVP	BNTK BNP	NVTK NVP	NNTK NNP
	v rokoch rastu výroby					
Veľká Británia NNP						
1921/29—1930/38	9	2,03	4,3	4,5	1,6	1,9
1952—1958	6	2,50B	6,2	6,6	3,2	3,6
Nemecko NNP						
1928—1934/38 a	8	1,66	8,1	8,7	3,5	4,2
1952—1958 b	6	7,11	3,4	3,9	2,3	2,9
Taliansko BVP, NVP						
1920/22—1938/40	18	2,42B 2,24N	7,5	6,8	4,3	3,6
1946—1958	10	6,58B 6,32N	3,2	2,8	2,1	1,6
Dánsko BVP, NVP						
1921—1939	18	3,17B 3,15N	3,9	4,3	2,3	2,7
1952—1958	6	2,88B 2,79N	6,4	6,7	4,6	4,9
Nórsko BVP, NVP						
1915/24—1939	19,5	3,21B 3,21N	5,4	4,9	3,5	2,9
1949—1956	7	3,53B 3,39N	8,5	7,8	6,5	5,8
Švédsko BVT						
1926/35—1948/52	19,5	4,22	4,6	4,6	3,0	3,0
1952—1958	6	3,52	6,1	6,1	4,0	3,9
Spojené štáty americké BNP, NNP						
1914/23—1934/43	20	1,96B 1,98N	9,0	9,5	3,0	3,6
1939/48—1948/57	9	4,25B 4,27N	5,1	5,2	2,0	2,1
Kanada BNP						
1916—25—1936/45	20	3,15	4,9	5,2	1,4	1,7
1946—1955	9	3,89	6,0	5,9	3,5	3,3
Austrália BVP						
1915/16/24/25—1938/39	18,5	5,13B 5,08N	3,3	3,2	2,3	2,1
1952/53—1958/59	6	6,76B 6,01N	4,2	4,3	3,6	3,7
Argentína BVP, NVP						
1915/24—1935/44	20	3,31B 3,13N	8,3	7,3	4,2	2,8
1930/39—1955	20,5	3,10B 3,35N	7,6	7,2	2,7	2,3
Juhoafrická únia BNP, NNP						
1918/20—1934/43	19,5	4,59B 4,62N	4,0	3,7	2,7	2,4
1944/48—1954/58	10	5,01B 4,91N	5,3	4,3	4,5	3,3

* a — územie roku 1935;

b — NSR;

BVTK — hrubá vnútorná tvorba kapitálu;

BNTK — hrubá národná tvorba kapitálu;

NVTK — čistá vnútorná tvorba kapitálu;

NNTK — čistá národná tvorba kapitálu;

BVP — hrubý vnútorný produkt;

BNP — hrubý národný produkt;

NVP — čistý vnútorný produkt;

NNP — čistý národný produkt.

riadení, zvýšenie podielu strojov ako aj skutočnosť, že technický rozvoj vedie k úsporám kapitálu.

K podobným výsledkom dospeli aj iní ekonómi na základe údajov z ostatných krajín. Najnovšie a najznámejšie sú údaje O. Aukrusta a J. Bjerkeho [3], [4] na základe nórskych údajov. Autori dokázali, že v Nórsku hodnota hraničného pomeru kapitálu k výrobe sa pohybovala v rokoch 1900—1950 okolo 3,0, po tomto období pre veľké investície zasa prudko vzrástla skoro na dvojnásobok. Po týchto investíciách však nasledoval podobný rast výroby. Z výrobných funkcií vypočítateľných z týchto údajov (tento pojem vysvetlíme neskoršie) vyplýva, že po roku 1948 zvýšenie zamestnanosti o 0,6 % zvýšilo výrobu o 0,48 %, ročné zvýšenie kapitálu o 5,6 % zvýšilo výrobu o 1,12 %; technický rozvoj vyvolal pritom 1,81 % zvýšenie výroby. K podobným výsledkom dospel Niitamo [34] na základe nórskych údajov, Gehring [14] a Kuhlo [27] na základe západonemeckých údajov, ako aj iní ekonómi.

Aj medzinárodné porovnania sú podnetné. Kuznets [28] uvádza rast pomeru kapitálu k výrobe pre niekoľko vybraných krajín a pre dlhé obdobie. Tu kvôli stručnosti uvádzame len posledné dva rady, vzťahujúce sa na všetky krajiny (tab. 3).

Údaje poukazujú na to, že tam, kde sa tempo rastu mimoriadne zvýšilo, pomer rastu kapitálu a rastu výroby vo veľkej miere klesol. Kde sa rast nezvýšil, alebo len v malej miere, pomer rastu kapitálu a výroby sa zvýšil. Z toho možno usudzovať, že tempo rastu je vo veľkej miere nezávislé od investícií.

Túto otázku skúmal na základe údajov po druhej svetovej vojne Hill [18], Johnson a Chiu [22]. Z bodového diagramu, ktorý zostavili Johnson a Chiu, kde sa uvádzajú údaje o tempe rastu a podiele investícií v 44 krajinách, jasne vyplýva, že medzi týmito dvoma premennými veličinami nie je korelačný vzťah. Porovnanie ukazuje, že s malým podielom investícií síce nemožno dosiahnuť vysoké tempo rastu, avšak vysoký podiel investícií nie je vôbec zárukou rýchleho tempa rastu. Autori konštatujú, že investície môžu byť nevyhnutným predpokladom, ale v nijakom prípade nie sú dostatočným predpokladom pre rýchle tempo rastu.

Z hľadiska medzinárodného porovnania sú azda najdôležitejšie Shinoharove výsledky [41]. Shinohara neskúma vzťah podielu investícií a tempa rastu, ale vzťah kapitálového koeficientu — čiže hrubý rast fixného kapitálu pripadajúceho na jednotku hrubého rastu výroby a tempa rastu výroby (tab. 4).

Dvojice údajov kapitálového koeficientu a tempa rastu graficky znázornené sa jednoznačne umiestňujú na hyperbole, čiže veľkému kapitálovému koeficientu zodpovedá nízke tempo rastu a opačne. Tento úkaz vyplýva čiastočne z toho, že kapitálový koeficient obsahuje aj obnovu. Výsledky to potvrdzujú, aj keď berieme do úvahy, že tempo rastu závisí vo veľkej miere od iných činiteľov ako od investícií.

Tabuľka 4

Vzťah medzi kapitálovým koeficientom a tempom rastu (1951—1957)

Krajina	Koeficient hrubého fixného kapitálu	Ročné tempo rastu hrubej vnútroštátnej výroby (v %)	Krajina	Koeficient hrubého fixného kapitálu	Ročné tempo rastu hrubej vnútroštátnej výroby (v %)
Argentína	14,3	1,5	Island	3,2	9,4
Austrália	16,9	1,5	Irak	1,7	11,6
Rakúsko	3,5	5,9	Írsko	9,7	1,5
Belgické Kongo	7,1	4,3	Izrael	2,7	8,5
Belgia	5,0	2,9	Taliano	3,7	5,4
Brazília	8,9	1,7	Jamajka	1,1	9,4
Burma	3,9	4,7	Japonsko	2,5	7,8
Kanada	5,2	4,2	Luxemburg	6,9	3,0
Ceylon	3,2	3,4	Mexiko	2,4	5,9
Chile	3,9	2,7	Maroko	7,9	2,7
Tajvan	1,3	9,4	Holandsko	4,2	5,3
Kolumbia	2,3	4,5	Nový Zéland	7,6	2,8
Kostarika	2,9	6,8	Nórsko	7,7	3,8
Dánsko	2,3	6,0	Peru	5,0	3,8
Dominikánska republika	2,0	8,9	Filipíny	1,1	6,8
Ecuador	1,5	6,5	Portugalsko	3,5	4,1
Fínsko	9,0	2,9	Portoriko	4,5	4,1
Francúzsko	3,6	4,6	Švédsko	5,2	3,8
NSR	2,8	7,5	Švajčiarsko	4,0	2,7
Ghana	5,4	2,1	Juhoafrická republika	4,5	5,4
Grécko	2,0	6,8	Veľká Británia	5,6	2,5
Guatemala	1,6	5,8	USA	5,7	2,9
Honduras	3,7	4,3	Venezuela	1,7	11,3

Po uvedení týchto výpočtov skúmame, nakoľko sú v súlade so skutočnosťou dva hlavné smery buržoáznej politickej ekonomie: Harrodov-Domarov model a tzv. neoklasická škola.

Úloha investícií v moderných teóriách ekonomického rastu

Model, ktorý sa obvykle nazýva Harrodov-Domarov, vytvorili nezávisle od seba Harrod [15], [16], potom Domar [8], [9] a neskoršie Mahanabolis [32]. Z poňatia týchto troch autorov najjednoduchšie je Mahanabolisovo poňatie, avšak tempo rastu je u všetkých troch násobkom podielu investícií a zvýšenia výroby prináležiacemu na jednotku investícií. (Rozdiely v definíciách nie sú podstatné). Z tejto základnej rovnice možno usudzovať — a tento názor je dosť častý — že väčší podiel investícií

vedie k úmerne rýchlejšiemu tempu rastu. Totiž v tom prípade, ak predpokladáme, že ukazovateľ zvýšenia výroby na jednotku investícií je stály, je aj tempo rastu úmerné podielu investícií. Trochu podrobnejší rozbor však ukáže, že tento názor je v protiklade ku koncepcii tvorcov tejto teórie. Azda Mahanalobisova koncepcia je najbližšie k názoru, podľa ktorého rast podielu investícií znamená súčasne rovnaké tempo rastu. Tento názor je celkom pochopiteľný v indických pomeroch. Avšak aj Mahanalobis zdôrazňuje, že na urýchlenie rastu musia existovať spoločenské a kultúrne predpoklady, a hneď po uvedení základnej rovnice dokazuje dôležitosť správnej odvetvovej štruktúry investícií. V strede záujmu Domarovej analýzy je zabezpečenie plnej zamestnanosti. Najviac hľadísk berie do úvahy Harrodova analýza.

Harrodova analýza je založená na rozlišovaní skutočného, zaručeného a prirodzeného tempa rastu. Ekonomický rast opisuje na základe vzájomného pôsobenia týchto troch temp rastu. Skutočné tempo rastu je štatisticky pozorovaným, ozajstným tempom rastu. Zaručené tempo rastu je rast, v ktorom sú plánované investície (ex ante) totožné s plánovanými úsporami, a preto podnikatelia chcú práve toľko investovať, koľko úspor majú k dispozícii. Prirodzené tempo rastu, podľa Harroda, je násobkom rastu obyvateľstva a výroby na 1 obyvateľa. Ide v zásade o nezávislú premennú veličinu, ktorú treba považovať za danú. Harrod nepopieral síce súvislosť tempa rastu s rastom produktivity a investícií s úrokom, avšak nepovažoval to za podstatné ani vo svojej štúdii publikovanej roku 1960 [17]. (Tento názor má rozhodujúci význam v tzv. „neoklasických“ modeloch.)

Z perspektívneho hľadiska — s ktorým sa budeme predovšetkým zaoberať — má najväčší význam zaručené a prirodzené tempo rastu. Ak je zaručené tempo rastu nižšie ako prirodzené, vo všeobecnosti podľa analýzy zaostáva aj skutočné tempo rastu za prirodzeným. Takéto hospodárstvo nemá k dispozícii toľko úspor, aby zabezpečilo rozšírenie kapacít v potrebnom tempe. V tomto prípade sa môže skutočné tempo rastu zvýšiť len prechodne na úroveň prirodzeného tempa rastu. Tu však vzniknú v dôsledku nedostatočných kapacít skôr-neskôr inflačné napätia a tempo rastu sa ukáže neudržateľným. Trvalé zvýšenie skutočného tempa rastu a dosiahnutie prirodzeného tempa rastu možno zabezpečiť zvýšením úspor, ktoré sú v hospodárstve k dispozícii (teda zvýšením podielu úspor a investícií).

Ak však zaručené tempo rastu je vyššie ako skutočné tempo rastu, platí opak: Skutočné tempo rastu sa môže len prechodne zvýšiť na úroveň zaručeného tempa rastu, lebo skutočné tempo nemôže prekročiť prirodzené tempo rastu. Ak sa hospodárstvo naozaj vyvíja po línii zaručeného tempa rastu, vznikajú nevyužitá kapacita a podnikatelia nedosiahnu, čo na základe svojej kalkulácie predpokladali; utrpia straty, ktoré v kapitalistických pomeroch vedú ku krízam a kumulatívne poklesu.

Skutočné tempo rastu bude nižšie ako zaručené a prirodzené tempo rastu. Preto zvýšenie úspor a investícií (v prípade nemennej úrokovej miery) napokon môže len zvyšovať nevyužitú kapacitu, avšak výrobu zvyšovať nemôže, a to prehľbuje krízu. Rozvoj zodpovedajúci prirodzenému tempu rastu bude možné trvale zabezpečiť len znížením plánovaných úspor, alebo súčasným znížením plánovaných úspor a investícií.

Tieto teórie boli vypracované na základe kapitalistických výrobných vzťahov a nemôžu sa bezprostredne vzťahovať na socialistické hospodárstvo. Pravda, takéto problémy nie sú nám úplne cudzie. Aj v socialistických pomeroch môžu určité investície vyvolať nevyužitie kapacít, hoci aj preto, že výrobky, ktoré by sa nimi mohli vyrábať, nie sú v takom objeme potrebné, alebo preto, že je nedostatok pracovných síl, alebo z iných dôvodov. Tieto možnosti — ku ktorým sa ešte vrátíme — podrobnejšie rozoberá Branko Horvat [20].

Z iného hľadiska skúma uvedené otázky tzv. „neoklasická“ teória rastu. V centre jej záujmu stojí výrobná funkcia. Táto funkcia oddeľuje a v matematickej forme zobrazuje účinok niektorých faktorov zvyšujúcich výrobu (zmena počtu zamestnancov, investície, technický rozvoj atď.). Pomocou nej možno zistiť, o koľko sa zmení výroba v prípade zmeny jednotlivých zložiek nákladov. Prvá a doteraz najrozšírenejšia forma Cobbovej-Douglasovej funkcie (6), (10), (11) nebola vlastne vytvorená na analýzu výroby, ale na analýzu rozdelenia, dôchodku. Ale dnes táto interpretácia ustúpila do pozadia a v centre pozornosti stojí analýza výroby.

Túto zmenu jednoznačne odzrkadľujú Solowove úlohy: „Večná otázka teórie o kapitáli v 19. storočí znela: Prečo hodnotiť úrokovú mieru pozitívne? ... Robotníkov platia za prácu, za čo platia kapitalistov? Preto, lebo »čakajú«, kým sa vytvorí odbyt pre vyrobené tovary, teda za to, lebo sa zdržiavajú od nejakej bežnej spotreby, aby obnovili alebo zvýšili stav kapitálu, alebo zvýšili budúcu spotrebu? Keďže sa taká významná časť »očakávaní« uskutočňuje v drahých automobiloch a luxusných leteviskách, ... zdá sa celý aparát slovným trikom ... V teórii kapitálu musíme zaviesť pojmové rozlíšenie medzi podielom, ktorý patrí kapitálu, a dôchodkom kapitalistov“ [(46), str. 10—11].

V prvej verzii Cobbovej-Douglasovej výrobnéj funkcie existujú dve nezávislé premenné veličiny: kapitál a práca. Tinbergen [48] už roku 1942 nadhodil tretiu premennú veličinu: technický rozvoj. Skoro taký istý je Solowov [42] prvý model, v ktorom zmenu výroby opisuje ako funkciu troch nezávislých premenných veličín: práce, kapitálu a technického rozvoja. Dospel k výsledku, že výroba medzi rokmi 1909 a 1929 rástla nezávisle od kvantitatívnej zmeny výrobných činiteľov asi o 1 %, medzi rokom 1929 a 1949 ročne asi o 2 %. Výroba na 1 obyvateľa sa skoro zdvojnásobila, avšak len 12,5 % tohto zvýšenia možno pripísať zvýšeniu kapitálu, ktorý prislúcha na 1 obyvateľa, a 87,5 % technickému rozvoju. Tento

druh technického rozvoja nazval neskoršie technickým rozvojom, „ktorý nebol spredmetnený“.

Najväčšou slabinou uvedeného postupu je, že vlastne nič nehovorí o príčinách technického rozvoja, hoci tento činiteľ určuje výšku rezídua nevysvetleného zmenou ostatných činiteľov. Ďalšou ťažkosťou je predpoklad, že neexistuje vzťah medzi investíciami a technickým rozvojom. Výskumy smerujú k tomu, aby odstránili tento predpoklad a určili, čoho dôsledkom je technický rozvoj.

Tento druhý krok urobil Solow vo svojom druhom modeli [43]. Jednak predpokladal, že technický rozvoj sa musí uskutočniť v nových základných prostriedkoch (teda že sa vyhotovujú z roka na rok produktívnejšie základné prostriedky) a jednak to, že vytvorené základné prostriedky možno v ich celej prevádzkovej dobe použiť len pôvodným spôsobom. Tento technický rozvoj nazval Solow „spredmetneným“ technickým rozvojom (v základných prostriedkoch).

Vývin amerického hospodárstva skúmal za predpokladu [43], [44], že celý technický vývin je spredmetneného typu, resp. nespredmetneného. Na základe tohto predpokladu vyvodil závery o tom, aké investície sú potrebné na zrýchlenie tempa rastu rozvoja amerického hospodárstva o 1 %. Z hľadiska účinku investícií na rozvoj vyplynuli priaznivejšie výsledky pri predpoklade „spredmetnených“ investícií.

V skutočnosti existuje spredmetnený a nespredmetnený technický pokrok súčasne. Ich relatívnu úlohu možno určiť pomocou takého modelu, v ktorom pôsobia oba tieto činitele. Takýto výskum urobil Intriligator [21]. Zistil, že pravdepodobné tempo rastu spredmetneného technického rozvoja v americkom hospodárstve je 4 %, čiže ročne produkujú o 4 % produktívnejšie základné prostriedky a nespredmetnený technický rozvoj umožňuje pravdepodobne ročný vzrast o 1,67 % bez zvýšenia investícií. Výroba sa podľa výpočtov M. D. Intriligatora môže zvýšiť len v malej miere zvýšením investícií. Podľa jeho výpočtov 1 % zvýšenia základných prostriedkov vedie najpravdepodobnejšie k 0,14 % zvýšeniu výroby. Za najzávažnejší výsledok „neoklasickej“ teórie považujeme rozlíšenie „spredmetneného“ a „nespredmetneného“ technického pokroku, pretože má dôležitú úlohu pri analýze ekonomického rozvoja.

Tým, že sa bral zreteľ na pôsobenie „spredmetneného“ technického rozvoja, znížil sa trochu vplyv reziduálneho prvku („nespredmetneného technického pokroku“). Tento reziduálny prvok je zaiste dôsledkom pôsobenia viacerých činiteľov. Cieľom ďalšej analýzy je práve urobiť rozbor tohto prvku. Predovšetkým je pravdepodobné, že výroba rastie vo väčšej miere, ako rastú investície, už aj v dôsledku delby práce a ekonomických výhod hromadnej výroby. Možno s určitostou predpokladať, že tento činiteľ, ktorý sa vo všeobecnosti nazýva „výnosom objemu výroby“, vysvetľuje časť rastu produkcie, avšak čo sa týka jeho kvantifikácie, neexistuje jednotnosť.

Dostatočne dokázaný je aj predpoklad, že výdavky na vedecký výskum takisto zvyšujú národný dôchodok ako výdavky na základné prostriedky, avšak číselné vyjadrenie ich účinku taktiež naráža na ťažkosti. Robí sa viacero takýchto výskumov. Avšak výsledky, ktoré možno hodnotiť z makroekonomického hľadiska s patričnou spoľahlivosťou, ešte neexistujú.

Podobná je situácia pri analýze pôsobenia tzv. „ľudského kapitálu“, „ľudských investícií“ (odborná výchova atď.) na ekonomický rast. Tento smer, ktorého najvýznamnejším predstaviteľom je Schultz (40), vychádza zo zrejme pravdivej skutočnosti, že vzdelanejší, zdravší, lepšie živý a odpočinutejší človek je schopný viac produkovať. Preto možno považovať všetky výdavky na zvýšenie vzdelania, zdravotníctva a zlepšenie živý, ba aj na oddych a zábavu za investície dotiaľ, kým zvyšujú produktivitu. Tieto výdavky sa stanú len vtedy výdavkami čisto spotrebného charakteru, ak už nezvyšujú výrobu.

K týmto úvahám možno poznamenať toľto: Na jednej strane nemožno poprieť zásadnú pravdivosť týchto úvah, ale len to, že tieto súvislosti možno kvantifikovať. Dejiny prírodných a spoločenských vied však dokazujú, že možno kvantifikovať čoraz viac súvislostí, ktorých meranie sa predtým považovalo za nemožné. Na druhej strane neznamená to však degradovanie základných ľudských hodnôt — aj Schultz protestuje proti tomuto tvrdeniu — ak ich zároveň považujeme za prostriedok zvýšenia výroby. Podľa neho význam kultúrneho vývoja sa neznižuje, ak berieme do úvahy skutočnosť, že kultúrny vývoj zvyšuje okrem iného aj výkonnosť určitej ekonomiky a národný dôchodok. Konečne, pokusy kvantifikácie priniesli už aj doteraz povzbudzujúce výsledky.

Teda „neoklasický“ smer teórie rastu sa snaží brať explicitne zreťel a kvantifikovať všetky činitele napomáhajúce technický rozvoj. Ľahšou úlohou sa zdá oddelenie účinku „spredmetneného“ a „nespredmetneného“ technického rozvoja, ba pravdepodobne aj oddelenie „výnosu a objemu výroby“, kde už doteraz vznikli konkrétnejšie výsledky. Ak číselné určenie týchto činiteľov umožňuje presnejšie určenie výnosu investícií, tak na jeho základe možno vyvodiť závery aj o optimálnom výnose investícií.

Optimálny podiel investícií

Z pokusov určiť optimálny podiel investícií — v súvislosti s teóriami, ktoré sme uviedli — skúmame podľa vnútornej logiky buržoáznej politickej ekonómie riešenie, ktoré možno nazvať „klasickým“, návrhy O. Langeho, B. Horvata a W. A. Eltisa a konečne tzv. „neoklasické“ riešenie vytvorené v posledných rokoch.

Takzvané klasické riešenie je založené na najzákladnejších princípoch subjektívnej teórie hodnoty. K takýmto výsledkom došiel po prvý

raz Ramsey (37). Jeho názory podáva jednoduchšie a kratšie a do určitej miery ich rozvíja Black [5]. K takému riešeniu došiel Tinbergen [49], [50] ako aj Harrod [17]. Zameriavajú sa na porovnanie obetí, ktoré sú spojené s terajšími úsporami, a budúcej užitočnosti, vyplývajúcej z investícií. Kvantifikácia výsledkov tohto porovnania by si vyžadovala porovnanie užitočnosti medzi osobami a v čase, ako aj meranie užitočnosti zabezpečenej rastúcim dôchodkom. Bez ohľadu na pojmové ťažkosti je to neriešiteľná úloha. Takýto spôsob riešenia v poslednom čase úplne ustúpil do pozadia.

Oskar Lange [29] hľadal riešenie dávajúce optimálny výsledok pre praktické ciele. Nesnažil sa o určenie optimálneho podielu investícií a optimálneho tempa rastu, ale o zostavenie modelu, ktorý slúži za danej situácie a pri daných obmedzujúcich podmienkach na určenie maximálneho tempa rastu. Analýzu input-output nahradil investičnou maticou. Pokiaľ ide o fixné bežné koeficienty nákladov, predpokladal podľa jednotlivých priemyselných odvetví rôzne fixné investičné koeficienty. V tomto prípade možno dosiahnuť maximálne tempo takým rozdelením investícií medzi jednotlivé odvetvia, ktoré prideluje investície — berúc pritom zreteľ na obmedzujúce podmienky finálneho odbytu jednotlivých odvetví — predovšetkým tým odvetviám, v ktorých je najväčší rast národného dôchodku na jednotku investícií. Lange teda vidí optimálnu možnosť v modifikovaní rozdelenia medzi odvetvia.

Juhoslovanský ekonóm Branko Horvat [19], [20] taktiež vychádza z pomeru medzi výrobou a investíciami, avšak vzdáva sa predpokladu stability pomeru medzi veličinami. Investície pripadajúce na jednotku zvýšenia výroby definuje ako kapitálový koeficient. Podľa jeho názoru má rásť spolu so zvýšením podielu investícií. Jeho argumenty sú nasledujúce: V určitom hospodárstve rastie aj vtedy výroba, ak neexistujú čisté investície. Aj v tom prípade existujú také zlepšenia, na ktoré nie sú potrebné investície, aj v tomto prípade sa v určitej miere vyvíja všeobecná vzdelanosť, odborné znalosti pracujúcich a veda a konečne aj v tomto prípade existuje rekonštrukcia, ktorá umožňuje, aby základné prostriedky — aj keď hodnotovo nerastú — boli produktívnejšie. V takomto prípade teda kapitálová náročnosť výroby klesá.

Zvýšenie investícií zvyšuje potom výrobu, ale — aspoň po dosiahnutí určitého objemu výroby — rast výroby bude menší ako rast investícií. Zvýšenie výroby nezávisí len od investícií, ale aj od mnohých iných činiteľov, množstva práce, počtu pracovných síl, stavu technických znalostí a ich vývinu, foriem spoločenského a politického zriadenia atď. V nijakom prípade nemožno predpokladať, že pôsobenie týchto činiteľov je paralelné s investíciami. Naopak, aj to je možné, že mobilizácia zdrojov na investičné ciele vyvolá nepriaznivé účinky v tejto oblasti. V prípade zvýšenia podielu investícií musí zvýšenie výroby pripadajúce na jednotku investícií (po určitej hranici) klesať. Napokon by sa bezpodmienečne

došlo k bodu, v ktorom kapitálový koeficient rastie v tom istom tempe ako podiel investícií. Rastom investícií sa už nezvyšuje výroba, ale kapitálový koeficient. Zvýšenie výroby nad túto hranicu zase výslovne znižuje výrobu, pretože absorpčná schopnosť ekonomiky je obmedzená. Existuje taká úroveň investícií, na ktorej zužitkovanie väčších investícií na danej úrovni výrobných síl v určitom hospodárstve už nie je možné. Podľa B. Horvata investície treba rozšíriť do tohto bodu a investície v takomto rozsahu zabezpečujú maximálne tempo rastu národného hospodárstva.

Svoju teóriu osvetľuje Horvat vtipným prirovnaním. Národné hospodárstvo prirovnáva k nádobe, ktorú naplníme kvapalinou — investíciami. Táto kvapalina rozširuje nádobu, avšak rozšírenie nádoby má hornú hranicu, ktorá je určená absorpčnou schopnosťou. Ak kvapalinu nalejeme väčšou rýchlosťou, ako je kritická hodnota, zvyšok neuzitočne odtečie.

Horvat zdôrazňuje, že z tejto všeobecnej súvislosti nevyplýva, že v prípade nadmerného podielu investícií sú jednotlivé celky nerentabilné. Je možné, že sú samy osebe úplne rentabilné, avšak z hľadiska národného hospodárstva predsa nie sú rentabilné, keďže z tohto hľadiska sú obmedzené limitujúcimi predpokladmi: odčerpávajú pracovné sily z iných užitočných zariadení, znemožňujú využitie už existujúcich kapacít, ostatné odvetvia hospodárstva nie sú pripravené na využitie týchto výrobkov atď. Horvat zdôrazňuje aj to, že horná hranica investícií nespočíva v ireálne vysokých investičných podieloch, ale možnosť prekročenia tejto hranice je veľmi reálna. V priebehu dejín, napr. v skorších rokoch juhoslovanského plánovaného hospodárstva, pravdepodobne sa opakovala. Podopiera to nasledujúcimi úvahami. Ak priemerná hodnota koeficientu je 3 (čo je hodnota reálnej veľkosti), tak potom 30 % podielom hrubých investícií možno zabezpečiť 10 % tempo rastu. Takéto tempo rastu však neznamená, že sa spoločenský produkt za jednu generáciu zdesaťnásobí: „Naše deti by museli disponovať stonásobkom, naši vnuci zasa tisícnásobkom dnešnej výroby“ ([19], str. 761). Možnosť prispôbenia sa spoločnosti zmenám takéhoto rozsahu je zrejme obmedzená, a preto prekročenie hornej hranice investičného podielu je reálne možné.

Podľa Horvata hranice absorpcie investícií spoločnosťou sa určujú úrovňou spotreby, situáciou v zdravotníctve, znalosťami, spoločensko-ekonomickou organizáciou a inými vonkajšími činiteľmi. Ak ďalším zvýšením investícií nemožno zvyšovať tempo rastu, možno rast urýchliť preskupením týchto činiteľov rozvoja.

Horvat skúma, pokiaľ sa oplatí zvyšovať rozdiel investícií za účelom urýchlenia vývoja, značnú časť problémov však neskúma explicitne. Eltis [12] v tejto súvislosti skúma otázku, ako súvisí kapitálový koeficient so životnosťou zariadení a v akej miere obmedzuje toto hľadisko tempo rastu. Dokazuje, že v prípade plnej zamestnanosti vedie zvýšenie investícií k zníženiu priemernej životnosti kapitálu. Je to tak preto, lebo pre

nové, v rýchlejšom tempe vytvorené zariadenia možno zabezpečiť pracovné sily len vyradením najmenej produktívnych zariadení. Výmena týchto zariadení je o to efektívnejšia, čím rýchlejší je technický rozvoj, čím dlhšia je životnosť zariadení a čím nižší je pomer kapitálu k výrobe. Jednoznačne však možno určiť pri každom tempe technického rozvoja minimálnu životnosť, ktorej ďalšie skrátenie ide na úkor spotreby, lebo náklady výmeny zariadení sú vyššie ako zvýšenie národného dôchodku dosiahnuteľného touto výmenou. Eltis určil túto hraničnú hodnotu pomocou výpočtov založených na rôznych predpokladoch.

Lange, Horvať a Eltis sa nesnažili o určenie optimálneho, ale maximálneho tempa rastu, resp. investičného podielu. Horvat síce tvrdí, že jeho výsledky dávajú z hľadiska blahobytu v národohospodárskom zmysle optimálne riešenie, avšak jeho argumentácia nie je dostačujúca.

Pokusy o určenie optimálneho riešenia vznikli na základe výrobných funkcií. To je aj pochopiteľné, lebo vo výrobnej funkcii je explicitne obsiahnutý výnos investícií. Ak tento pojem reálne chápeme, zrejme súvisí s optimálnym objemom investícií. Riešenie publikovali nezávisle od seba skoro súčasne Allais [2], Desrousseaux [7], Phelps [35], Robinsonová [39], Swan [47] a von Weizsäcker [51]. Na tomto mieste rozoberieme argumenty a terminológiu E. E. Phelps.

Táto teória optimálneho investičného podielu porovnáva také cesty rastu, pri ktorých je tempo rastu totožné a kapitálový koeficient rôzny. Tieto cesty sa nazývajú podľa Robinsonovej [38] „cestami rastu v zlatom veku“. Čím väčší je kapitálový koeficient, prislúchajúci takejto ceste rastu, tým vyššia je úroveň výroby, ale taktiež aj podiel investícií. Z ciest rastu v zlatom veku určuje optimálnu cestu „zlaté pravidlo“. Podľa tohto pravidla musí sa tempo rastu výroby a kapitálu rovnať výnosu kapitálu a z národného dôchodku treba v zmysle výrobnej funkcie vynaložiť na investície podiel pripadajúci na kapitál.

Najlepšie to vysvetlil Solow [45]:

„Spotreba, výroba, kapitál a všetky ostatné veličiny rastú podľa rovnakej exponenciálnej funkcie, nezávisle od podielu kapitálu na akumuláciu v rámci výroby. Tomu bolo vždy tak. Skúmajme tieto paralelné cesty (na logaritmickú stupnicu), keď prechádzajú cez daný bod, napr. nulové časové obdobie. Ak by bol podiel akumulácie kapitálu stále väčší, bola by aj úroveň výroby vyššia. O čo vyššia? To závisí od hraničnej produktivity kapitálu. Predpokladajme, že hraničný produkt kapitálu je r . Potom malý prírastok kapitálu ΔK vyvolá v tomto období rozšírenie výroby o $r\Delta K$, čiže presnejšie povedané, $r\Delta K$ dodatočnú výrobu samého kapitálu. Tohto celého množstva nemožno použiť na spotrebu. Ak v hospodárstve je o niečo viac kapitálu, tak (v zmysle pravidiel hry platných na konštantné tempo rastu) sa musí viac investovať v prítomnosti i budúcnosti, aby trochu väčší kapitál rástol aj naďalej v tempe g .

Ak teraz množstvo ΔK kapitálu vedie k výrobe $g\Delta K$ množstva kapitá-

lových statkov, tak potom práve toľko je potrebné na to, aby toto malé množstvo kapitálu rástlo ďalej v tempe g . Je jasné, že $r\Delta K > g\Delta K$, čiže ak $r > g$, tak malé množstvo kapitálu umožňuje spotrebu naferaz a navždy. Ak zase $r < g$, ak máme trochu viac kapitálu, toto skutočne odvádza výrobné kapacity do investičného sektora a znižuje spotrebu. Spotreba je vtedy maximálna, keď $r = g$, čiže keď hraničný produkt kapitálu sa rovná tempu rastu. Zisk ako jeden z druhov zdrojov dôchodkov s tým nemá nič spoločného; nezáleží ani na tom, kto čo ušetril. Miera zisku vstúpi len vtedy do hry, ak týmto meriame hodnotu hraničného produktu kapitálového statku v hodnote jedného dolára.“

Solowove úvahy jednoznačne odzrkadľujú súvislosť medzi výnosom investícií a podielom národného dôchodku, ktorý možno užitočne použiť na investície. Jednoznačne odzrkadľujú, že táto súvislosť nemá nič spoločného s otázkou dôchodku vlastníkov.

Svoju teóriu Phelps [36] rozvinul vo svojej druhej štúdií. Najprv dokázal, že tieto výsledky sú platné nielen v „neoklasickom“ modeli rastu, ale aj v prípade Harrodovho-Domarovho modelu. Toto má preto taký veľký význam, lebo závery o podiele optimálnych investícií obstoja aj bez predpokladov vzťahujúcich sa na výrobnú funkciu a produktivitu investícií. V tomto prípade je dostačujúci predpoklad, že na zabezpečenie určitej úrovne výroby pri danom počte pracovníkov sú potrebné aj základné prostriedky daného množstva, teda že existencia základných prostriedkov je nutným predpokladom určitej úrovne výroby. Ako to Lange [29] presvedčivo dokazuje, tento predpoklad vôbec neznamená zavedenie predpokladu vzťahujúceho sa na produktivitu kapitálu.

Phelps potom dokazuje, že tieto závery možno rozšíriť aj na prípady, keď technický rozvoj zvyšuje množstvo práce, a v trochu modifikovanej forme, ak technický rozvoj možno považovať za zvýšenie kapitálu. Má to tým väčší význam, lebo na základe Koopmansových výskumov — Koopmans uviedol tieto výsledky v Budapešti na diskusií Maďarskej ekonomickej spoločnosti — ich môže dokázať: Každá cesta rastu, ktorá sa odlišuje od zásady „zlatého pravidla“, je dynamicky neefektívna, lebo vždy existuje druhá cesta, ktorá voči tejto ceste je v dominantnom postavení v tom zmysle, že umožňuje väčšiu spotrebu (aspoň v časti skúmaného obdobia), a nikdy nezabezpečuje menšiu spotrebu.

Uvedenie dôkazov týchto téz nie je tu možné. Pri hodnotení výsledkov a najmä v praktickej aplikácii musíme byť opatrní.

Predovšetkým treba poznamenať, že sa už dlho porovnávajú cesty „zlatého veku“, ktoré v skutočnosti však neexistujú. Z toho dôvodu nemôže byť ani reči o tom, že výsledky možno bezprostredne aplikovať v praxi. Na prechodné obdobia nie sú tieto zákonitosti ani v teórii platné a v skutočnosti stále žijeme v nejakom prechodnom období. Okrem toho nedokazuje nič, že vývin zodpovedajúci „zlatému veku“ je z každého hľadiska najvýhodnejší. Môžu existovať také hľadiská, ktoré — najmä

v prípade pomerne zaostalej krajiny — považujú rýchlu výstavbu hospodárskeho potenciálu krajiny za takú prvoradú úlohu, že môžu úvahy o „blahobyte“ prechodne ustúpiť. Exaktná analýza týchto súvislostí je aj v tomto prípade nutná.

Tieto úvahy sa však nevzťahujú na výsledky A. Langeho, B. Horvata a W. A. Eltisa. Je jednoznačne dokázané, že zmenou odvetvovej štruktúry investícií možno urýchliť rast, ďalej to, že podiel investícií má limit. Ak sa limit prekročí, nemá už pozitívny, ale výslovne negatívny účinok. Zdá sa, že v prípade analýzy skutočných situácií treba pripísať väčší význam určeniu štruktúry a limitujúcej hodnoty (aspoň dočasne) než pokusom snažiacim sa určiť optimum.

Dôsledky, ktoré možno vyvodit' z hľadiska maďarského národného hospodárstva

Treba rozhodnúť otázku, či podiel investícií neprekročil v Maďarsku túto limitujúcu hodnotu. Otázka je oprávnená. V posledných rokoch sa zvyšovali základné prostriedky na jednotku rastu výroby vo väčšine národohospodárskych odvetví a v celom národnom hospodárstve. Na základe predbežnej analýzy otázky možno považovať za isté, že hodnota ukazovateľa sa pohybuje okolo kritickej hodnoty, a je ľahko možné, že sme túto hodnotu — aspoň v niektorých rokoch — prekročili. Na základe toho je možné, že náš podiel investícií prekračuje terajší stupeň absorpčnej schopnosti investícií.

Tento záver je v súhlase s úvahami o prirodzenom tempe rastu, so všeobecnými ekonomickými znalosťami. Podľa úvah súvisiacich s prirodzeným tempom rastu môže tempo rastu len prechodne prekročiť úroveň, ktorá je určená populačným prírastkom — presnejšie, rozšírením počtu pracovných síl — technickým rozvojom. Je známe, že v Maďarsku nie sú veľké mobilizovateľné rezervy pracovných síl, nedostatočné tempo rastu maďarského technického rozvoja je zasa takým problémom, ktorý sa každý deň zdôrazňuje. Kritická hodnota podielu investícií vyjadruje túto súvislosť len inými slovami a z druhej strany. Tieto úvahy sú v súlade aj s často vyjadrenou požiadavkou, že musíme prejsť od extenzívneho rastu k inženzívnemu rastu. V extenzívnom raste, kým existuje akýsi nadbytok pracovných síl, národný dôchodok sa rýchlo zvyšuje rozšírením zamestnanosti a zabezpečením prírastku počtu pracovných síl a základných prostriedkov s nezmenenou technickou úrovňou. Po skončení extenzívneho rastu prestanú takéto nároky na základné prostriedky. Ak neexistuje zodpovedajúci technický rozvoj, je možné, že sa časť investícií určených podľa skoršieho podielu nebude môcť použiť dovedy, kým sa technický pokrok neurýchli.

Proti tomu možno namietat' jedine, že technický rozvoj a investície nie

sú od seba nezávislé, lebo existuje „spredmetnený“ technický rozvoj, a preto sú investície do určitej miery nositeľmi technického pokroku. Táto úvaha je reálna a nediskutabilná. Solowove a Intriligatorove výpočty však poukazujú na to, že aj „spredmetnený“ technický rozvoj s pomerne vysokým tempom má malý vplyv na podiel využiteľných investícií. Na základe Eltisových výpočtov možno aj početne určiť, aké tempo investícií maximálne prináleží jednotlivým hodnotám „spredmetneného“ technického rozvoja. Nestačí teda prízvukovať vo všeobecnosti, že investície pomáhajú technickému rozvoju, ale treba sa snažiť aj o číselné určenie tejto súvislosti. Teraz sú už na to možnosti.

Je známa skutočnosť, že kľúč k urýchleniu vývinu spočíva v urýchlení technického rozvoja. Treba pritom dodať, že vedie k úplne iným dôsledkom a vyžaduje celkom iný postup, podľa toho, či je nedostatočné tempo „spredmetneného“ alebo tempo „nespredmetneného“ technického rozvoja.

Ak je pomalé tempo „spredmetneného“ technického rozvoja, tak stroje a zariadenia nie sú omnoho lepšie ako staré, čiže vývin odvetví vyrábajúcich výrobné zariadenia nie je dostačujúci. V tomto prípade treba materiálne a duchovné zdroje použiteľné na technický pokrok predovšetkým koncentrovať do odvetví vyrábajúcich výrobné zariadenia. Vtedy treba postaviť otázku, či nie je potrebné úmerne zmenšiť podiel investícií — miestami a prechodne aj v absolútnom zmysle — dovedy, kým opatrenia týkajúce sa urýchlenia technického rozvoja nebudú úspešné. V takomto prípade je hospodárnejšia pomerne veľká životnosť výrobných zariadení.

K úplne opačným dôsledkom vedie pomalé tempo „nespredmetneného“ technického rozvoja. To znamená, že nové zariadenia sú síce lepšie ako staré, ale odvetvia, ktoré ich používajú, nevedia ich správne využiť. Či už z toho dôvodu, že existujú výroboorganizačné a podobné nedostatky, alebo pretože zvýšeniu výroby bránia také problémy národohospodárskeho charakteru, ako je nedostatok súladu medzi výrobou a spotrebou. V tomto prípade treba koncentrovať zdroje stojace k dispozícii na organizovanie technickej a ekonomickej reformy. Potom je hospodárnejšia pomerne krátka životnosť výrobných zariadení, a preto nie je pravdepodobne potrebné zníženie investícií, ale urýchlenie ich vyradenia.

Ak nepoznáme tempo alebo charakter technického rozvoja, alebo ho nesprávne chápeme, môže dôjsť k veľkým stratám. Napríklad by našli veľké straty pri urýchlenom vyradovaní vtedy, keď tempo „spredmetneného“ technického rozvoja nie je dostatočné, lebo v tom prípade sa nemôžu nahradiť náklady výmeny zariadení pre malý rozdiel produktivity starých a nových zariadení. Podobné straty môžu nastať aj v opačnom prípade.

Tieto úvahy vedú v oboch prípadoch k problému hospodárskeho mechanizmu. Ak by vysvitlo, že tempo „spredmetneného“ technického rozvoja

je pomalé, bolo by predovšetkým treba preskúmať tie prvky mechanizmu, o ktorých možno predpokladať, že hatia rýchle vytvorenie a zavedenie technických riešení. Ak zase na druhej strane ďalšie výskumy prinášajú také výsledky, že tempo „nespredmetneného“ technického rozvoja je pomalé, tak by to potom znamenalo, že terajší mechanizmus spomaľuje predovšetkým zavedenie zlepšení súvisiacich s organizáciou výroby a postupnú stále nutnú modifikáciu výrobnéj štruktúry. Preto možno najviac očakávať od modifikácie prvkov súvisiacich s hospodárskym mechanizmom pri urýchlení tempa rozvoja.

K otázke hospodárskeho mechanizmu vedie aj okolnosť, že existuje úzka súvislosť medzi tempom a charakterom technického rozvoja, ako aj medzi investičnou politikou a politikou vyradovania. Ak by vysvitlo, že existujú v tomto smere rozdiely medzi jednotlivými odvetviami, ba dokonca podnikmi, tak by z toho vyplývalo, že v jednotlivých odvetviach a podnikoch je optimálna iná životnosť zariadení. V tomto prípade vzniká otázka, či podnikom netreba zabezpečiť väčšiu samostatnosť v politike odpisov, zníženia hodnôt a vyradenia. Niekoľko hľadísk, ktoré sme uviedli, ilustruje dôležitosť poznatkov o charaktere a rýchlosti technického rozvoja. Tieto ukazovatele možno použiť aj na iné ciele. Na to je bezpodmienečne potrebné štatistické určenie ukazovateľov podľa odvetví, čo možno uskutočniť na základe výpočtov pravdepodobnosti.

Preložené z časopisu
Közgazdasági szemle [1966], č. 6

LITERATÚRA

- [1] Abramovitz, Moses, *Resource and Output Trends in the U. S. since 1870*. American Economic Review (1956), č. 46, 5—23.
- [2] Allais, Maurice, *The Influence of the Capital-output Ratio on Real National Income*, *Econometrica* (okt. 1962), č. 30, 700—728.
- [3] Aukrust, Odd, *Investment et expansion économique*. *Revue de la Mesure de la Productivité* (febr. 1959).
- [4] Aukrust, Odd — Bjerke, Juul, *Real Capital and Economic Growth in Norway 1900—56*, v *The Measurement of National Wealth*.
- [5] Black, J., *Optimum Savings Reconsidered, or. Ramsay Without Tears*. *The Economic Journal* LXII (jún 1962), 360—366.
- [6] Cobb, Charles W. — Douglas, Paul H., *A Theory of Production*. American Economic Review (1928).
- [7] Desrousseaux, I., *Expansion stable et taux d'intérêt optimal*. *Annales des Mines* (nov. 1961), 31—46.
- [8] Domar, Ewsey D., *Expansion and Employment*. *Sborník The Theory of Economic Growth*, New York, Oxford University Press 1957, 83—108.
- [9] Domar, Ewsey D., *The Problem of Capital Accumulation*, v *sborníku uvedenom pod 8*.
- [10] Douglas, Paul H., *The Theory of Wages*, New York 1934.
- [11] Douglas, Paul H., *Are there Laws of Production?* American Economic Review (1948).

- [12] Eltis W. A., *Investment, Technical Progress and Economic Growth*. Oxford Economic Papers (marec 1963), 32—52.
- [13] Fabricant, Solomon, *Basic Facts on Productivity Change*, National Bureau of Economic Research, inc. 1959.
- [14] Gehring, Gerhard—Kuhlo, Carl., *Ökonometrische Analyse des Produktionsprozesses*, IFO-Studien, 7. ročník, zošit 1/2, 175—273.
- [15] Sir Harrod, Roy, *An Essay in Dynamic Theory*. Economic Journal (marec 1959).
- [16] Sir Harrod, Roy, *Towards a Dynamic Economics*, Macmillan, London 1948.
- [17] Sir Harrod, Roy, *Second Essay in Dynamic Theory*. Economic Journal (jún 1960), 277—293.
- [18] Hill, T. P., *Growth and Investment According to International Comparisons*. Economic Journal LXXIV (jún 1964), 287—304.
- [19] Horvat, Branko, *The Optimum Rate of Investment*. Economic Journal LXVIII (dec. 1958), 747—767.
- [20] Horvat, Branko, *The Optimum Rate of Investment Reconsidered*. Economic Journal 75 (sept. 1965), 572—577.
- [21] Intriligator, Michael D., *Embodied Technical Change and Productivity in the United States 1929—58*. Review of Economics and Statistics XLVII (febr. 1965), č. 1, 65—70.
- [22] Johnson, Dudley W.—Chiu, John S., *Growth and Investment According to International Comparison: a Comment*. Economic Journal LXIV (sept. 1965), 626 až 630.
- [23] Kendrick, John W., *Productivity Trends: Capital and Labor*. Review of Economics and Statistics (1956), č. 39, 248—257.
- [24] Kendrick, John W., *Productivity Trends in the U. S.*, Princeton University Press 1961.
- [25] Kindleberger, Charles P., *Economic Development*, Mc. Graw Hill, New York 1958.
- [26] Koopmans, Tjalling C., *On the Concept of Optimal Economic Growth*. Cowles Foundation Discussion Papers (dec. 1963) 163.
- [27] Kuhlo, Karl Christian, *Die Wachstumsprognose, insbesondere auch die Prognose der Produktivitätsentwicklung, v Diagnose und Prognose als wirtschaftliche Methodenprobleme*, Duncker u. Humoldt, Berlin 1962.
- [28] Kuznets, Simons, *Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations VI; Long-term Trends in Capital Formation Proportions*. Economic Development and Cultural Change, IX/4, II. část, jún 1961.
- [29] Lange, Oskar, *The Output-investment Ratio and Input-output Analysis*, Econometrica (apríl 1960), č. 28, 310—324.
- [30] La Tourette, John E., *Potential Output and the Capital-output Ratio in the U. S. Private Business Sector, 1909—1959*. Kyklos XVIII (1965), č. 2, 316—332.
- [31] La Tourette, John E., *Sources of Variation in the Capital-output Ratio in the U. S. Private Business Sector, 1909—1959*. Kyklos XVIII (1965), č. 4, 635—651.
- [32] Mahanabhis, P. C., *National Income, Investment and National Development*. Sborník Talks on Planing, Indian Statistical Series, č. 14, Asia Publ. House, Calcutta 1961.
- [33] Meade, James Edward, *The Rate of Profit in a Growing Economy*. Economic Journal (dec. 1963), 656—674.
- [34] Niitamo, O., *Development of Productivity in Finnish Industry 1925—1952*. Productivity Measurement Review (1958), č. 151, 30—41.
- [35] Phelps, Edmund E., *The Golden Rule of Accumulation*. American Economic Review LI (sept. 1961), 638—641.
- [36] Phelps, Edmund E., *Second Essay on the Golden Rule of Accumulation*. American Economic Review LV (4. sept. 1965), 793—814.

- [37] Ramsey, F. P., *A Mathematical Theory of Saving*. Economic Journal XXXVIII (1928).
- [38] Robinson, Joan, *The Accumulation of Capital*, London 1956.
- [39] Robinson, Joan, *A Neoclassical Theorem*. Review of Economic Studies (29. jún 1962), 219—226.
- [40] Schultz, Theodore W., *Investment in Human Capital*. American Economic Review LI (marec 1961), č. 1, 1—17.
- [41] Shinohara, Miyohei, *Growth and Cycles in the Japanese Economy*, Tokyo 1962.
- [42] Solow, M. Robert, *Technical Change and the Aggregate Production Function*. Review of Economics and Statistics XXXIX (1957).
- [43] Solow, Robert M., *Investment and Technical Progress*. Sborník Mathematical Methods in the Social Sciences 1959, red. K. J. Arrow, S. Karlin a P. Suppes, Stanford University Press, Stanford, California 1960.
- [44] Solow, Robert M., *Technical Progress, Capital Formation, and Economic Growth*. American Economic Review (máj 1962).
- [45] Solow Robert M., *Comment*. Review of Economic Studies XXXIX (jún 1962), č. 3, 255—257.
- [46] Solow, Robert M., *Capital Theory and the Rate of Return*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam 1963.
- [47] Swan, T. W., *On Golden Ages and Productions*, Sborník Economic Development with Special Reference to East Asia, red. K. Berrill, New York 1964, 3—16.
- [48] Tinbergen, Jan, *Zur Theorie der langfristigen Wirtschaftsentwicklung*, Weltwirtschaftliches Archiv 1942—3.
- [49] Tinbergen, Jan, *The Optimum Rate of Saving*. Economic Journal (december 1956).
- [50] Tinbergen, Jan, *Optimum Savings and Utility Maximization over Time*. Econometrica (april 1960), 481—489.
- [51] Weizsäcker, Carl Christian von, *Wachstum, Zins und Optimale Investitionsquote*, Basel 1962.
- [52] Weizsäcker, Carl Christian, *Das Investitionsoptimum in einer wachsenden Wirtschaft*. Sborník Optimales Wachstum und Optimale Standortverteilung, Duncker und Humboldt, Berlin 1962, 60—76.

Konzultácie

KONZULTÁCIE Z NEMARXISTICKEJ EKONÓMIE

Ekonomický časopis uverejní v tomto ročníku sériu 8—10 Konzultácií o aktuálnych teoretických a metodologických problémoch nemarxistickej ekonómie. Nazdávame sa, že užitočnosť takýchto konzultačných statí jednoznačne vyplýva zo súčasného stavu marxistickej kritiky i z naliehavých potrieb rozvoja našej ekonomickej teórie i praxe.

V posledných rokoch ekonomické myslenie u nás zaznamenalo významný pokrok v oslobodení sa od rôznych dogmatických predsudkov v prístupe k nemarxistickej ekonomickej vede a v rozpracovaní vedeckých princípov jej kritической analýzy. Tomuto procesu venoval náš časopis sústavnú pozornosť. Spomeňme aspoň diskusiu o analýze nemarxistických ekonomických teórií v 5. čísle ročníka 1965 a niektoré referáty pripravené pre III. medzinárodnú konferenciu v Smoleniciach v 7. čísle ročníka 1966. Sama smolenická konferencia vo svojich výsledkoch znamenala zreteľný príklon k teoretickopoznávaciemu prístupu a takto aj v medzinárodných reláciách ukázala hlavné zameranie ďalšieho rozvoja marxistickej analýzy. Zvlášť dôležitou črtou tohto prístupu je, že umožňuje tvorivo uplatniť a rozvinúť marxistickú metodológiu a na jej základe riešiť otázky „integrácie“ pozitívnych poznatkov nemarxistickej ekonómie.

Konzultácie, ktoré začíname uverejňovať v tomto čísle, nechcú a ani nemôžu podať ucelený a vyčerpávajúci obraz súčasnej nemarxistickej ekonómie. Ich hlavným cieľom je upozorniť na niektoré kľúčové problémové oblasti a na úlohu niektorých metodologických postupov v modernej ekonomickej analýze. Konzultácie sa zamerajú na pozitívny výklad vývinu príslušnej problematiky za posledných 10—20 rokov a súčasne, pokiaľ to terajšia úroveň nášho poznania dovolí, upozornia na využiteľnosť poznatkov nemarxistickej ekonómie pri rozvíjaní ekonomickej vedy a rozpracovaní niektorých konkrétnych problémov napr. optimálneho a perspektívneho plánovania. Podľa predbežného programu konzultácie sa budú zaoberať problémom oligopolov, neoklasickými teóriami rastu, teóriami a modelmi všeobecnej ekonomickej rovnováhy, nemarxistickými teóriami socialistickej ekonomiky, teóriami priestorového usporiadania, medzinárodnej delby práce a pod. Z metodologickej oblasti prinesieme konzultačné state najmä o princípoch ekonomického modelovania a systémovo-štruktúrného prístupu, ako aj o hlavných formách a metódach plánovania vo vyspelých kapitalistických krajinách.

Ako vidieť, Konzultácie majú zaplniť niektoré medzery v marxistickej analýze, orientovať čitateľov v kľúčovej problematike modernej nemarxistickej ekonómie a uľahčiť i podnietiť jej hlbšie štúdium. Možno predpokladať, že takto prispejú aj k širšiemu využívaniu pozitívnych výsledkov nemarxistickej ekonómie v našej teórii i praxi.

MONIKA ŠESTÁKOVÁ

Problém rovnovážnej ceny v nemarxistických modeloch oligopolu

I. Úvod

Vo všetkých učebniciach ekonomickej teórie, ktoré sa vydávajú na Západe, veľmi dôležité miesto má analýza cenového mechanizmu. Je to aj celkom pochopiteľné, ak uvážime, akú významnú úlohu hrá cena v každom ekonomickom systéme s rozvinutými tovarovo-peňažnými vzťahmi. Hoci je veľký záujem o problematiku cien, ťažko dnes hovoriť o nejakej jednotnej, ucelenej teórii cien v nemarxistickej politickej ekonómii. Ide skôr o množstvo čiastkových teórií rozoberajúcich rôzne aspekty cenového mechanizmu a jeho úlohy v ekonomickom systéme.

Na tomto mieste sa sústredíme iba na jeden prístup k problematike cien, na prístup, ktorý má kľúčové postavenie v nemarxistickej „čisto ekonomickej“ analýze. Pôjde nám o pohľad z hľadiska trhového mechanizmu, o analýzu tzv. *relatívnych cien*. Pri takomto pohľade sa cena stáva čisto kvantitatívnym ukazovateľom výmenných proporcií medzi rôznymi tovarmi a výrobnými faktormi.¹ Pod rovnovážnou cenou budeme potom rozumieť takú výšku ceny, pri ktorej nepôsobí tendencia k zmene štruktúry trhu [či už na strane ponuky, alebo na strane dopytu]. Špecificky spoločenská funkcia ceny sa v takomto „čisto ekonomickom“ prístupe stráca, hodnotová kategória sa stáva iba prostriedkom kvantitatívneho vyjadrenia naturálno-vecných vzťahov.²

Rovnovážna cena môže byť buď určená (spolu so všetkými ostatnými rovnovážnymi cenami) sústavou simultánnych rovníc, vyjadrujúcou spä-

¹ Abstrahuje sa tu od špecifickej úlohy peňazí v ekonomickom systéme a predpokladá sa fakticky naturálna výmena (tovar sa bezprostredne vymieňa za tovar a peniaze hrajú iba úlohu počítacej jednotky).

² Podobne je to aj s kategóriou zisku, nákladov atď. Samozrejme to platí, len pokiaľ vôbec možno naturálno-vecnú stránku ekonomického systému oddeliť od stránky spoločensko-triednej. Pomocou „pravidiel hry“ medzi ekonomickými subjektmi a prostredníctvom cieľov ich činnosti sa aj do „čisto ekonomických modelov“ premietajú niektoré aspekty spoločensko-ekonomických vzťahov. Podrobnejšie o tom pozri v článku *K niektorým metodologickým problémom nemarxistickej mikroekonomickej analýzy*. Ekonomický časopis XIV (1966), č. 7.

tosť všetkých trhov v ekonomickom systéme, alebo vyplýva zo vzájomného vzťahu a štruktúry ponuky a dopytu na jednom, izolovanom trhu. V prvom prípade ide o model všeobecnej rovnováhy ekonomického systému, v druhom prípade o model čiastkovej trhovej rovnováhy.

Na určenie úrovne trhovej rovnováhy (výšky rovnovážnej ceny a jej zodpovedajúceho objemu produkcie v jednotlivých firmách) je dôležitá štruktúra trhu. Možno ju definovať buď v objektívnych veličinách, ako sú technológiou podmienený stupeň koncentrácie výroby a rozdiely v ekonomickej pozícii firiem, objem a elasticita dopytu po jednotlivých tovaroch atď., alebo — pri prístupe z hľadiska ekonomického subjektu — ako určitý typ vzájomných vzťahov medzi ekonomickými subjektmi („pravidlá hry“ v modeli trhovej formy).

Až do tridsiatych rokov dvadsiateho storočia vychádzala nemarxistická analýza trhovej rovnováhy takmer výlučne z koncepcie dokonalej konkurencie.³ Modelom absolútneho monopolu alebo duopolu — pokiaľ vôbec vznikali — neprichádzalo významné miesto v ekonomickej teórii. Až od tridsiatych rokov, najmä po vzniku teórie monopolistickej a nedokonalej konkurencie (Chamberlin a Robinsonová), začína sa sústavne uvažovať o trhovej rovnováhe pri rôznej štruktúre strany ponuky,⁴ rôznom stupni koncentrácie a o rôznej ekonomickej pozícii hospodáriacich subjektov. K orientácii na monopoloidné štruktúry trhu však vlastne došlo iba v modeloch čiastkovej rovnováhy. Modely všeobecnej rovnováhy dosiaľ väčšinou vychádzajú z extrémneho predpokladu dokonalej konkurencie.

Náš rozbor nemarxistických modelov trhovej rovnováhy pri štruktúre trhu najtypickejšej pre súčasný kapitalizmus — pri oligopole budeme teda musieť obmedziť na rozbor *modelov čiastkovej rovnováhy oligopolistického trhu*.

Termín oligopol nie je dosiaľ v marxistickej politickej ekonómii bežný.⁵

³ Jej charakteristické znaky sa uvádzajú v článku *K poznávacej hodnote koncepcie dokonalej konkurencie*. Ekonomický časopis XIII (1965), č. 5.

⁴ Ponechal sa predpoklad atomistickej štruktúry trhu na strane finálnej spotreby, a to v zhode s vývinom ekonomickej reality.

⁵ Výnimku tvoria azda práce niektorých západných marxistov a poľských, prípadne juhoslovanských ekonómov. Väčšinou sa však v marxistickej ekonómii striktno nerozlišovalo medzi štruktúrou absolútne zmonopolizovaného odvetvia a štruktúrou oligopolistickou. Na určitej úrovni abstrakcie to bolo možné, pretože podstata oligopolu je rovnaká ako podstata vlastného monopolu — ide o výsadnú pozíciu firiem vyplývajúcu (predovšetkým) z koncentrácie výroby. Ak však prejdeme ku konkrétnejšej analýze, ako funguje ekonomický mechanizmus v oboch spomenutých štruktúrach, zistíme značné rozdiely. Odlišný bude spôsob nastolovania i sám charakter trhovej rovnováhy — v závislosti od stupňa koncentrácie a diferenciacie produkcie, ako aj od typu stratégie, ktorú si zvolia oligopolistické firmy. Nie vždy totiž dôjde k dohode medzi oligopolistami, nie vždy sa oligopolisti správajú tak, ako keby boli jedným veľkým monopolistom. V takomto prípade vzniká problém vzájomnej závislosti stratégie gigantov a ich vplyvu na charakter rovnováhy. Práve tento problém je v centre pozornosti nemarxistickej teórie oligopolu.

Donedávna sa dokonca jeho používanie v nemarkistickej ekonomickej teórii odsudzovalo ako prejav apologetiky, ako snaha zastrieť skutočnú váhu monopolov v dnešnom kapitalistickom hospodárstve.

Väčšina nemarkistických ekonómov chápe oligopol ako jednu z monopoloidných štruktúr trhu a uvedomuje si jeho spätosť s koncentráciou výroby. Keďže situácia absolútneho monopolu je v hospodárskej praxi zriedkavá a tzv. neúplný monopol (ak popri jednej monopolistickej firme existuje v odvetví niekoľko menších podnikov) nestačí na charakteristiku štruktúry väčšiny priemyselných odvetví, javila sa potreba rozpracovať model rovnováhy odvetvia, ktoré sa skladá z niekoľkých veľmi silných firm so značnou ekonomickou mocou.

Oligopolistické odvetvia sa môžu odlišovať stupňom koncentrácie, vzájomným pomerom síl medzi firmami, intenzitou potencionálnej konkurencie (zo strany firiem, ktoré by ešte len mohli preniknúť do oligopolistického odvetvia) atď. Podľa toho možno rozlišovať niekoľko typov oligopolistickej štruktúry trhu, ktorým zodpovedajú aj rôzne druhy modelov oligopolu.

Podľa stupňa koncentrácie možno rozlišovať *oligopol absolútne skoncentrovaný*⁶ (alebo úplný), ak v odvetví existujú iba veľké firmy, a *relatívne skoncentrovaný*, ak popri veľkých, typicky oligopolistických firmách existujú aj stredné a malé podniky.

Medzi oligopolistickými firmami môžu byť buď vzťahy ekonomickej rovnosti (všetky firmy majú rovnaký podiel na trhu, rovnaké funkcie nákladov a dopytu atď.), alebo sú v ich ekonomickej pozícii rozdiely vyjadrené rôznym podielom na trhu, odlišnými funkciami nákladov atď. — čo vedie k hierarchii vzájomnej závislosti firiem v skúmanom odvetví. Napokon na posúdenie vzťahov medzi oligopolistickými firmami je dôležitý aj stupeň diferenciacie produkcie. Ak všetky firmy vyrábajú fyzicky totožné výrobky, hovoríme o *homogénnom oligopole*, ak firmy vyrábajú odlišné tovary, ktoré pritom sú pomerne blízkymi substitútmi, hovoríme o *diferencovanom alebo heterogénnom oligopole*.

Všetky uvedené typy oligopolistických štruktúr trhu môžu byť spojené s rôznou intenzitou prekážok preniknutia nových konkurentov do skúmaného odvetvia. Tieto „prekážky vstupu“ samozrejme značne modifikujú úroveň rovnováhy v príslušnom odvetví.

⁶ Toto členenie treba chápať iba ako prvé priblíženie k realite. Tak čistý absolútne skoncentrovaný oligopol sa v hospodárskej praxi vyskytuje zriedkavo. Ako príklad by sme mohli uviesť oceľarsky alebo automobilový priemysel USA. Popri gigantoch — typických oligopolistoch — môžu existovať malé podniky, ktoré sú v rôznom stupni závislosti od priemyselných gigantov, vyrábajú pre nich rôzne súčiastky a pod. Tieto podniky nemajú však citeľný vplyv na úroveň trhovej rovnováhy a ako prvé priblíženie možno odvetvia takéhoto typu považovať za absolútne skoncentrovaný oligopol. Iná je však situácia v tých odvetviach, kde malé a stredné podniky majú citeľný podiel na trhu príslušného výrobku. Ďalšie komplikácie vnáša do tejto klasifikácie diferenciacia produkcie.

II. Marginálna teória oligopolu

Problém trhovej rovnováhy v podmienkach oligopolu sa najskôr začal riešiť v rámci vládnuceho smeru nemarxistickej ekonomickej teórie — marginálnej analýzy. Vychádzalo sa z predpokladu, že firma v podmienkach oligopolu — podobne ako v ktorejkoľvek inej trhovej forme — postupuje racionálne iba vtedy, ak *maximalizuje zisk*, t. j. dosiahne individuálnu rovnováhu v bode, kde sa jej hraničný dôchodok vyrovná hraničným nákladom.⁷ V tomto bode firma nemá záujem ani na rozširovaní, ani na znižovaní objemu produkcie, je teda v individuálnej rovnováhe. Základným problémom v modeloch oligopolu je, ako *túto individuálnu rovnováhu oligopolistických firiem spojiť s rovnováhou odvetvia* (čo je nevyhnutným predpokladom stability individuálnej rovnováhy).

Neoklasický teoretický systém opierajúci sa o koncepciu dokonalej konkurencie predpokladal, že trhový mechanizmus automaticky nastoľuje súlad individuálnej rovnováhy s rovnováhou odvetvia i celého ekonomickeho systému; maximalizácia ziskov v jednotlivých podnikoch vedie k maximu ziskov v celom odvetví pri rovnosti ponuky a dopytu na príslušnom trhu. Oligopolistická štruktúra trhu však tento problém značne komplikuje. Celková suma ziskov v oligopolistickom odvetví už nie je prostým súčtom individuálnych maximálnych ziskov v izolovaných podnikoch. Jeden oligopolistický podnik môže svojou politikou maximalizácie zisku znemožniť dosiahnutie maxima zisku v inom podniku a pod.

Relatívna váha každého oligopolistu na trhu je natoľko citeľná, že jeho cenová politika, zmena v rozsahu produkcie atď. nesporne vyvolá reakciu konkurentov (iných ekonomicky silných firiem), a ak oligopolista postupuje racionálne, musí s touto reakciou počítať pri vypracúvaní vlastnej stratégie. Riešenie problému tejto *oligopolistickej vzájomnej*

⁷ Celkový dôchodok firmy sa rovná súčinu ceny a počtu predaných výrobkov. *Hraničný dôchodok* je prvá derivácia funkcie celkového dôchodku.

Marginálna teória rozlišuje niekoľko druhov výrobných nákladov:

1. *fixné náklady*, ktoré sa nemenia s objemom výroby (režijné náklady),
2. *premenné (variabilné) náklady*, ktoré sa menia s objemom produkcie (napr. náklady na mzdy, suroviny atď.).

Rozdelenie oboch zložiek nákladov je veľmi relatívne. Spornou ostáva najmä otázka, kde zaradiť amortizačné odpisy. Marxistickú kritiku poňatia nákladov v buržoáznej teórii pozri napr. v práci B. Minca *Zarys teorii kosztów produkcji i cen*, Warszawa 1958.

Fixné a variabilné náklady tvoria dohromady celkové náklady. Ak ich vydělíme počtom výrobkov, dostaneme priemerné náklady.

V marginálnej teórii však najdôležitejšiu úlohu hrajú *hraničné náklady* (prvá derivácia funkcie celkových nákladov). Krivky priemerných a hraničných nákladov majú podľa predpokladu tvar *U*. Spočiatku v dôsledku úspor z veľkovýroby klesajú (hraničné náklady prudšie ako priemerné), potom — po dosiahnutí optimálneho rozsahu výroby — opäť stúpajú. Stúpajúca časť krivky nákladov sa podmieňuje predpokladom, že je objem niektorého výrobného faktora (napr. niektorej suroviny a pod.) fixný.

závislosti (plánovitej, cieľavedomej — na rozdiel od živelného spojenia výrobcov pri atomistickej štruktúre trhu) stáva sa centrom pozornosti marginálnej teórie oligopolu.

Najostrejšie sa tento problém pocituje v prípade absolútne skoncentrovaného homogénneho oligopolu. Čím vyšší stupeň diferenciacie produkcie, čím menej dokonalými substitútmi sú výrobky rôznych firiem, tým menej intenzívna je oligopolistická vzájomná závislosť. Na druhej strane zas diferenciacia produkcie a s ňou spojené rôzne formy necenovej konkurencie značne komplikujú analýzu rovnováhy na oligopolistických trhoch. V závislosti od stupňa nahraditeľnosti výrobku inými tovarmi, účinnosti reklamy, technologických postupov pri výrobe jednotlivých variantov produkcie ako aj od mnohých iných faktorov môžu vzniknúť rôzne typy „pravidiel hry“ medzi výrobcami a rozširuje sa tak aj škála možných situácií rovnováhy na oligopolistických trhoch.

Je preto celkom pochopiteľné, že sa marginálna teória — napokon väčšina teoretikov oligopolu vôbec — zameriava na analýzu absolútne skoncentrovaného homogénneho oligopolu a analýza heterogénneho oligopolu je dosiaľ veľmi málo rozpracovaná. Model absolútne skoncentrovaného oligopolu umožňuje riešiť problém oligopolistickej vzájomnej závislosti v najčistejšej podobe vtedy, ak predpokladáme rovnakú ekonomickú pozíciu všetkých oligopolistických firiem a uzavretý vstup do odvetvia. Na takýto typ oligopolu sa sústredila marginálna teória.

Najjednoduchším a zároveň aj najmenej adekvátnym typom modelov oligopolu sú *modely, ktoré ignorujú oligopolistickú vzájomnú závislosť*. Každá firma potom maximalizuje svoj individuálny zisk za predpokladu, že cena alebo rozsah produkcie ostatných oligopolistov sa nezmenia, že ostatné firmy nebudú nijako reagovať na jej politiku.

Tento predpoklad — očividne nesprávny — prevládal v ekonomickej teórii v období, keď modely oligopolu boli ešte vo svojom zárodočnom štádiu. Napríklad nemennosť ponuky konkurentov predpokladá v svojom modeli duopolu a oligopolu francúzsky ekonóm-matematik Cournot;⁸ z predpokladu nemennosti ceny konkurentov zas vychádzajú oligopolisti v Bertrandovom modeli.⁹

Predpoklad nemennosti ceny konkurentov by ešte mohol byť oprávnený v heterogénnom oligopole, kde výrobky rôznych firiem nie sú dokonalými substitútmi a zníženie ceny jedným z oligopolistov neodláká ešte všetkých zákazníkov ostatným firmám (prípadne pri malom znížení nemusí odlákať zákazníkov vôbec). V homogénnom oligopole je však rôznosť cien nezlučiteľná so stavom rovnováhy. Alebo by firmy, ktoré predávajú za vyššie ceny, stratili úplne svojich zákazníkov a celý trh by kryla iba jediná firma (došlo by teda k zmene štruktúry trhu), alebo by museli

⁸ *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*, Paris 1938.

⁹ *Journal des Savants* (1883), 503.

existovať nejaké prekážky (napr. neproporcionálny vzrast nákladov), ktoré by firme predávajúcej za nižšiu cenu znemožnili kryť celý dopyt na trhu. V tomto prípade však by bolo zníženie ceny iba prechodné; keď si firma uvedomí prevahu dopytu nad svojimi výrobnými možnosťami, cenu opäť zvýši — buď naraz, alebo v niekoľkých krokoch.

Podobne je neadekvátny aj predpoklad nemennosti ponuky konkurentov. Pri úplne nezávislom postupe oligopolistov s rovnakou ekonomickou pozíciou stabilná rovnováha v modeli takéhoto typu nie je možná. Firmy by sa museli už pri prvom kroku presvedčiť o nesprávnosti svojich východiskových predpokladov.

Ak oligopolisti napriek skúsenosti vychádzajú z nesprávneho predpokladu, že konkurenti nebudú nijako reagovať na ich politiku, nevznikne na trhu rovnováha. Cena neprestajne kolíše medzi výškou výrobných nákladov (do ktorých je započítaný aj „normálny zisk“ podnikateľa) — t. j. úrovňou, na ktorej by sa ustálila za dokonalej konkurencie — a monopolnou cenou (maximálne možnou pri danej elasticite dopytu). V rámci tohto rozpätia však cena nie je bližšie určená. Model oligopolu takéhoto typu zostavil napr. Edgeworth.¹⁰

Keďže predpoklad, že ostatné oligopolistické firmy nebudú nijako reagovať na postup firmy iniciátorky (t. j. nezmenia cenu ani rozsah produkcie), ukázal sa neadekvátnym, dosťávajú sa do popredia modely oligopolu, ktoré už princíp oligopolistickej spätnej väzby (vplyvu očakávanej reakcie konkurentov na postup firmy iniciátorky) berú do úvahy. Zisk, ktorý dosahujú jednotliví oligopolisti, je potom nejakou funkciou nielen vlastnej ceny a objemu vlastného odbytu, ale aj ceny a prípadne objemu odbytu všetkých ostatných oligopolistických firiem. Tu je pre nastolenie rovnováhy dôležité, ako firma odhaduje postup svojich konkurentov a do akej miery tento odhad zodpovedá skutočným procesom na trhu. Čím viac sa očakávaná reakcia konkurentov približuje k ich skutočnému postupu, tým rýchlejšie sa dosiahne rovnováha.

Najjednoduchšou zásadou oligopolistickej stratégie je *predpoklad, že postup firmy iniciátorky budú nasledovať všetci konkurenti* — a rovnako ako ona zmenia cenu, prípadne objem výroby. V reálnom ekonomickom systéme sa dodržiavanie takéhoto „pravidla hry“ môže vyskytnúť buď ako následok nejakej dohody o cenách a objeme odbytu, alebo ako spontánna koordinácia (bez výslovnej dohody) všetkých, v podstate rovnako situovaných firiem.

Očakávanie firmy iniciátorky, že všetci konkurenti budú nasledovať jej postup, môže byť oprávnené najmä v homogénnom absolútne skoncentrovanom oligopole s rovnakou ekonomickou pozíciou všetkých firiem. Tu podľa predpokladu majú všetky firmy rovnaké funkcie nákladov a rovna-

¹⁰ F. Y. Edgeworth, *Papers Relating to Political Economy*, zv. I, London 1925, str. 116 n. Pôvodne uverejnené v roku 1897.

ký odbyť, takže to, čo je výhodné pre maximalizáciu zisku jednej z firiem, je takisto výhodné pre všetky ostatné firmy. Za takýchto podmienok je pomerne ľahké spojiť individuálnu rovnováhu všetkých firiem s rovnováhou celej oligopolistickej skupiny.

Oveľa zložitejšia je však situácia v heterogénnom oligopole alebo aj v homogénnom oligopole s rôznou ekonomickou pozíciou firiem. Tu je síce taktiež možná rovnaká cenová politika v prípade tzv. cenového vodcovstva (s odstupňovaním zisku podľa ekonomickej pozície firiem tak, aby každá firma dosahovala za danej funkcie nákladov a dopytu maximálny zisk).¹¹ No ťažko si možno predstaviť úplne rovnaký postup všetkých oligopolistov v oblasti necenovej konkurencie. Pri vysokom stupni diferenciacie produkcie to je prakticky nemožné. Ak však každá oligopolistická firma vopred vie, že jej inovátorský postup budú okamžite nasledovať všetky ostatné firmy, nebude vlastne oligopolistické odvetvie schopné vyviaznuť zo stacionárneho stavu. Nebude pôsobiť nijaký stimul k zníženiu nákladov a zníženiu cien, pretože si každý oligopolista uvedomuje, že výhoda takto získaná by bola iba chvíľková a veľmi rýchlo by sa v pomere síl medzi oligopolistami obnovil pôvodný status quo. Chýba tu stimul k vlastnej konkurencii, podobne ako v statickom modeli dokonalej konkurencie. Rozdiel je však v tom, že v oligopolistickom odvetví sa cena stanoví na najvyššej možnej úrovni pri danej elasticite dopytu, t. j. dôjde k umelému obmedzeniu ponuky a k výrobe menšieho ako optimálneho množstva produkcie. Pri U-tvarovej krivke nákladov to znamená, že sa vyrába neefektívne, pri vysokých priemerných nákladoch. To všetko má pre spoločnosť nepriaznivé následky.

Modely takéhoto druhu, hoci ideálne spájajú maximalizáciu zisku v jednotlivých firmách s maximalizáciou celkovej sumy ziskov v oligopolistickom odvetví, vyvolali rozčarovanie a všeobecné presvedčenie o *negatívnom vplyve oligopolu na efektívnosť ekonomickeho systému*.

Jedným z možných riešení tohto problému je predpoklad tzv. quasi dohody (teda *neúplnej koordinácie*) oligopolistických firiem. Takéto poňatie najviac prebojáva W. Fellner.¹² Dohoda medzi oligopolistami nie je nikdy úplná, oligopolisti nikdy nepostupujú v takej zhode, ako keby šlo o jedného oligopolistu.¹³ Koordinácia sa týka iba jednej alebo niekoľkých oblastí trhovej stratégie (napr. cenovej politiky alebo objemu odbytu), nemôže však obsiahnuť všetky sféry konkurenčného boja. Hoci dohody medzi oligopolistami zasahujú stále do nových oblastí (v súčas-

¹¹ Takúto hierarchiu v pozícií oligopolistických firiem predpokladá v svojom modeli „asymetrického oligopolu“ H. von Stackelberg, *Marktform und Gleichgewicht*, Wien und Berlin 1934.

¹² Pozri najmä jeho knihu *Competition among the Few*, New York 1949, a článok *Collusion and its Limits under Oligopoly*. *American Economic Review* (1950), č. 2.

¹³ Hlavnou príčinou nepevnosti oligopolistických dohôd je, že relatívna ekonomická sila oligopolistických firiem sa mení nepredpovedateľne. To núti oligopolistov udržať si aj v období „mieru“ určitú rezervu pre oligopolistickú útočnú vojnu.

nom období napr. koordinácia technického rozvoja), úplná koordinácia vo všetkých oblastiach necenovej konkurencie je prakticky nemožná a firmy si vždy nájdu cestičky, ako obchádzať uzavreté dohody.

Koordinácia v oblasti cenovej konkurencie sa uskutočňuje na úkor koordinácie necenovej konkurencie, kde stratégia jednotlivých firiem porušuje zásadu maximalizácie spoločného zisku. Neúplnosť oligopolistickej koordinácie (odchýlky od maximalizácie spoločného zisku) je na jednej strane podmienkou inovátorskej činnosti a vyššej efektívnosti oligopolistických firiem (v porovnaní s absolútnym monopolom), na druhej strane však komplikuje určenie rovnováhy oligopolistického odvetvia v rámci marginálnej analýzy. Na určenie rovnovážnej ceny sú dôležité nielen rôzne faktory, od ktorých tradične „čisto ekonomické“ modely odhliadali (napr. spoločenské a politické dôsledky politiky firiem), ale *do pochybnosti prichádza aj sama zásada maximalizácie zisku* ako hlavný cieľ politiky oligopolistických podnikov. Fellner sám síce videl v ostatných cieľoch firiem (napr. v ich snahe zabezpečiť si pozíciu na trhu, uchrániť sa pred nepriaznivými sociálnymi a politickými dôsledkami vlastnej stratégie atď.) iba pomocné nástroje, považoval ich za momenty „trenia“ v marginálnom modeli, no svojím prístupom vytvoril určitý prechodný článok ku kritike samých základných princípov marginálnej analýzy a k vytvoreniu protimarginálnych modelov oligopolu.

Modely založené na predpoklade spontánnej koordinácie oligopolistických firiem vystihujú iba jednu stránku „pravidiel hry“ na oligopolistických trhoch — moment relatívneho pokoja, keď všetky firmy majú záujem na udržaní statu quo a na maximalizácii spoločného zisku. Nevedia vysvetliť zmenu v danej štruktúre trhu, pohyb k inej úrovni rovnováhy. V oligopolistických odvetviach sa môže veľmi často vyskytnúť situácia, keď koordinovaný postup všetkých oligopolistov nie je pravdepodobný, keď sa jednotlivé firmy budú snažiť maximalizovať zisky na úkor svojich konkurentov. Za takejto situácie je ťažšie odhadnúť pravdepodobnú reakciu konkurentov, zvyšuje sa neistota a komplikuje sa determinovanosť rovnováhy. Marginálne modely takýto typ oligopolistickej spätnej väzby — ktorý by nevychádzal z predpokladu aspoň spontánnej a neúplnej koordinácie — vysvetliť nevedeli. Porušovalo by to zásadu maximalizácie celkovej sumy ziskov v odvetví.

III. Oligopol a teória hier

Už zo stručného prehľadu problémov, na ktoré narážajú marginálne modely oligopolu, vidíme, že tu ide skoro o vzorovú oblasť na uplatnenie teórie hier.¹⁴ Jednotlivé oligopolistické firmy možno považovať za hrá-

¹⁴ Bralo sa to napokon do úvahy už pri samom vzniku teórie hier. Pozri prácu

čov, z ktorých každý musí počítat s kontrastratégiou svojich spoluhráčov.

Najjednoduchším prípadom môže byť duopol, ktorý možno chápať ako hru dvoch osôb. Každý hráč si môže zvoliť spomedzi niekoľkých stratégií, pričom zvolenej stratégii zodpovedá určitá stratégia konkurenta. Rôzne takto vzniknuté kombinácie možno zostaviť do matice, v ktorej napr. stĺpce budú vyjadrovať stratégie firmy A a riadky stratégie firmy B. Každá firma sa potom snaží nájsť takú kombináciu stratégií, ktorá by maximalizovala jej zisk a minimalizovala zisk konkurenta (pri konštantnej sume ziskov zisk firmy A sa môže zvýšiť iba o toľko, o koľko sa zníži zisk firmy B, a naopak).

Doterajšie pokusy o aplikáciu teórie hier na riešenie problému oligopolu vychádzajú väčšinou z tzv. *hry s nulovou sumou*, takže celková suma ziskov všetkých hráčov sa považuje za konštantnú. V situácii oligopolu to prakticky znamená, že sa predpokladá nemennosť celkového dopytu na trhu (a aj nákladov). Antagonizmus ziskov jednotlivých hráčov je potom markantný najmä v prípade duopolu.

Iný problém vzniká, ak rozšírime počet hráčov — oligopolistických firiem na 3 až n . Teória hier rieši tento problém tak, že sa vytvorí koalície medzi niektorými hráčmi a „hra“ potom prebieha medzi koalíciami alebo medzi jednotlivcom a koalíciou. Pri hre väčšieho počtu hráčov antagonizmus ich záujmov už nie je taký markantný. Riešenie pomocou koalícií vedie však k problému stability koalícií, faktorov ovplyvňujúcich ich vznik a trvanie, ako aj spôsobu, ako sa zisk rozdelí vnútri oligopolistickej koalície. Na tieto otázky sama teória hier odpovedať nevie.

Vytvorenie koalícií medzi oligopolistickými firmami sa môže v hospodárskej praxi naozaj často vyskytnúť (napr. rôzne druhy kartelov, najrozmanitejšie dohody medzi oligopolistami atď.), no nemusí byť vždy typické. Môžu byť proti nemu tie isté námietky ako proti predpokladu koordinácie v mnohých marginálnych modeloch oligopolu.

Vznik teórie hier privítali nemarxistickí ekonómi s veľkým nadšením a nádejami. Dúfali, že tu vznikol metodologický nástroj neobyčajne vhodný na analýzu oligopolistických štruktúr trhu. No vlna optimizmu neskôr upadla a dnes medzi teoretikmi oligopolu nie je veľa takých nadšených obhajcov teórie hier, ako je napr. Martin Shubik.¹⁵ Ukázalo sa, že matematický aparát teórie hier — v súčasnom stave jeho rozpracovanosti — je vhodný na riešenie v podstate tých istých typov oligopolistických situácií, ktorými sa zaoberala marginálna teória. Ide najmä o model, v ktorom oligopolisti maximalizujú spoločný zisk (riešenie s koalíciou), alebo model, kde oligopolista predpokladá (ide o duopol), že jeho konkurent buď nezmení hodnotu vlastných premenných (analógia pozície „nezávislosti“ v Stackelbergovom modeli), alebo bude postupovať rovna-

J. von Neumanna a O. Morgensterna *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton 1944.

¹⁵ Pozri najmä jeho knihu *Strategy and Market Structure*, New York 1960.

ko ako on¹⁶ (pozícia „závislosti“). Napokon môže ísť o kombináciu tých stratégií alebo o ich uplatnenie nie medzi jednotlivými hráčmi, ale medzi koalíciami. Pri riešení týchto oligopolistických situácií môže teória hier viesť k riešeniu niekedy aj v tých prípadoch, ktoré marginálna analýza riešiť nevedela.¹⁷ No podstatu problémov, na ktorých stroskotala marginálna analýza oligopolu, nepomohla vyriešiť ani teória hier. Ostáva otvorený problém, ako zistiť preferenčný systém jednotlivých firiem (poradie cieľov, ktoré sledujú svojou politikou), ako naplniť konkrétnymi údajmi matice stratégií oligopolistov, ako zahrnúť do modelu ďalšie premenné veličiny, dôležité v necenovej konkurencii, ako riešiť hru väčšieho počtu hráčov bez koalície (či už zjavnej, alebo implicitnej), ako dynamizovať hru medzi oligopolistami atď. Tu bude treba jednak ďalej rozpracovať matematický aparát teórie hier, jednak zovšeobecniť výsledky empirického výskumu, ktoré by osvetlili subjektívne i objektívne faktory určujúce stratégiu oligopolistov.

Zdalo by sa, že teória hier by sa mohla dobre uplatniť v protimarginálnych modeloch oligopolu, ktoré by skôr dokázali naplniť matice stratégií oligopolistov konkrétnymi — a realite zodpovedajúcimi — údajmi. Stratégia maximalizácie bezpečného zisku (alebo minimalizácie bezpečnej straty) by bola vhodná na tie modely oligopolu, v ktorých cieľom firmy je zabezpečiť si dlhodobe svoju pozíciu na trhu (prípadne na úkor krátkodobých ziskov). No dosiaľ k využitiu aparátu teórie hier v protimarginálnych modeloch oligopolu vlastne nedošlo. Základnou príčinou bude asi to, že protimarginálne modely (ako to uvidíme v nasledujúcej časti štúdie) buď ignorujú aktívnu úlohu ekonomického subjektu a na stratégiu a kontrastratégiu oligopolistických firiem nenechávajú miesto, alebo ak počítajú s aktívnou úlohou firmy, izolujú ju od prostredia jej činnosti, od vzťahov k ostatným firmám (abstrahujú teda od existencie iných hospodáriacich subjektov, takže „hra“ nemá zmysel).

IV. Princíp plných nákladov a „neortodoxné“ modely oligopolu

Marginálne modely oligopolu a teória hier uplatňovaná pri riešení problémov nimi nastolených dohnali do krajnosti úlohu subjektívneho faktora vo vzťahoch na oligopolistickom trhu, rozoberali do detailov plá-

¹⁶ Porovnaj M. Shubík, *L'oligopole et la théorie des jeux: Economic appliquée* (1963), č. 4.

¹⁷ Ide napr. o modely, ktoré nevedú k jednoznačnému, ale iba pravdepodobnému výsledku (riešenie bez tzv. sedlového bodu) alebo o hru s tzv. nenulovou sumou — ak sa zisk skúmaných hráčov zvýši na úkor nejakého ďalšieho, potencionalneho hráča (tu už môže ísť o čiastočné odstránenie predpokladu *ceteris paribus* o ostatných trhoch, a tým aj o prekročenie hraníc modelu čiastkovej rovnováhy). Príklady takéhoto riešenia pozri napr. v článku H. P. Neissera *Oligopoly as a non-Zero Sum-Game*. The Review of Economic Studies (1957/58), zv. 25, str. 1—20.

novitú cenovú stratégiu a kontrastratégiu oligopolistických firiem. Oveľa menej pozornosti venovali objektívnym faktorom, ktoré voľbu stratégie do značnej miery determinujú alebo aspoň určujú škálu možných postupov, spomedzi ktorých si oligopolistické firmy volia.

Aj keď subjektívny faktor hrá v oligopolistickej štruktúre veľmi významnú úlohu, nemožno ho absolutizovať. V praktickom hospodárskom živote sa škála možných reakcií konkurentov často redukuje na niekoľko základných variantov, čím sa analýza značne zjednodušuje a dosiahnutie rovnováhy sa stáva pravdepodobnejším, než by pripúšťali marginálne modely.

V svojej cenovej politike môže napr. oligopolistická firma vychádzať z veľmi pravdepodobného predpokladu, že jej pokus o zníženie ceny budú nasledovať všetci konkurenti, takže pri nezmenenom objeme trhu sa jej odbytí nijako nezvýši, no pri nižšej cene dosiahne nižší zisk. Na druhej strane oligopolistická firma môže predpokladať, že jej pokus o zvýšenie ceny nebudú konkurenti nasledovať, a tak jej odlákajú zákazníkov, čo opäť povedie k zníženiu zisku. Preto firma nemá záujem na zmene ceny. Funkcia dôchodku nie je spojitá; pri cene, ktorá práve na trhu vládne, nastáva v nej zlom. V tomto bode funkcia dôchodku samozrejme nemá prvú deriváciu a nemožno teda hovoriť o hraničnom dôchodku.

Miesto spojitej funkcie dopytu, a teda aj dôchodku tu máme tzv. *lomenu krivku dopytu*. Ak k tomu predpokladu pripojíme ešte predstavu o nespojitosti funkcie nákladov (alebo o konštantných priemerných nákladoch), hraničné veličiny prestanú mať reálny zmysel, marginálna analýza nám nepomôže určiť rovnovážnu cenu.

S modelom založeným na koncepcii lomenej krivky dopytu vystúpili R. L. Hall a C. J. Hitch.¹⁸ Vychádzali pritom z empirického výskumu. Do dotazníkovej akcie zapojili 38 britských firiem, väčšinou oligopolistických, s rôznym stupňom diferenciacie produkcie. V ekonomickej pozícii skúmaných firiem boli značné rozdiely, no všetky firmy mali možnosť uskutočňovať cenovú politiku, cena pre ne nebola parametrom, ako to bývalo pri atomistickej štruktúre trhu.

Koncepcia lomenej krivky dopytu bola jedným z teoretických zdôvodnení javu v hospodárskej praxi dost' bežného — nepružnosti cien na oligopolistických trhoch. Podobný záver sa dal odvodiť aj z niektorých marginálnych modelov oligopolu (najmä z tých, ktoré predpokladali nejaký typ dohody medzi oligopolistami). V marginálnych modeloch sa však cena rovnala monopolnej cene, kým Hallove a Hitchove údaje svedčia o nižšej cene, než by zodpovedala maximálnemu krátkodobému zisku.

¹⁸ *Price Theory and Business Behavior*. Oxford Economic Papers (1939), č. 2. Súčasne s Hallom a Hitchom a nezávisle od nich vypracoval podobnú koncepciu aj P. M. Sweezy, *Demand under Conditions of Oligopoly*. *Journal of Political Economy* (1939), 568—573.

Oligopolisti v Hallovom a Hitchovom modeli stanovujú cenu podľa vzorca

$$p = v + q^1v + q^2v,$$

kde p — cena,

v — variabilné náklady,

q^1 — čiastka určená na krytie fixných nákladov,

q^2 — čiastka určená na „primeraný“ zisk.

Takýto spôsob tvorby cien vošiel do dejín ekonomickej teórie pod názvom *princíp plných nákladov*.

Čiastku určenú na krytie fixných nákladov stanovuje firma na základe priemerného využitia kapacít počas cyklu a k takto chápaným plným nákladom pripočítava fixné percento na zisk. Iba situácia na trhu ukáže, či firmy správne odhadovali objem odbytu pri danej cene a či teda dosiahnu plánovanú sumu zisku.

Stanovenie „primeraného zisku“ môže byť jednou z ciest maximalizácie dlhodobého zisku. Hallov a Hitchov model nám však nedáva odpoveď na otázku, ako určiť „primeranú“ výšku zisku, a tak aj cenu v jednotlivých obdobiach. Pomôže nám iba určiť cenu, ak je dané q^2 , alebo (ide o inverznú funkciu) stanoviť q^2 , ak je daná cena. Iba v spojení s inou teóriou, ktorá by vysvetľovala výšku druhej veličiny, mohol by „princíp plných nákladov“ stačiť na určenie rovnováhy.

Pred tento problém boli postavení i všetci ekonómi, ktorí nadväzovali na Hallove a Hitchove tradície a budovali svoje modely na zovšeobecnení skutočného správania oligopolistických firiem. Existujú zhruba dve východiská z tejto dilemy: alebo ponechať určenie „primeraného zisku“ ekonomickému subjektu — veľkej korporácii a skúmať motiváciu jej rozhodnutí, alebo ponechať určenie miery zisku ako aj rovnovážnej ceny výlučne objektívnym faktorom, úplne nezávislým od rozhodnutí subjektu. Týmto dvoma smermi sa uberal ďalší vývin „neortodoxných“ modelov oligopolu.

Hospodárska prax vo vyspelých kapitalistických krajinách svedčí o tom, že veľké oligopolistické firmy skutočne plánujú určitú výšku zisku a na tento cieľ zameriavajú svoju cenovú stratégiu.¹⁹ Je preto celkom logické, že sa mnohé modely sústreďujú na analýzu faktorov, ktoré ovplyvňujú rozhodnutia veľkých korporácií o „primeranej“ výške zisku. Skúmajú *vnútornú štruktúru firmy*, vzťah medzi akcionármi a managermi, prípadne i medzi jednotlivými skupinami managerov atd., a na základe analýzy týchto faktorov, pre firmu vnútorných, pokúšajú sa vysvetliť jej správanie na trhu. Do tohto smeru možno zaradiť celú škálu *behavioristických mo-*

¹⁹ Pozri R. F. Lanzillotti, *Pricing Objectives in Large Companies*. American Economic Review [December 1958].

delov firmy — počínajúc Cyertovým a Marchovým²⁰ modelom vychádzajúcim z teórie rozhodovania a končiac Hicksovým pokusom o spojenie behaviorizmu s marginálnou analýzou.²¹

Aj keď sa autori týchto modelov od marginálnej analýzy väčšinou otvorene dištancujú, spája ich s ortodoxným mikroekonomickým prístupom jedna základná črta: východiskom ich analýzy je jednotlivý hospodáriaci subjekt — veľká korporácia a jej rozhodovanie sa považuje za dôležitého determinanta rovnovážnej ceny. Behavioristické modely rozširujú ortodoxný systém marginálnej analýzy dovnútra, skúmajú vnútornú štruktúru základného prvku mikroekonomických modelov.

Rozbor behavioristických modelov firmy by si zaslúžil osobitnú štúdiu,²² na tomto mieste sa nimi nemôžeme podrobnejšie zaoberať. Spoločným znakom všetkých týchto modelov však je, že ostávajú iba modelmi rovnováhy firmy plánovite reagujúcej na zmeny vo vlastnom prostredí a prípadne aj cielavedome meniacej parametre vlastnej činnosti, situáciu na trhu atď., no nevedia zahrnúť do modelov vzťahy medzi firmami a vyriešiť problém rovnováhy odvetvia. Ako modely firmy sú veľmi cenné, prinášajú zaujímavé poznatky o skutočnom postupe dnešných veľkých korporácií, sú dokonca vhodné aj na dynamizáciu (napr. modely, v ktorých cieľom firmy je maximalizácia odbytu,²³ maximálny rast,²⁴ maximalizácia podielu na trhu atď.), no rovnováhu v oligopolistickej skupine vyriešiť nevedia.

Kým marginálne modely oligopolu, založené na predpoklade koordinácie postupu oligopolistov, vystihovali moment relatívneho pokoja na trhu, keď všetky firmy majú záujem na udržaní statu quo, vzťahy medzi oligopolistami, ktoré by sa dali odvodiť z behavioristických modelov firmy, sú väčšinou odrazom oligopolistickej vojny, porušenia statu quo v odvetví. Iba za veľmi špeciálnych predpokladov dala by sa politika maximalizácie odbytu alebo rastu firmy spojiť s nezmeneným pomerom síl medzi oligopolistami. Keby cieľom všetkých oligopolistov bolo „žiť a nechať žiť“ aj iných — t. j. v reči ekonomických kategórií udržať si ne-

²⁰ Pozri najmä: Cyert, March, *A Behavioral Theory of the Firm*, Prentice-Hall 1963.

²¹ J. R. Hicks, *The Process of Imperfect Competition*, Oxford Economic Papers (1954), č. 1. V Hicksovom modeli je motivácia rozhodnutí podnikateľov čisto psychologická.

²² Ide o problematiku presahujúcu rámec ekonomickej analýzy a zabiehajúcu do sociológie, prípadne iných vedných disciplín.

²³ Maximalizácia odbytu je napr. cieľom firmy v Baumolovom modeli oligopolu (pozri jeho knihu *Business Behavior, Value and Growth*, New York 1949). Stručný rozbor Baumolovho modelu pozri tiež v stati *Niektoré problémy v súčasnej teórii firmy*, v zborníku *Súčasná buržoázna politická ekonómia*, učebné texty pre špeciálny seminár na VŠE, Bratislava 1965. Dynamizáciu Baumolovho modelu pozri v jeho článku *The Theory of Expansion of the Firm*, American Economic Review (December 1962).

²⁴ Porovnaj článok R. Marris, *A Model of the „Managerial“ Enterprise*, Quarterly Journal of Economics (May 1963).

menný podiel na trhu, stálu mieru zisku atď. (a behavioristické modely takýto predpoklad aspoň implicitne pripúšťajú), mohla by sa rovnováha odvetvia udržať. No tu sa opäť dostávame k otázke vzniku takejto rovnovážnej situácie, a tak aj k problému, ktorý ostal otvorený v Hallovom a Hitchovom modeli.

Ak behavioristické modely predstavujú rozšírenie ortodoxného teoretického systému predovšetkým dovnútra — skúmajú motiváciu voľby ekonomického subjektu, *druhá skupina modelov oligopolu venuje pozornosť objektívnym faktorom*, ktoré tvoria vonkajšie prostredie činnosti oligopolistických firiem. Základnými prvkami týchto modelov nie sú jednotlivé hospodáriace subjekty, ale *agregátne kategórie* vyjadrujúce niektoré stránky ekonomického systému (prípadne jeho časti — jednotlivých odvetví) ako objektu. Vzájomné vzťahy medzi týmito objektívnymi veličinami jednoznačne určujú rovnováhu a subjekt sa stáva iba kolieskom v kolotoči, ktorý poháňajú faktory nezávisle od jeho vôle. Takýto prístup je blízky doteraz bežnému marxistickému ponímaniu ekonomických procesov za kapitalizmu.

Podrobnejšie sa zastavme pri najznámejšom modeli z tejto skupiny, ktorý vypracoval taliansky ekonóm P. Sylos-Labini.²⁵ Základnými objektívnymi faktormi determinujúcimi úroveň rovnováhy v oligopolistickom odvetví sú podľa Labiniho na jednej strane technológia a z nej vyplývajúca optimálna veľkosť produkcie, na druhej strane objem a elasticita dopytu. Labini analyzuje relatívne skoncentrovaný homogénny oligopol, v ktorom neexistujú individuálne krivky dopytu jednotlivých firiem, všetci oligopolisti predávajú svoje výrobky za rovnakých podmienok.

Kľúčovú úlohu v Labiniho modeli hrá *predpoklad nespojitosti funkcie ponuky*. V každom odvetví existuje niekoľko technológií a z nich vyplývajú optimálnych veľkostí firiem (chápam sa ako optimálny rozsah produkcie). V rámci rozpätia určeného príslušnou technológiou sú variabilné náklady konštantné (nemá teda zmysel hovoriť o hraničných nákladoch). Prechod od jednej technológie k druhej sa neuskutočňuje plynule, ale v skokoch. Nie je teda možný malý prírastok ponuky, ale iba zvýšenie o objem vyplývajúci z novej technológie.

Pre zjednodušenie Labini predpokladá, že všetky firmy v odvetví už fungujúce vyrábajú pri plnom využití kapacity, t. j. maximálny objem produkcie, ktorý príslušná technológia umožňuje. Podniky používajúce tú istú technológiu sú potom rovnako veľké, majú rovnaké náklady, rovnaký podiel na trhu atď. Labini v svojom modeli rozoznáva tri skupiny podnikov, ktoré zodpovedajú trom rôznym technológiám; podniky veľké, stredné a malé.

²⁵ *Oligopolito e progresso tecnico*, Guiffiré, Milan 1957; poľský preklad *Oligopol a postęp techniczny*, Warszawa 1963.

Rozbor Labiniho modelu pozri aj v štúdiu L. Smetanu *Monopolní kapitál*, uverejnenú v zborníku *Kapitalismus našeho věku*, NPL, Praha 1966.

Veľkou prednosťou Labiniho modelu je,²⁶ že berie do úvahy aj *vplyv potencionálnej konkurencie* (možnosti preniknutia nových firiem do odvetvia) na úroveň rovnovážnej ceny na oligopolistickom trhu. Aj potencionálni konkurenti musia však používať jednu z určených technológií a svojou veľkosťou musia zodpovedať veľkosti firiem v odvetví už fungujúcich, ktoré používajú tú istú technológiu.

Za takýchto podmienok je objem ponuky (pri danom dopyte) jednoznačne určený technológiou. Každému objemu dopytu zodpovedá iba jediná cena stabilnej rovnováhy (pre zjednodušenie Labini predpokladá, že elasticita dopytu sa rovná jednej, takže dopyt sa mení proporcionálne so zmenami ceny), pri ktorej sa daná štruktúra odvetvia udrží, t. j. nepreniknú do neho ani noví konkurenti, ani žiadna z už existujúcich firiem nezbankrotuje. Takáto cena musí byť taká vysoká, aby kryla náklady ako aj minimálny zisk i najmenej efektívnych firiem, no nesmie pritom dosiahnuť takú výšku, aby prilákala do odvetvia nové firmy. To znamená, že rozšírenie ponuky vyplývajúce z preniknutia nových konkurentov by muselo byť také veľké, že by znížilo cenu pod úroveň kryjúcu priemerné náklady a minimálny zisk niektorej skupiny firiem. Potencionálni konkurenti, predvídajúc takúto situáciu, potom do odvetvia nevstupujú.

Základným prvkom takto chápanej štruktúry trhu sú agregáty určené príslušnou technológiou, ktoré reagujú na zmeny v dopyte vždy len jediným možným spôsobom. Hoci formálne stanovujú ceny najväčšie firmy (ide teda o nejaký typ cenového vodcovstva), je cena rovnováhy pri každej štruktúre trhu jednoznačne určená, a ak vodca neodhadne správnu výšku ceny, bude musieť svoje rozhodnutia korigovať. Podnikatelia alebo manageri veľkých firiem sa v takomto modeli nemôžu presadiť ako skutočné subjekty, stávajú sa len hračkou v rukách objektívnych faktorov.²⁷

Jediným faktorom, ktorý ešte ostáva hmlistý a ktorý by bolo možné subjektívne interpretovať, je výška minimálneho zisku, to q , s ktorým sme sa stretli v súvislosti s princípom plných nákladov. Sám Labini však chápe minimálny zisk ako objektívne určenú veličinu — stotožňuje ho s úrokovou mierou. Proti takémuto poňatiu môžu samozrejme marxisti veľa namietať, no treba si uvedomiť, že v nemarkistickej ekonomii sa obvykle do výrobných nákladov započítava aj odmena za služby podnikateľa, a pokiaľ nepresahuje určitý „normál“, netreba ju osobitne vyčíslávať v sume zisku.

²⁶ To platí aj o modeli J. S. Baina, ktorý sa v mnohom podobá Labiniho modelu. Pozri J. S. Bain, *Barriers to New Competition, Their Character and Consequences in Manufacturing Industries*, Harvard University Press, Cambridge 1956.

²⁷ Labini síce neskôr naznačuje niektoré oblasti, v ktorých by sa mohla prejavíť iniciatíva subjektu — napr. inovátorická činnosť, zmeny vo využití kapacít, reklama pri heterogénnom oligopole atď. — no explicitne tieto faktory do svojho modelu rovnováhy na oligopolistickom trhu nezahrňa.

Tu však vzniká problém, či určenie „normálnej odmeny“ podnikateľa, a tým aj minimálnej výšky zisku, je čisto subjektívne, alebo či túto veličinu možno určiť na základe objektívnych kritérií. Na túto otázku sám Labini nedáva odpoveď. V praxi sa však vyskytuje taká metóda výpočtu zisku malých podnikov²⁸ (veľičiny, ktorá by mohla zodpovedať minimálnemu zisku v Labiniho modeli), ktorá vychádza z predpokladu, že vlastník malého podniku musí dosiahnuť dôchodok, ktorý sa aspoň rovná mzde rovnako kvalifikovaných zamestnancov v iných firmách. Pri takomto prístupe môže sa aj minimálna výška zisku určiť objektívnymi faktormi. Zisk väčších podnikov presahujúci túto minimálnu úroveň je potom rezíduom vyplývajúcim zo vzájomného vzťahu medzi technológiou podmieneným objemom ponuky a objemom dopytu. Nejde teda o veličinu, ktorú by veľké korporácie mohli ľubovoľne určovať. Celá cena je bez zvyšku určená objektívnymi faktormi.

Labiniho model je dokonale konzistentný v rámci zvolených východiskových predpokladov. Kritika teda musí byť namierená proti adekvátnosti východiskových predpokladov modelu. Takáto kritika by mala pomôcť vytvoriť realistickejší (v zmysle menej abstraktný) model oligopolu, ktorý by bral do úvahy niektoré ďalšie — v reálnej ekonomike dôležité — faktory. Tým by sa uvoľnilo i pole na uplatnenie plánovitej stratégie ekonomického subjektu.

Napríklad predpoklad technologických nespojitostí nemusí byť typický pre všetky odvetvia. Elasticita dopytu môže byť nižšia ako jedna. Do modelu možno zahrnúť diferenciaciu produkcie a rôzne formy necenovej konkurencie. Tým popri príčinách technologického charakteru vzniknú ďalšie „prekážky vstupu“ (napr. obrovské náklady na reklamu potrebné na získanie zákazníkov na novom trhu).

Všetky tieto faktory by uvoľnili určité pole na uplatnenie plánovitej stratégie a kontras stratégie oligopolistických firiem. Úroveň rovnováhy by potom závisela nielen od objektívnych faktorov, ale aj od toho, ako budú firmy voliť medzi rôznymi alternatívnymi postupmi. Firmy môžu napr. uplatniť zmeny vo využití kapacít ako jeden z nástrojov konkurenčného boja. Vznikne možnosť rovnováhy pri neúplnom využití kapacít (rovnováhy v tom zmysle, že nepôsobí tendencia k zmene danej štruktúry trhu). Za takýchto podmienok je veľmi dôležité analyzovať kritériá rozhodovania ekonomických subjektov, o čom nám veľa môžu povedať behavioristické modely firmy.

²⁸ Túto metódu použil napr. J. D. Philips v dodatku k práci amerických marxistických ekonómov P. A. Barana a P. M. Sweezyho *Monopoly Capital*, Monthly Review Press, New York 1966. Táto metóda má samozrejme svoje úskalia, ktorými sa tu nemôžeme podrobnejšie zaoberať. Minimálna výška zisku závisí od štruktúry odvetvia a postavenia najmenších podnikov v ňom, od kvalifikácie a schopností podnikateľa a podobne.

V spojení oboch smerov „neortodoxných“ modelov oligopolu možno vidieť cestu ku komplexnejšej a realistickejšej teórii oligopolu. Vytvorenie takejto komplexnejšej teórie je zatiaľ iba úlohou budúcnosti. Nebude však takýto komplexný pohľad znamenať zníženie všeobecnosti teórie? Nepremení sa takto chápaná teória oligopolu na súhrn realistických opisov ekonomickej skutočnosti bez zjednocujúceho teoretického princípu? Takéto obavy v poslednom čase nemarxistickí ekonómi často vyslovujú a mnohí z nich hlásajú návrat od empirie k teórii. Keďže jediným uceleným teoretickým systémom, ktorý ako-tak zjednocoval celú nemarxistickú „čisto ekonomickú“ analýzu, bola marginálna teória, znamená tento návrat k teórii zároveň návrat k marginálnemu prístupu alebo k pokusom o jeho prebudovanie tak, aby adekvátnejšie odrážal zmeny v reálnej ekonomickej štruktúre.

Jednou z možností, ako integrovať pozitívne poznatky „z neortodoxných“ modelov do marginálnej analýzy, je teória, podľa ktorej oligopolistické firmy maximalizujú dlhodobý zisk.²⁹ V dlhodobej stratégii musia oligopolisti brať do úvahy nielen kontrastratégiu firiem v odvetví už fungujúcich, ale aj nebezpečenstvo potencionalnej konkurencie. Aby si dlhodobe udržali svoju pozíciu v odvetví, stanovujú radšej ceny nižšie, než by zodpovedali maximálnemu krátkodobému zisku. Rôzne protimarginálne modely oligopolu vyjadrujú rôzne cesty, ktorými sa oligopolisti v svojej bežnej taktike usilujú o dosiahnutie dlhodobého cieľa. Ktorú cestu si zvolia, to závisí od konkrétnej štruktúry odvetvia a pozície danej firmy v nej, od predpokladaného vývinu dopytu, ako aj od mnohých faktorov z hľadiska firmy vnútorných. Práve pri určení krátkodobej rovnováhy sa citeľne prejavuje aktívna úloha ekonomického subjektu.

Rozhodnutiami o cenách, objeme výroby a pod. vytvárajú si však oligopolisti (vo vzájomnej závislosti svojich stratégií) aj „prostredie“ svojej činnosti v budúcnosti. Výsledky ich taktiky v jednotlivých obdobiach sa voči nim objektivizujú a ako objektívne faktory majú účasť na determinovaní dlhodobej rovnováhy.

Maximalizácia dlhodobého zisku však nie je iba otázkou cenovej politiky (prípadne dlhodobej stratégie v cenovej i necenovej sfére konkurencie dohromady). Sám trhový mechanizmus nestačí na určenie dlhodobej rovnováhy. Problém dlhodobého zisku firmy je predovšetkým otázkou investičnej politiky firmy, a tým aj celého radu faktorov, ktoré ovplyvňujú fungovanie investično-reprodukčného mechanizmu. Aj v tejto oblasti sa môže prejavovať plánovitá stratégia oligopolistov. Na to poukazujú niektoré behavioristické modely firmy, ktoré sa pokúšajú spojiť investičnú a cenovú politiku firmy v jedinom modeli a vytvoriť tak akúsi normu

²⁹ O niečo podobné sa pokúsil R. F. Harrod v štúdiu *Theory of Imperfect Competition Revised*, uverejnenej v 2. zväzku jeho *Economic Essays* (Macmillan 1952). Harrodova štúdia podnietila diskusiu na stránkach Oxford Economic Papers.

racionálneho správania veľkej korporácie v dlhom období. Vo vlastnej nemarxistickej „čisto ekonomickej“ analýze sú však teória cien a teória investícií od seba oddelené a problém ich spojenia je jedným z aspektov širšej problematiky vzájomného vzťahu medzi mikroekonomickou a makroekonomickou analýzou. Rozbor tejto problematiky však prekračuje ciele i možnosti našej štúdie.

Zhrnutie

Cena v dnešnom kapitalistickom hospodárstve už nie je veličinou nezávislou od vôle ekonomických subjektov, ktorá sa jednoznačne určuje pôsobením neosobných trhových síl. Veľké korporácie so značnou ekonomickou mocou môžu svojou plánovitou stratégiou citeľne ovplyvniť výšku ceny a úroveň čiastkovej rovnováhy. V tejto svojej politike však musia počítať s kontrastratégiou iných ekonomicky silných firiem.

Cielavedomá politika firmy môže byť úspešná a viesť k dosiahnutiu vytýčeného cieľa iba vtedy, ak sa opiera o poznanie objektívnych podmienok (a ich predpokladaného vývinu v budúcnosti), ak firma koná v súhlase s objektívnymi zákonitosťami systému, ktorého je súčasťou.

Ciele, ktoré oligopolistické podniky sledujú svojou politikou, vyplývajú buď priamo, alebo sprostredkované z povahy spoločensko-ekonomického systému. Často systém určuje jednoznačne aj prostriedky na dosiahnutie týchto cieľov (môže napr. existovať iba jediná cesta maximalizácie zisku). Pochopenie tejto skutočnosti potom celkom logicky vedie ku koordinovanému postupu oligopolistov — a mnohé marginálne modely oligopolu z tohto predpokladu aj vychádzajú.

No veľmi často si firma môže voľiť spomedzi niekoľkých alternatívnych postupov³⁰ a svojou politikou spoluvytvárať budúce prostredie svojej činnosti. Rôzne firmy potom môžu aj v tých istých objektívnych podmienkach (tým viac v odlišných podmienkach) voľiť rôznu stratégiu. Marginálna analýza (prípadne tam, kde marginálny aparát nestačí, teória hier), nám môže iba povedať, čo sa stane, ak jednotlivé firmy zvolia určité stratégie, nevie však vysvetliť motiváciu rozhodnutí ekonomického subjektu. Na to sa — skúmaním vnútornej štruktúry veľkých korporácií — pokúšajú odpovedať behavioristické modely firmy.

Tvorba rovnovážnej ceny na oligopolistickom trhu je teda výsledkom vzájomného pôsobenia subjektívnych a objektívnych faktorov. Objektívne veličiny určujú rozpätie na plánovitú stratégiu ekonomického subjektu,

³⁰ Napríklad si oligopolistická firma môže voľiť medzi znížením ceny, obmedzením ponuky alebo zvýšením nákladov na reklamu ako prostriedku zvýšenia odbytu, prípadne medzi kombináciami týchto postupov. Rôznym alternatívam bude zodpovedať odlišná výška ceny, a ak firma správne odhadla budúci vývin objektívnych faktorov, môže byť táto cena cenou stabilnej rovnováhy.

hospodáriace subjekty zas voľbou stratégie spoluutvárajú objektívne podmienky svojej činnosti v budúcnosti. Rôzne druhy nemarxistických modelov oligopolu odrážajú rôzne aspekty tohto procesu. Nastolili veľmi reálny problém vzťahu medzi subjektívnymi a objektívnymi faktormi v ekonomike s vysokým stupňom zospoločenšenia výroby.³¹ Vyriešenie tohto dosiaľ otvoreného problému treba zrejme hľadať v integrácii oboch prístupov (z hľadiska subjektu a z hľadiska objektu) a v ich začlenení do konkrétneho spoločensko-historického rámca. Na to však má marxistická politická ekonómia oveľa lepšie predpoklady.

³¹ Tento problém môže byť veľmi zaujímavý aj pre politickú ekonómiu socializmu, ak priznáme, že socialistické podniky môžu vystupovať ako samostatné subjekty, voliť medzi niekoľkými alternatívnymi postupmi napr. v cenovej politike atď. Pri vysokom stupni koncentrácie môže v decentralizovanom type socialistického hospodárstva vzniknúť nejaký druh oligopolistickej štruktúry a potom môžu byť zaujímavé problémy, ktorými sa zaoberajú nemarxistické modely oligopolu (vzájomná závislosť stratégií podnikov, ich vplyv na úroveň rovnováhy atď.). No konkrétny typ oligopolu bude závisieť od stupňa, v akom môžu podniky uskutočňovať samostatnú politiku, od koncentrácie a vzájomného pomeru síl medzi podnikmi v príslušnom odvetví a pod. Na základe analýzy týchto konkrétnych podmienok bude treba zvoliť vhodný typ modelu oligopolu (alebo ho — pri použití metodologických nástrojov rozpracovaných nemarxistickou ekonómiou — iba utvoriť).

Prehľady

VLASTISLAV BAUCH

Problémy výživy obyvateľstva sveta do roku 2000

Stály rast obyvateľstva na zeme, obzvlášť jeho veľké prírastky v poslednom storočí oprávnene nastoľujú otázku, či bude ľudstvo schopné vyrobiť už v najbližšej budúcnosti, v najbližších desaťročiach dostatok potravín na vlastnú výživu. Tento problém sa čoraz častejšie stáva stredobodom mnohých výskumov aj vedeckých prác, ktoré sú predovšetkým zamerané na hľadanie rezerv vo výrobe potravín.

Problému perspektívnej výživy obyvateľstva sveta venujú veľkú pozornosť i niektoré orgány OSN, najmä FAO. Táto organizácia zhromažďuje číselný a iný podkladový materiál zo všetkých oblastí zeme. Spracované údaje ukazujú tendenciu doterajšieho rastu obyvateľov i výroby potravín a umožňujú urobiť si určitú predstavu o očakávanom vývoji v najbližších desaťročiach.

Pokúsime sa zhrnúť niektoré najzákladnejšie údaje ilustrujúce situáciu vo výrobe potravín a vo vývoji obyvateľstva na našej zemi a načrtnúť niektoré problémy výživy ľudu do roku 2000. Rozbor dokumentujeme celosvetovými údajmi, ktoré rozdeľujeme do dvoch skupín: 1. za oblasti ekonomicky vyvinuté 2. a za rozvojové oblasti.¹ Takéto rozdelenie je opodstatnené, pretože v raste obyvateľstva aj vo výrobe potravín majú obidve oblasti v porovnaní s celosvetovými priemerami odlišné problémy.

Úvahu o perspektíve výživy ľudu do roku 2000 začneme rozborom súčasného stavu a budúceho vývoja obyvateľov našej zeme.

Stav a ďalší vývoj obyvateľstva našej zeme

Vývoj obyvateľov sveta zaznamenal v posledných dvoch storočiach priamo závažný rast. Roku 1800 žila na našej planéte necelá miliarda ľudí a roku 1900 už ich bolo viac o 600 miliónov (tab. 1).

¹ Do skupiny ekonomicky vyvinutých oblastí sa zahrnuje: Európa, Severná Amerika, Austrália a Oceánia, do druhej skupiny Afrika, Ázia, Latinská Amerika a Stredná Amerika.

Tabuľka 1

Počet obyvateľov sveta a jednotlivých kontinentov v mil.*

	1920	1950	1960	2000**	Do roku 2000 vzrastie oproti roku 1960 v %
Afrika	141	206	254	527	207,5
Amerika	208	329	405	904	223,2
Ázia	966	1386	1679	3870	230,5
Európa + SSSR	487	576	641	947	147,7
Austrália a Oceánia	8,8	13	16,5	29	175,8
Svet spolu	1811	2510	2995	6280	209,7

* Report on the World Situation UN census 1963.

** Odhad.

Roku 1950 žilo na svete 2,5 mld. obyvateľov, za ďalšie desaťročie sa tento počet zvýšil takmer na 3 mld. Roku 1960 sa na tomto počte ľudstva podieľala Európa asi 22 %, Ázia niečo vyše 56 % a Amerika 12 %. Podľa predpokladaného prírastku (a prvých 5 rokov tohto desaťročia vcelku potvrdzuje reálnosť pôvodne plánovaných prírastkov) bude roku 1970 na zemeguli asi 3,5 mld. ľudí. Očakáva sa zvýšenie počtu obyvateľov Európy (bez SSSR) o 8 %, Ázie o 22 %, Ameriky o 28 % a Afriky o 24 %. Roku 1970 by mala mať Ázia viac ľudí, než bol celkový počet obyvateľov sveta roku 1920. Predpokladá sa, že roku 2000 na našej zemeguli bude žiť 6—7 mld. ľudí.²

Do roku 2000 by vzrástlo obyvateľstvo Ázie tak, že by prevyšovalo celkový počet obyvateľov sveta z roku 1960 o 900 mil. a na úhrnnom počte obyvateľov Zeme by sa Ázia podieľala takmer 62 %. Aj keď absolútny počet obyvateľstva ekonomicky rozvinutých oblastí sveta (Európa, SSSR, Severná Amerika a Oceánia) vzrastie od roku 1960 do roku 2000 asi o 300 mil., jeho relatívny podiel na celkovom počte obyvateľov zemegule klesne „z doterajších 28 % na 20,3 %. Zatiaľ čo absolútny počet obyvateľstva rozvojových oblastí vyskočí z dnešných 2 mld. 292 mil. na 4 mld. 989 mil., teda vyše dvojnásobne, a jeho relatívny podiel sa zdvihne zo 72 % na 79,5 %“.³

² OSN vypracovala niekoľko variantov očakávaného vývoja obyvateľov zemegule a očakávanej spotreby potravín do roku 2000. V najvyššom projekte sa predpokladá, že na svete bude v roku 2000 žiť okolo 7 mld. obyvateľov, v strednom projekte má tento počet dosiahnuť približne „iba“ 6,3 mld. obyvateľov. Ak bude prírastok obyvateľstva v budúcich rokoch taký, aký bol zaznamenaný za posledné desaťročie, zdá sa, že skutočnosť príliš nezostane za údajmi najvyššieho projektu. Napríklad podľa najvyššieho projektu OSN sa predpokladal vzrast obyvateľstva v období 1950—1960 o 17 %. V skutočnosti sa zvýšil počet ľudí až o 19 %. Za obdobie 1960—1970 by mal byť tento prírastok až 20 %.

³ Prokop Jurášek, *Svet proti hladu* (rukopis).

Podľa predpokladaného odhadu iba ČLR a India budú mať roku 2000 toľko obyvateľov, koľko mal celý svet roku 1950.

Rast obyvateľstva za obdobie 1920—1960 a očakávaný vývoj ukazuje, že ťažisko prírastku obyvateľstva bolo a bude v rajónoch doteraz ekonomicky menej rozvinutých. Napríklad iba prírastok obyvateľov Ázie za obdobie 1920—1960 predstavoval takmer 60 % prírastku celého sveta. Priemerné ročné prírastky ľudstva boli vysoké aj v ostatných menej vyvinutých oblastiach sveta, ako to ilustrujú údaje o priemernom ročnom prírastku v niektorých vybraných štátoch:⁴

Nemecká demokratická republika	0,4 %
Belgicko, Maďarsko, Švajčiarsko, Rakúsko	0,5 %
ČSSR, Anglicko	0,6 %
Dánsko, Nemecká spolková republika, Francúzsko	0,7 %
Mexiko, Turecko, Guatemala	3,0 %
Formóza, Venezuela, Filipíny, Madagaskar	3,5 %

Vychádzajúc z doterajšieho vývoja, projekt OSN predpokladá, že trend rastu obyvateľstva bude aj v období rokov 1960—1980 ako aj do roku 2000 podobný ako v posledných desaťročiach. Podľa tohto projektu sa očakáva, že priemerný ročný prírastok obyvateľov bude:⁵

v Ázii viac než	2,5 %
v Afrike	1,9—2,5 %
v Latinskej Amerike asi	3 %
v západnej Európe	0,5—1 %
v Austrálii a Oceánii	1,0—1,9 %
v Severnej Amerike a v Strednej Amerike	1—1,2 %

Na rýchle tempo rastu obyvateľov Zeme v posledných desaťročiach najmä v oblastiach ekonomicky sa rozvíjajúcich vplývala zvýšená lekárska starostlivosť o zdravie ľudí a vôbec pokrok dosiahnutý na poli lekárskej vedy, hygieny, výživy a bývania. Starostlivosťou o zdravie ľudí sa dosiahli významné výsledky nielen pri zvyšovaní počtu obyvateľstva, a to znížením úmrtnosti detí a mládeže, ale aj pri predlžovaní ľudského života. Podľa údajov OSN pred dvoma storočiami bol priemerný vek ľudí asi 30 rokov — v súčasnosti sa zvýšil v ekonomicky vyvinutých oblastiach až na 70 rokov a rýchlo sa zvyšuje v rozvojových krajinách, kde dosahuje priemerne asi 50 rokov. Lekárska veda v mnohých oblastiach zeme gule dokázala zredukovať na minimum dojčenskú úmrtnosť, čo veľmi kladne ovplyvnilo rast svetového obyvateľstva.

Vysokú pôrodnosť možno považovať za akéhosi korektora nadmernej úmrtnosti obyvateľstva. Napríklad v oblastiach, v ktorých v súčasnom

⁴ Rapporti fra aumento della popolazione e sviluppo economico.

⁵ Tamže.

období je najvyššia úmrtnosť, je aj najväčšia pôrodnosť. Pokles počtu zomretých na 1000 obyvateľov, ako to ukazujú príklady z minulosti, iba pomaly sa odráža v znižovaní pôrodnosti. Preto v oblastiach, v ktorých klesá úmrtnosť, rýchlo pribúda obyvateľstvo. Pôrodnosť sa až neskôr prispôsobuje zníženej úmrtnosti (pozri aj údaje o očakávanom prírastku obyvateľstva v rozvojových oblastiach). Z tohto dôvodu treba považovať aj údaje v projekte OSN o počte očakávaného obyvateľstva v roku 2000 za veľmi všeobecné, nepresné. Iba budúce roky ukážu, ako sa v rozvojových oblastiach odrazia nové podmienky života, napr. v starostlivosti o zdravie ľudí, v pôrodnosti atď.

V mnohých oblastiach sveta sú však na poli zdravotnej starostlivosti ešte veľké rezervy. Svedčí o tom skutočnosť, že v priemere rokov 1950 až 1960 sa na 1000 obyvateľov Afriky narodilo 47 detí pri úmrtnosti 25 ľudí na 1000 obyvateľov, v Ázii na 40 novonarodených zomrelo 22, v západnej Európe na 19 narodených zomrelo 11 a vo východnej Európe na 25 novonarodených zomrelo iba 8 ľudí.⁶

Výroba potravín a očakávaný vývoj produkcie

Z hľadiska súčasného stavu a perspektívy ďalšieho pribúdania obyvateľov Zeme sa pozrime v krátkosti na situáciu vo výrobe potravín a na možnosti zabezpečenia dostatočnej výživy obyvateľov v budúcich rokoch.

Vo svetovej tlači sa najmä v posledných desaťročiach ozýva veľa pesimistických, ale aj optimistických hlasov o probléme výživy ľudstva. Niektorí sa obávajú o svojich potomkov, vidia ich neutešenú budúcnosť. Iní zas dokazujú, že ľudstvo pri väčšej starostlivosti, ktorú venuje predovšetkým rastu poľnohospodárskej výroby, má dostatok možností a rezerv na podstatné zvýšenie produkcie potravín. Západonemecký ekonóm profesor Baade sa domnieva, že nie je nijakou fantáziou, ak tvrdíme, že naša Zem je schopná užiť 30—38 mld. ľudí.⁷

Pozrime sa najskôr na situáciu vo výrobe potravín a vo výžive obyvateľstva dnes, keď na Zemi žije asi polovica obyvateľstva, ktoré sa očakáva v roku 2000.

V niektorých oblastiach (napr. India) aj v súčasnosti sú veľké disproporcie medzi počtom obyvateľstva a výrobou potravín, a preto sú aj neobyčajne ťažké problémy s výživou tamojších obyvateľov. Aj v budúcich rokoch pri predpokladanom raste obyvateľov sa táto disproporcia bude zväčšovať. Pomôcť vyriešiť problém výživy obyvateľov týchto rájónov okrem podstatného zvýšenia vlastnej poľnohospodárskej výroby môžu oblasti, v ktorých sa v súčasnom období (a predpokladá sa, že to tak

⁶ Podľa *World Population and Food Supplies 1980*.

⁷ Fritz Baade, *Raj nebo zničení lidstva*, Praha 1966, 67.

bude aj v budúcnosti) nachádzajú veľké prebytky poľnohospodárskych výrobkov. Ako sa uvádza už v spomínanej knihe F. Baadeho, poľnohospodárstvo v USA má jednodaj prebytky. Bývalý minister poľnohospodárstva senátor Anderson vyhlásil: „Americká pšenica rastie rýchlejšie, než ju stačíme zjesť, rýchlejšie, než ju stačíme rozdávať, a omnoho rýchlejšie, než ju stačíme uskladňovať v sýpkach,“ pričom „asi 10 % pôdy určenej na pestovanie pšenice zostalo neobrobené na základe tzv. vládnej pôdnej akcie. V rámci tejto akcie vypláca vláda farmárom prémie za to, že pôdu, ktorá je vhodná na obrábanie, nechávajú ležať úhorom.“

Zabezpečenie výživy obyvateľstva sa javí v niektorých oblastiach naliehavejším, v iných menej naliehavým problémom. Výroba potravín na rozdiel od iných spotrebných tovarov je predovšetkým podmienená prírodnými faktormi — ohraničenosťou a kvalitou pôdy a ďalších jej zdrojov, ďalej poveternosťnými a podnebnými podmienkami. Tieto činitele nielenže neumožňujú vyrábať na jednotlivých územiach všetky druhy potravín a v dostatočnom množstve, ale často ani potraviny pre najnutnejšiu výživu obyvateľov príslušnej oblasti. Okrem týchto objektívnych činiteľov ohraničujúcich výrobu potravín ovplyvňujú spotrebu v jednotlivých rajónoch Zeme i niektoré ďalšie faktory, ako napr. dôchodková situácia jednotlivých skupín obyvateľov, tempo rastu obyvateľstva, rôzna úroveň spotreby (čo do kvality, kvantity a štruktúry spotrebného koša) a neraz aj rôzne zvyky, tradície ovplyvňujúce charakter a štruktúru spotreby ľudí atď.

Uvedieme ďalej niektoré údaje o výrobe najdôležitejších potravín na našej planéte. Budeme ilustrovať situáciu vo výrobe potravín údajmi o výrobe zrnín. (Štatistika FAO zahrnuje do zrnín obilniny, kukuricu, ryžu a paddy, proso a sorgo). Osevné plochy zrnín zaberajú v svetovom priemere viac než 50 % celkovej ornej pôdy a zásobujú asi 53 % ľudský organizmus potravinovou energiou konzumovanou priamo alebo nepriamo prostredníctvom živočíšnych produktov. V článku sa preto nebudeme zaoberať živočíšnou výrobou. Pre obmedzený rozsah z našich úvah vynechávame aj údaje o rybolove, ktorý hrá, ako je známe, veľkú úlohu vo výžive obyvateľov niektorých oblastí.

Urobiť akúsi bilanciu potravín na zemeguli nie je v takejto krátkej štúdiu ani možné, ani účelné. Poznajúc evidenciu a štatistiku poľnohospodárskej výroby v mnohých ekonomicky vyspelých štátoch (nehovoriac o oblastiach ekonomicky sa rozvíjajúcich), domnievame sa, že akákoľvek presná bilancia výroby jednotlivých druhov potravín by skreslovala skutočnosť aspoň tak, ako uvádzané globálne údaje, pomocou ktorých sa pokúsime zjednodušene ilustrovať situáciu vo výrobe a spotrebe potravín v jednotlivých oblastiach sveta (tab. 2).

Ako uvádza Jurášek, vyrobí sa v ekonomicky rozvinutých oblastiach priemerne na jedného obyvateľa až 544 kg obilnín, zatiaľ čo v oblastiach ekonomicky sa rozvíjajúcich iba 208 kg (tab. 3).

Tabuľka 2

Rozsah ornej pôdy a výroba zrnín na jedného obyvateľa roku 1960*

Oblasť	Orná pôda v miliónoch ha	Kilogramy na jedného obyvateľa
Európa bez SSSR	153	345
Severná Amerika a Stredná Amerika	226	1007
Južná Amerika	103	341
Ázia	342	129
Afrika	226	157
Oceánia	28	700

* Podľa Product Yearbook, FAO, Roma 1961.

Tabuľka 3*

	Oblasti sveta ekonomicky	
	vyvinuté	menej vyvinuté
Výroba zrnín	151	142
Rozloha plochy zrnín	100	132
Výnos z akru	151	108
Vývoj obyvateľstva	120	146
Výsledná výroba na 1 obyvateľa	126	97

* *World Population and Food Supplies 1980*, Special Publication n. 6/65, príspevok L. R. Browna.

Údaje v tabuľke sú za rok 1960 (priemer rokov 1934—1938 = 100).

Ak porovnáme priemer rokov 1934—1938 s rokom 1960, vzrástla výroba zrnín v ekonomicky vyvinutých oblastiach o 51 % (obyvateľstvo o 20 %). V ekonomicky sa rozvíjajúcich rajónoch zvýšila sa výroba o 42 %, pričom počet obyvateľov vzrástol o 46 %. Zatiaľ čo v ekonomicky vyvinutých oblastiach sa takmer celý prírastok výroby dosiahol rastom intenzity výroby, v oblastiach rozvojových štyri pätiny tohto zvýšenia sa získali rozšírením existujúcej ornej pôdy.

Vychádzajúc z toho istého prameňa, vzrástli výnosy obilnín do roku 1960 — oproti priemeru rokov 1934—1838:⁸

v Severnej Amerike o	109 %,	v Oceánii o viac než	60 %,
v západnej Európe asi o	39 %,	v Latinskej Amerike o	10 %,
v Afrike o	20 %,	v Ázii o	7 %.

Pozrime sa ďalej na hektárové výnosy, ktoré sa dosiahli v niektorých štátoch. Priemerné hektárové výnosy boli roku 1962 u:⁹

⁸ Statistical Yearbook UN 1963.⁹ Tamže.

<i>pšenice</i>		<i>ryže</i>	
v Anglicku	35,4 q,	v Japonsku	47,0 q,
v Rumunsku	13,4 q	v Pakistane	16,6 q,
v Turecku	9,1 q,	v Kambodži	10,5 q,
	<i>kukurice</i>		
	v Taliansku	32,9 q,	
	v Turecku	14,1 q,	
	v Mexiku	8,7 q.	

Uvedené, zámerne vybrať údaje o hektárových výnosoch niektorých zrnín názorne ilustrujú veľké rezervy vo zvyšovaní svetovej poľnohospodárskej produkcie. I keď nemožno jednoducho povedať, že vo všetkých rajónoch sveta sú rovnaké podmienky na dosahovanie rovnakých hektárových výnosov, predsa sú ešte veľké rezervy zvyšovania svetovej poľnohospodárskej výroby. Tieto možnosti vyplývajú z veľkých rezerv na úseku zintenzívnenia poľnohospodárskej výroby, zlepšenia situácie v hnojení pôdy, v možnostiach závlah, boja proti burine, škodcom a pod.

Na určité rezervy v intenzite výroby upozorňujú tiež napríklad údaje o zafarbenosti pôdy počtom žijúceho obyvateľstva. Roku 1960 prislúchalo na 1 ha ornej pôdy v Ázii 4,8 obyvateľa, v Európe 2,7, v Južnej Amerike 1,34, v Amerike 1,17, v SSSR 0,97 a v Austrálii a Oceánii 0,57. Toto tvrdenie možno ďalej doplniť údajmi o spotrebe priemyselných hnojív (nehovoriac o nedostatočnom využití prirodzených hnojív). Z celkovej svetovej spotreby všetkých druhov priemyselných hnojív podľa Product Yearbook 1960 spotrebovala Európa (včítane SSSR) vyše 50 %, zatiaľ čo Ázia bez Japonska použila iba 10 % dusíkatých, 3,5 fosfátových a úplne mizivé množstvo draselných hnojív. Na 1 ha ornej pôdy roku 1960 sa spotrebovalo v Európe (bez SSSR) priemerne 83 kg, v Južnej Amerike 5,5 kg a v Ázii asi 10 kg hnojív (z hnojív použitých na ázijskom kontinente spotrebovalo Japonsko viac než polovicu). Tieto údaje o spotrebe hnojív majú iba informatívny charakter, pretože niet rovnakých potrieb ani podmienok na ich použitie. Na druhej strane aj vnútri rajónov a štátov priemery zakrývajú ešte veľké rozdiely v použití hnojív. Nevyužitie rezervy sú ďalej aj v závlahách. Ako uvádza Baade, množstvo vody, ktoré odteká riekami do morí alebo presakuje do podzemných vôd, predstavuje približne 27 biliónov m³ — pri súčasnom stave zavodňovania sa využíva najviac 1,5 bilióna m³ vody. Podobne by bolo možné uviesť i údaje o nedostatočnom odvodňovaní zamokrených pôd, o množstvách poľnohospodárskych výrobkov, ktoré požierajú rôzni škodcovia i neproduktívne chované zvieratstvo a pod.

Podľa skôr uvedenej tabuľky od rokov 1934—1938 do roku 1960 vzrástla výsledná výroba na 1 obyvateľa v oblastiach ekonomicky vyvinutých o 26 %, v oblastiach rozvíjajúcich sa napriek rastu produkcie zrnín sa táto výroba znížila na 1 obyvateľa o 3 %.

Vývoj vo výrobe zrnín zmenil tiež smer zahraničného obchodu základných potravín. Pred druhou svetovou vojnou exportovali menej vyvinuté

oblasti do ekonomicky rozvinutých priemerne 11 mil. t obilia, ryže a iných zrnín. Po druhej svetovej vojne sa naopak neustále zvyšuje dovoz obilia do rozvojových štátov. V rokoch 1957 až 1959 tento import predstavoval priemerne ročne asi 13 mil. t obilia, roku 1961 dosiahol už 20 mil. t a roku 1964 sa predpokladalo, že dosiahne asi 25 mil. t. Príčinu tohto obráteného smeru exportu možno vidieť jednak v tom, že rast výroby obilnín v málo vyvinutých oblastiach nedosahoval prírastky obyvateľstva, a jednak vo zvyšovaní životnej úrovne obyvateľov týchto krajín. Rast príjmov sa odrazil najmä vo zvýšenej spotrebe potravín [tab. 4].

Tabuľka 4

Rozdelenie obyvateľstva a potravín na svete podľa oblastí (priemer 1957—1961)*

	Podiel na	
	svetovom počte obyvateľstva	svetovej výrobe potravín
Rozvinuté oblasti		
Európa + SSSR	21,6	34,2
Severná Amerika	6,6	21,8
Austrália a Oceánia	0,5	1,3
Spolu	28,7	57,3
Rozvojové oblasti		
Ďaleký východ	52,9	27,8
Blízky východ	4,4	4,2
Afrika	7,1	4,3
Latinská Amerika	6,9	6,4
Spolu	71,3	42,7

* Report on the World Social Situation UN 1961.

Hoci sa zvýšil dovoz potravín, úroveň výživy obyvateľov rozvojových oblastí ešte značne zaostáva za spotrebou obyvateľov ekonomicky vyvinutých oblastí i za lekársky odporúčanou spotrebnou dávkou. Spotreba potravín na jedného obyvateľa bola ešte aj v posledných rokoch v rájónoch ekonomicky rozvinutých oproti rozvojovým oblastiam viac ako dvojnásobná.

Súčasný nepriaznivý stav v spotrebe väčšiny obyvateľov Zeme, najmä v rájónoch doteraz málo rozvinutých krajín, žiada si vytvárať priaznivé podmienky pre taký vzrast výroby potravín, ktorý by uspokojil nielen prírastok dopytu po potravinách vyvolaný zväčšovaním obyvateľstva, ale aj zvýšenou životnou úrovňou doteraz nedostatočne živeného obyvateľstva. Očakávaný vzrast výroby potravín môže sa však v budúcnosti skomplikovať niektorými skutočnosťami:

1. V husto osídlených oblastiach sú pôdne zdroje v súčasnosti prevažne

vyčerpané. Priaznivejšia situácia v možnostiach rozširovania poľnohospodárskej pôdy je na územiach niektorých rozvojových krajín. Potvrdzujú to rôzne projekty na rozširovanie výmery pôdy na úkor doteraz poľnohospodársky nevyužívaných plôch. Dôkazom určitých pôdnych rezerv môže byť aj skôr uvedený údaj, podľa ktorého sa v nedávnej minulosti zvýšenie výroby obilnín v rozvojových oblastiach dosiahlo zo štyroch pätín rozširovaním výmery pôdy.

Názory odborníkov na možnosti ďalšieho rozširovania pôdneho fondu sú rozdielne. Väčšina z nich sa stotožňuje s tým, že v niektorých oblastiach sveta je ešte dostatok území, na ktorých možno rozšíriť výmeru existujúcej poľnohospodárskej pôdy. Na to, aké sú tieto rezervy, nieť jednotných názorov. Jedni tvrdia, že možno zväčšiť doterajšiu plochu poľnohospodárskej pôdy na zemeguli o 50 % až 60 % (rozbor urobil tiež už spomínaný prof. Baade), pričom ďalšie veľké rezervy zvýšenia výroby vidia v presune plôch poľnohospodárskej pôdy na ornú pôdu. Aj keď sa v týchto odhadoch skrýva veľa reality, treba tento optimizmus uviesť na pravú mieru poznámkou, že takéto rozšírenie pôdneho fondu si vo väčšine prípadov vyžaduje obrovské vynaloženie živej práce, investícií, mechanizmov, chemických prípravkov a iných priemyselných výrobkov. Takéto zásahy, smerujúce k rozšíreniu pôdy, preto si vyžadujú nesmierne finančné náklady. Baade, ktorý sa vo svojej knihe neraz veľmi optimisticky pozerá do budúcnosti, zdôrazňuje, že všetky plány na ďalšie rozšírenie ornej pôdy a na podstatné zvýšenie výroby môže ľudstvo uskutočniť, ak by sa odstránila hrozba vojny, resp. ak by sa peniaze doteraz venované na zbrojenie určili na veľký boj proti chudobe, biede a hladu.

2. V dôsledku neustálej investičnej výstavby sa sústavne znižuje plocha doteraz obhospodarovanej pôdy, čím sa zároveň znižuje základňa výroby potravín.

3. Doterajšiemu rastu obyvateľstva nezodpovedalo rozširovanie výmery pôdy, a preto sa znižovala rozloha pôdy, ktorá prináležala na 1 obyvateľa sveta. Pretože sa v tomto období nedostatočne zväčšila orná pôda, znížila sa celková výmera pôdy na 1 obyvateľa asi o 15 %. Ak by sa napr. v budúcnosti vôbec nerozširovala výmera poľnohospodársky obhospodarovanej pôdy na svete, patrilo by v roku 2000 na 1 obyvateľa sveta asi 0,25 ha ornej pôdy oproti dnešnému obdobiu, keď táto rozloha predstavuje asi 0,45 ha.

4. Situáciu pri zabezpečovaní výživy obyvateľov, resp. disproporcii medzi dosiahnuteľnými zdrojmi potravín a rastúcim počtom obyvateľstva zosťri skutočnosť, že v budúcich rokoch možno očakávať rýchly rast dopytu po potravinách tých obyvateľov, ktorí doteraz žijú na nízkej životnej úrovni. Očakáva sa, že dopyt po potravinách v dôsledku rastu miezd a zamestnanosti bude rásť rýchlejšie než obyvateľstvo. Podľa amerického vedca K. L. Bachmana v budúcich rokoch vzrastú priemerné ročné príjmy

na 1 obyvateľa v rajónoch ekonomicky rýchle sa rozvíjajúcich asi o 3 % a v oblastiach pomaly sa rozvíjajúcich asi o 1,5 %.¹⁰

Podľa skôr spomínaného projektu OSN o raste obyvateľstva a jeho výžive sa predpokladá, že v málo vyvinutých oblastiach bude v budúcich rokoch vzrastať dopyt po potravinách priemerne asi o 4 % ročne. Tabuľka 5 uvádza v niektorých oblastiach vzrast dopytu po potravinách od roku 1969 do roku 1971 [v porovnaní s rokmi 1957—1959].

Tabuľka 5*

[v-%]

	Ázia a Ďaleký východ	Latinská Amerika	EHS	Severná Amerika
Celkový dopyt	3,4	3,7	2,1	1,9
Dopyt na 1 obyvateľa	1,0	1,0	1,4	0,16

* Natural Resources and International Development, USA 1964.

Možno očakávať, že vzrast dopytu po potravinách v niektorých oblastiach sveta bude väčší, než je uvedené v tabuľke 5. Rast dôchodkov rodín s nízkou životnou úrovňou sa odrazí predovšetkým vo zvýšenom dopyte po potravinách ako dôsledok skutočností, že v súčasnom období skoro u polovice svetového obyvateľstva strava nezodpovedá ani kvalite, ani kvantite lekárske odporúčanej dávky. Odhaduje sa, že z temer 3,5 mld. ľudí, ktorí dnes žijú na zemeguli, len asi niečo vyše miliardy má plne zabezpečenú výživu, až 0,5 mld. ľudí trpí podvýživou a asi 1,7 mld. hladom a nedostatkom potravy.

Podľa „Nutrion research council“ z roku 1964 mala by sa hodnota stravy pohybovať u muža okolo 2900 kal. a 90 g proteínu a u ženy okolo 2100 kal. a 58 g proteínu. Ak sa z tohto aspektu pozrieme na štatistiku spotreby, v celom rade štátov a oblastí výživa veľmi zaostáva za touto odporúčanou dávkou. Táto situácia je zvlášť ostrá v rozvojových oblastiach, pričom sú však územia v niektorých ekonomicky vysoko vyspelých štátoch, v ktorých výživa ďaleko zaostáva za vykazovanými priemermi.

V tabuľke 6 uvedieme niektoré údaje (pre porovnateľnosť za priemery rokov 1957/1958 a 1959/1960 — i keď z niektorých štátov existujú údaje i za roky neskoršie) v dennej spotrebe kalórií a proteínu vo vybraných štátoch.

5. Určitú napätosť medzi zdrojmi výživy a dopytom po potravinách môže zväčšiť i skutočnosť, že časť plánovanej zvýšenej výroby potravín spotrebujú výrobcovia vo vlastnej domácnosti. Je to prirodzený dôsledok

¹⁰ *Can we Produce Enough Food*, Kenneth L. Bachman z publikácie *World Population and Food Supplies 1980*.

Tabuľka 6*

Štát	Kalórie	Proteín v gramoch	
		celkove	z toho živočíšny
Rakúsko	2980	87	45
Taliansko	2670	78	26
USA	3110	92	63
India	1860	50	6
Japonsko	2210	67	17
Filipíny	1870	47	14
Južná Afrika	2640	73	30
Chile	2570	77	26
Peru	1970	49	12
Venezuela	2190	62	22

* Report on the World Social Situation UN 1963.

zvýšenia životnej úrovne poľnohospodárskeho obyvateľstva (zásluhou rastu počtu zamestnaných rodinných príslušníkov). Reálnosť tohto predpokladu vyplýva zo štatistiky FAO, ktorá zozbierala údaje zo 40 štátov z rôznych rajónov sveta. Podľa tejto štatistiky bol roku 1959 v dvoch tretinách zisťovaných štátov príjem poľnohospodárskeho obyvateľstva na 1 obyvateľa len 40–60 % v porovnaní s príjmami pracovníkov z iných odvetví výroby a v štvrtine z nich bol nižší než 40 %. Najväčšie rozdiely v dôchodkoch boli v ekonomicky málo vyvinutých krajinách, v Indii, v Pakistane a v niektorých štátoch Latinskej Ameriky a Afriky. Neraz však nie je lepšie postavenie roľníkov ani v niektorých ekonomicky vyspelých štátoch. Napríklad v južnom Taliansku pred pozemkovou reformou (hoci sa týkala iba malej časti talianskych roľníkov) bola životná úroveň mnohých roľníckych rodín veľmi nízka. Iba spotreba veľmi zaostáva za vykazovanými priemermi. Takmer 90 % svojich dôchodkov spotrebovali roľníci na vlastnú výživu, v ktorej nepoznali cukor, jedli veľmi málo mlieka (5 litrov ročne na 1 obyvateľa), veľmi málo mäsa (5 alebo 6 krát počas roku) na ich jedálnom lístku sa iba zriedka objavovala zelenina, tuky alebo syr. Ich stravou bol chlieb, cestoviny a trochu hrachu.¹¹

Ešte väčšie rozdiely a nedostatky vo výžive by ukázal rozbor spotreby jednotlivých skupín obyvateľov v mnohých rozvojových krajinách.

6. Napätosť medzi zdrojmi potravín a počtom obyvateľstva v niektorých rajónoch sveta môže zapríčiniť i skutočnosť, že oproti minulosti niet na svete priaznivých podmienok na väčšiu migráciu, ktorá skôr bola akýmsi ventilom, regulujúcim počet obyvateľov jednotlivých území a oblastí.

¹¹ Z prednášky profesora Rossi Doria kurz ISVE 423, *The Italian Agrarian Reform*.

Hoci by uvedené faktory mohli v budúcich rokoch negatívne ovplyvniť očakávaný rast výroby potravín, prevažná väčšina vedcov zaoberajúcich sa perspektívou výživy obyvateľstva v roku 2000 sa domnieva, že na našej Zemi je dostatok rezerv na podstatné zvýšenie poľnohospodárskej výroby. Napríklad americký výskumník prof. Bachman je presvedčený o dosiahnuteľnosti predpokladaného zvýšenia poľnohospodárskej výroby — vidí problém v tom, či sa tieto potraviny vyrobia na správnom mieste, aby zodpovedali rastúcemu dopytu. Ďalší americký ekonóm Brown sa domnieva, že najväčším problémom ďalšieho rastu výroby budú vysoké náklady na túto výrobu. Profesor Baade po zostavení akejsi bilancie možností ďalšieho rastu poľnohospodárskej výroby sa stotožňuje s názormi skupiny vedcov, ktorí tvrdia, že v rukách ľudskej spoločnosti (pričom vychádza z existujúcej úrovne výroby a rozvoja výrobných síl) sú všetky predpoklady nielen dosiahnuť, ale vysoko prekročiť očakávanú výrobu potravín. Takéto stanovisko sa zaujíma i v prácach FAO, v ktorých sa však veľmi jednoznačne zdôrazňuje, že dôsledné vyriešenie problémov výživy budúcich obyvateľov sveta si vyžaduje v súčasnom období viac než kedykoľvek predtým postaviť poľnohospodársku výrobu do popredia záujmov ľudskej spoločnosti. Táto úloha je zvlášť naliehavá v oblastiach ekonomicky sa rozvíjajúcich, v ktorých bez priaznivého vývoja poľnohospodárstva bude ťažko možné dosiahnuť rozvoj ostatných odvetví národného hospodárstva.

Pri zabezpečení výživy obyvateľov sveta budúcich desaťročí preto nemalé úlohy čakajú tak rozvojové, ako aj ekonomicky rozvinuté štáty. Vo všetkých oblastiach sveta je boj o rast výroby najdôležitejších poľnohospodárskych výrobkov, boj za podstatné zvýšenie ich trhovej výroby bojom za blahobyt našich potomkov.

Recenzie

Modely národohospodářského plánování

Primenenije matematiki v ekonomičeskich issledovanijach pod redakcijej akademika V. S. Nemčinova, tom 3, Izdatel'stvo social'no-ekonomičeskoj literatury, Moskva 1965

Prvé dva díly sborníku Použití matematiky v ekonomických výzkumech (jejich překlad vyšel ve SVTL) vzbudily oprávněný zájem našich ekonomů i matematiků. Třetí díl tohoto sborníku neopouští polytematickou koncepci předchozích dílů a přináší opět celou řadu nových výsledků matematicko-ekonomických disciplín.

Podle okruhu zkoumaných problémů bychom mohli práce, zařazené do sborníku, rozdělit přibližně do čtyř skupin. Prvou skupinu tvoří práce zabývající se modely optimálního perspektivního plánování (modely dynamiky socialistické rozšířené reprodukce), práce druhé skupiny pojednávají o teoretických a aplikačních problémech bilančních modelů, do třetí skupiny můžeme zařadit práce věnované otázkám efektivnosti investic a optimálního rozmístění výrobních sil, čtvrtou skupinu tvoří práce zaměřené na matematickou problematiku jednotlivých modelů a algoritmů.

Nejobsáhlejší prací první tematické skupiny je stať L. V. Kantoroviče a V. L. Markarova *Optimální modely perspektivního plánování*. Autoři v ní rozvádějí a doplňují starší myšlenky akademika Kantoroviče o metodice optimálního národohospodářského perspektivního plánování. Formulují dynamický model lineárního programování, který může být podle jejich názoru základem pro sestavení optimálního perspektivního plánu, analyzují strukturu tohoto modelu, jeho ekonomický obsah, uvádějí některé zjednodušené propočty.

Model perspektivního plánování má odrazet základní faktory reprodukčního procesu: různé technologické varianty výroby

finální produkce, počáteční stav pracovních zdrojů, zásob, výrobních kapacit. Každá technologická varianta je popsána třírozměrnou maticí $[a^*_{ijt}]$, která obsahuje koeficienty spotřeby (výroby) i -tého zdroje (výrobku) v j -té oblasti v t -tém časovém intervalu při jednotkové intenzitě využití s -té technologické varianty. Realizace modelu předpokládá znalost struktury finální produkce na konci každého časového intervalu, případně znalost tempa růstu vektoru finální produkce. Při zadaném kritériu optimálnosti je třeba vyhledat intenzity x^s , využití jednotlivých technologických variant, které by zaručovaly dosažení extrémální hodnoty účelové funkce a které by přitom byly ekonomicky přípustnými (t. j. které by vycházely z reálných zdrojů na začátku prvního časového intervalu a z výrobních možností ekonomického systému).

Z věty o nutné a postačující podmínce optimálnosti řešení vyvozují autoři existenci soustavy tzv. dynamických objektivně podmíněných ocenění. Zajímavé jsou rozboru ekonomických ekvivalentů některých matematických charakteristik modelu. Autoři interpretují např. soustavu dynamických ocenění jako prostředek přivedení nákladů, uskutečněných v různých časových intervalech, k jednomu intervalu. Využívají jich k určení normy efektivnosti investic pro každý časový interval. Vyjasňují vztah ocenění a výrobní ceny. Základním ekonomickým mechanismem realizace optimálního plánu má být podle jejich názoru měření nákladů a výsledků výrobní činnosti pomocí ocenění optimálního plánu. (Ocenění mají být vahami při agregaci

různorodých výrobků a zdrojů a mají dokonaleji plnit některé funkce cen).

Kantorovičovu teorii ocenění rozvíjí práce V. A. Volkonského *Schéma optimálního perspektivního plánování a ocenění zdrojů*. Na jednom z teoreticky možných modelů optimálního perspektivního plánování autor demonstruje význam správného ocenění jednotlivých zdrojů a produktů pro uskutečnění jednoty centralizovaného a decentralizovaného plánování. Traktuje společensky nutné náklady jako náklady nutné z hlediska optimálního národohospodářského plánu a ukazuje, že skutečné společenské náklady mohou při neoptimální organizaci reprodukčního procesu převyšovat společensky nutné. Zkoumá soustavu ocenění optimálního plánu jako jeden z důležitých nástrojů ekonomické regulace.

Zajímavou jak z ekonomického, tak i z matematického hlediska je práce maďarských autorů J. Kornaie a T. Liptáka *Dvojúrovňové plánování*. Autoři ponechávají stranou otázku o konkrétní struktuře modelu optimálního národohospodářského plánování. Předpokládají, že jde o model lineárního programování velké rozměrnosti a zabývají se metodikou jeho řešení. Originální algoritmus, který navrhují, simuluje vlastní reálný proces současného plánování — postupné zpřesňování plánu na základě výměny informací mezi centrálními orgány a ekonomickými jednotkami. Přivádějí úlohu lineárního programování k formě fiktivní maticové hry a proces sestavení optimálního plánu k iterativnímu řešení této hry. Principy teorie her, užitě v dané práci pouze formálně k sestavení dekompozičního algoritmu, mohou zřejmě významně ovlivnit metodiku plánování.

J. N. Gavrilic, B. N. Michalevskij a J. R. Lejbkind navrhují ve své práci *Lineární model optimálního růstu plánované ekonomiky* jednu z možných alternativ modelu optimálního perspektivního plánování. Nejzajímavější částí práce jsou úvahy o konstrukci umělých optimalizačních kritérií (účelových funkcí), které jsou lineárními kombinacemi konkrétních kritérií. Autoři poukazují na možnost využití metod teorie her a matematické statistiky při určování koeficientů těchto lineárních kombinací.

Polští autoři B. Minc a W. Pszeljakowski popisují ve své práci *Rovnice socialistické*

akumulace metodiku kvantitativní analýzy některých důležitých národohospodářských vztahů. Vyjádřují závislost mezi národním důchodem, podílem výrobních investic na národním důchodu, délkou cyklu investic, efektivností investic a objemem spotřeby.

Problémy modelů, zkoumaných jednotlivými autory, není třeba hledat v jejich matematické konstrukci a ani technické těžkosti, spojené s realizací propočtů na základě těchto modelů, dnes již nejsou nepřekonatelné. Klady a nedostatky modelů odhaluje především analýza stupně izomorfizmu modelů a skutečnosti.

Všichni autoři vycházejí z nesporného tvrzení o extrémálním charakteru ekonomického vývoje, nevyjasňují však samotnou podstatu této extremality. Jde o stálou extremalizaci jednoho neměnného kritéria, měnicích se kritérií v závislosti od měnicích se podmínek, o rovnovážný stav celé řady v různých směrech působících kritérií? Můžeme přenášet na makroekonomické procesy principy optimálnosti mikroekonomických procesů? Autoři většinou předpokládají existenci jediného, v průběhu delšího časového období neměnného optimalizačního kritéria, nepodařilo se jim však tento předpoklad přesvědčivě zdůvodnit ani ukázat, které kritérium by mělo být rozhodující.

Celá řada problémů vzniká ze zobrazení dynamického procesu v podstatě statickým modelem lineárního programování. Model L. V. Kantoroviče předpokládá např. alespoň přibližné projektování technologických variant výroby finální produkce na několik let dopředu. Vzniká zde závažný protiklad — na jedné straně jsou technologické varianty samy o sobě funkcí optimálního plánu, a na druhé straně model předpokládá jejich znalost k tomu, aby mohl být optimální plán sestaven. Také hypotéza linearity do značné míry zkresluje výsledky, získané případným řešením zformulovaných úloh.

I když jsou zkoumané modely hrubou aproximací skutečnosti, mohou být objektivnějším základem perspektivního plánování než dosud v praxi užívané metody. Nepředpokládají přitom direktivní metody řízení, teorie ocenění dává efektivní nástroj ekonomické regulace. Teoretický význam modelů spočívá především v tom, že

jejich kvantitativní charakteristiky, založené na ocenění, zpřesňují naše představy o některých ekonomických kategoriích (případně nabízejí přesnější vyjádření těchto kategorií).

Značná část sborníku je věnována bilančním meziodvětvovým modelům. Problematikou oblastních modelů se zabývá práce J. N. Gavrilce, V. S. Dadajana a I. R. Lejbkinda *Zkušenosti s optimalizačními propočty na základě oblastních meziodvětvových modelů*. Autoři navrhují metodiku sestavení perspektivního plánu rozvoje ekonomiky oblasti, přičemž vycházejí z reálné situace, kdy neexistuje národohospodářský optimální plán. Základem matematického modelu ekonomiky oblasti je bilance meziodvětvových vztahů uvnitř oblasti, kritériem optimálnosti plánu je maximalizace aktivního salda „zahraničního obchodu“ oblasti [tj. dovozu do oblasti a vývozu z oblasti] za určité ekonomicky zdůvodněné období.

Práce A. J. Gladyševského *Některé otázky optimalizace na základě mezioblastního meziodvětvového bilančního modelu* popisuje bilanční model, sjednocující odvětvový a teritoriální aspekt analýzy ekonomických vztahů a spojení. Optimalizace takového modelu dává podle mínění autora nejlepší variantu mezioblastních vztahů, bere do úvahy nejen výrobní náklady, ale i přepravní náklady, řeší otázku racionálního rozmístění výrobních sil.

Využitím metod meziodvětvové analýzy pro zabezpečení souladu mezi „proudy produktů“ a „proudy finančních prostředků“ se zabývá práce B. L. Isajeva *Bilance finančních prostředků z hlediska oběhu společenského produktu*. Autor ukazuje souvislost mezi bilancemi finančních prostředků a bilancemi meziodvětvových vztahů a předkládá základní schéma sjednocené soustavy materiálně finančních bilancí. Podobné problematice je věnována práce J. I. Čerňaka *Jednotná plánování výroby, zásobování a financování v soustavě matricových modelů*. V práci *Metoda meziodvětvových bilancí — základ sjednocení plánů ekonomických jednotek* zkoumá N. V. Machrov hierarchickou soustavu matricových modelů a metodiku spojování jednotlivých modelů do složitějších komplexů.

Další skupina prací je věnována otázkám rozmístění výrobních sil a efektivnosti investic. Teoretickými otázkami konstrukce modelů rozmístění a specializace se v práci *Použití statistických a matematických metod při řešení problémů rozmístění výrobních sil* zabývá L. E. Minc. Zdůrazňuje především nutnost diferencovaného přístupu k těmto problémům v rámci podniku, odvětví, oblasti a celého národního hospodářství. Ukazuje, že celá řada parametrů těchto modelů má statistický charakter a že je nemůžeme uspokojivě určit bez užití metod matematické statistiky. Zaujímavé jsou úvahy o účelnosti řešení modelů z hlediska několika optimalizačních kritérií a volbě konečného řešení na základě další ekonomické analýzy takto získaného souboru dílčích optimálních řešení. Autor formuluje rozmístovací modely distribučního typu.

Práce A. D. Zajkina a R. M. Petuchova *Řešení úlohy o rozmístění výrobních podniků metodou náhodného výběru* formuluje nelineární model rozmístění opravářských středisek v zemědělské oblasti. Model s lineární soustavou omezení a konkávní účelovou funkcí řeší autoři originálním způsobem.

V práci *Dvě úlohy o ocenění efektivnosti investic do odvětví* zkoumá B. N. Michalevskij metodiku exaktního určení národohospodářského ukazatele maximální efektivnosti investic, soustavy maximálních odvětvových ukazatelů a ocenění maximálních efektivností jednotlivých projektů a investic uvnitř odvětví. Ukazatele efektivnosti investic přitom zkoumá v souvislosti s oceněním i optimálního národohospodářského plánu.

Mezi články věnovanými čistě matematickým otázkám jednotlivých modelů a algoritmů si zaslouží největší pozornost práce P. Wolfa *Nové metody nelineárního programování*. Autor formuluje obecnou úlohu nelineárního programování a popisuje celou řadu efektivních metod řešení konkrétních modifikací této úlohy [gradientní metody, metoda multiplikátorů Lagrange, simplexová metoda kvadratického programování, dekompoziční algoritmus pro nelineární úlohy, metody separabilního programování]. Všechny metody jsou

popsány matematicky korektné a prítom veľmi srozumiteľné.

Zaujímavá je i práca V. G. Mednického a A. P. Pitělina *Matematické základy metody KOPPR*. Autoři uvádějí některé poznatky teorie grafů, tvořící matematický aparát nových graficko-analytických metod. Metoda KOPPR (kvantitativní ocenění předběžného plánu prací), kterou popisují, je metodou výběru vhodné varianty plánu stavebních [i jiných] prací z hlediska vztahu čas-náklady. S. M. Movšovič v práci *O jedné úloze plánování přeprav různorodých vzájemně zaměnitelných výrobků*

zkoumá některé složitější modifikace distribučního problému a popisuje odpovídající algoritmy.

Třetí díl sborníku *Použití matematiky v ekonomických výzkumech* je při svém širokém záběru velmi důležitým materiálem pro celou řadu odborníků — teoretiků i praktiků. Je prospěšné, že se i tento díl sborníku zpřístupňuje překladem co nejširšímu okruhu ekonomů.

František Turnovec

Komplexný pohľad na kapitalistickú dopravu

George S. Wheeler, *Kapitalizmus a doprava, Ekonomické problémy dopravy ve Spojených štátoch*, Nakladateľství Československé akademie věd, Praha 1965, strán 413

Vo svojej vedeckej práci sa autor zameriava na rozbor ekonomiky najvyspelejšej kapitalistickej krajiny. Jej výsledky spracoval dosiaľ v dvoch prácach. V prvej sa venoval problematike poľnohospodárstva, v druhej zase otázkam automatizácie v priemysle. Recenzovaná kniha je už treťou veľkou prácou G. S. Wheelera. Výber odvetvia dopravy bol zámerný. Ako autor uvádza v krátkom predslove, doprava ako odvetvie má veľmi vyhranený spoločenský charakter, ktorý sa s rozvojom techniky stále viac dostáva do konfliktu so súkromným vlastníctvom dopravných zariadení. Ekonomovu pozornosť upútalo i to, že doprava v Spojených štátoch amerických prežíva dlhotrvajúcu a mnohostrannú krízu, ktorú sa v posledných rokoch stále viac usilujú vyriešiť odborníci i vládne orgány. Kríza je v podstate prejavom prehlbujúceho sa základného rozporu kapitalizmu a práca obšasňuje jej príčiny.

Kniha má 10 kapitol, v ktorých sa skúmajú zhruba 4 skupiny problémov. V prvej skupine sa autor zaoberá historickým vývojom jednotlivých druhov dopravy, v druhej dnešným stavom a výhľadom ako aj porovnávaním ekonomických výsledkov dvoch hlavných druhov dopravy: automobilovej a železničnej a v krátkosti i leteckej dopravy. V tretej skupine problémov sa autor zaoberá otázkami mestskej dopravy, ktorá je zvlášť naliehavá v amerických podmienkach rozvinutého automobi-

lizmu. V štvrtej skupine autor rozoberá problematiku odborových organizácií v doprave, otázky koncentrácie dopravných odvetví a sú tu aj niektoré porovnania so socialistickým systémom dopravy, najmä s dopravou v Sovietskom sväze.

Doterajší vývoj dopravy v Spojených štátoch amerických je dôkazom živelnosti rozvoja jednotlivých odvetví, odrazom rozporu medzi spoločenskými a súkromnými záujmami o rozvoj a používanie dopravy. Podľa pokročilosti techniky v jednotlivých odvetviach sa určité odvetvie dostáva do popredia na úkor druhých. Ak spočiatku prevládala cestná doprava, presadila sa neskoršie vodná, predovšetkým riečna doprava. Obe prekonala železnica, ktorá v našom storočí sa opäť stretáva v konkurenčnom boji najprv s vodnou a teraz najmä s automobilovou dopravou, prevládajúcou v prepravných výkonoch v nákladnej aj v osobnej doprave. V diaľkových cestách prenecháva železnica svoje pozície rozmáhajúcej sa leteckej doprave.

Autoer veľmi plasticky vykreslil celý tento historický postup ako proces neúprosneho boja medzi skupinami kapitalistov presadzujúcich svoje záujmy bez ohľadu na skutočné potreby spoločnosti. Konkurenčný boj sa však neobmedzuje na vzťahy medzi rôznymi odvetviami dopravy, ale nájdeme ho aj v každom odvetví. Napríklad železničná doprava vznikala ako súbor vzájomne si konkurujúcich spoločností,

ktorých počet presahoval spočiatku 6000, pričom mnohé vlastnili len 1 míľu trať alebo i menej. Tento stav sa znížil v súčasnosti na asi 840 spoločností.

Živelný, nekoordinovaný vývoj jednotlivých odvetví napokon dospel k dnešnej situácii, ktorú možno charakterizovať ako hlbokú dopravnú krízu: v jednotlivých odvetviach existuje značne prebytočná kapacita, pričom konkurencia vedie jednotlivé firmy k ďalšiemu investovaniu. Výsledkom toho sú veľké straty, ktoré sa napokon prenášajú na celú spoločnosť jednak prostredníctvom štátneho rozpočtu, pretože štát niektorým odvetviam poskytuje značné subvencie, resp. inú podporu, najmä leteckej a železničnej doprave, jednak tarifami, v ktorých sa premietajú vysoké náklady, vykázané spoločnosťami tiež v dôsledku týchto prebytočných kapacít.

V druhej skupine otázok sa autor zameriava na ekonomickú problematiku železničnej a automobilovej dopravy. Postupne oboznamuje so skladbou nákladov v oboch odvetviach, s ich kvalitatívnymi prednosťami a nedostatkami. Vzájomná konkurencia oboch odvetví vedie k tomu, že príslušné dopravné spoločnosti podnikajú i v tých sférach, ktoré sú výhodnejšie pre toho druhého, čo opätovne sa odráža v rastúcich nákladoch na dopravu. Vzájomné zharmozovanie prepravných výkonov jednotným dopravným systémom, ktorý u nás v podstate realizujeme, naráža na neprekonateľné ťažkosti, spojené so súkromným vlastníctvom dopravných prostriedkov.

Osobitnú pozornosť venuje autor otázkam osobnej dopravy. Práve v tejto oblasti je najmarkantnejší úbytok pozícií železníc predovšetkým v prospech súkromnej automobilovej dopravy. V medzimestskej osobnej doprave pre nerentabilitnosť dochádza k rušeniu nielen celých tratí, ale aj liniek verejnej autobusovej dopravy. Celé oblasti sú bez verejnej dopravy, takže osobné vlastníctvo osobného vozidla je tu existenčnou nutnosťou. Automobil, ktorý znamená, ako hovoria jeho zástancovia, určité „oslobodenie“ osobnosti, zvýšenú pružnosť dopravnej ponuky a vyššiu kvalitu prepravy ako aj určitý symbol sociálneho postavenia majiteľov vozidiel, svojimi požiadavkami na cestnú infraštruktúru ako aj zvýšenou cestovnosťou* v drahšom do-

pravnom odvetví vyvoláva stále vyššie náklady na dopravu. Tieto náklady znáša jednak celá spoločnosť, ktorá musí stále viac investovať do cestnej siete i do zariadení zabezpečujúcich plynulú premávku, jednak každý nový majiteľ vozidla, pre ktorého prechod na nový nákladnejší druh dopravného prostriedku znamená zvýšené výdavky na dopravu, nehľadiac na zákonitý rast jeho cestovnosti. Táto problematika sa veľmi výstižne rozoberá v samostatnej kapitole. Automobil je nielen činiteľom, ktorý ešte viac prehĺbil dopravnú krízu, ale aj ovplyvnil život miest, rozpad tradičného centra, rozptyl osídlenia a životný štýl ľudí.

Ďalšia časť prepravných požiadaviek, ktorú uspokojovali donedávna železnice, predovšetkým diaľkové prepravy, postupne prechádza na letectvo. I v tomto modernom dopravnom odvetví, ktoré sa buduje z dôvodov strategických za značných štátnych subvencií, mrhá sa prostriedkami, keď spoločnosti, vzájomne si konkurujúce, rozširujú svoju prepravnú kapacitu bez ohľadu na skutočnú potrebu, o čom svedčí i pokles vyťaženia prepravnej kapacity lietadiel. Vztahuje sa to nielen na zahraničné, ale aj na vnútrozemské linky.

Vcelku možno pozorovať v dnešnej dobe v USA odklon od železníc v prospech najmä cestnej dopravy a všeobecne odklon od verejnej dopravy v prospech súkromnej.

Doterajšie riešenie dopravného problému miest (ktorému autor venuje samostatnú kapitolu) stále väčším investovaním do cestnej infraštruktúry sa ukázal byť jednak neúčinný (už vzhľadom na to, že automobilový park stále vzrastá), jednak veľmi nákladný, preto v poslednom čase sa volá po renesancii verejnej dopravy. Avšak už v dnešnej dobe bude napravenie situácie vyváženou verejnou dopravou omnoho nákladnejšie a menej uspokojivé, ako keby sa bol na spoločenské potreby kládol dôraz v čase, keď sa patričné mesto budovalo. Dnešná situácia mestskej dopravy v USA ako aj vo väčších mestách iných priemyselne vyspelých kapitalistických štátov sú mementom pre nás, ktorí

* Cestovnosťou sa tu rozumie počet vykonávaných ciest za určité obdobie, ktorý prislúcha na 1 obyvateľa.

začínáme rozširovať osobnú držbu individuálneho automobilu. Ako hovorí autor: „Veľký, silný automobil príťahuje pozornosť a vzdzuje obdiv ľudí tak v socialistických krajinách, ako aj v kapitalistických krajinách. Prináša však so sebou problémy, ktoré by sme nemali podceňovať, a to nielen pre ich vplyv na ostatné formy dopravy, ale aj z hľadiska etického a kultúrneho.“

V posledných kapitolách sa autor kriticky dotýka odborových organizácií v dopravných odvetviach, ich rozpoltenosti a spätosti s úzkymi záujmami svojho členstva, čo neumožňuje vytvoriť spoločný front proti podnikateľom a navyše ich stavia často do retardačných pozícií, pokiaľ ide o spoločenský vývoj. Ide zrejme o problém širší než odborových organizácií pôsobiacich v samotnej doprave. Autor si ďalej všima tendencie ku koncentrácii dopravných spoločností, zvlášť v železničnej doprave, ako určitú predzvesť nutnosti spoločenského riadenia stále spoločenskejších výrobných síl. Záverečná kapitola je venovaná všeobecnému porovnaniu socialistického a kapitalistického dopravného systému. Autor tu poukazuje na veľké úspory, ktoré prináša jednotný dopravný systém, ktorý sa u nás už realizoval. Všima si aj nedostatky, ktoré nie sú imanentné socialistickému zriadeniu a vyplývajú z nedostatkov v systéme riadenia. Ide o neantagonistické rozpory, ktorých odstránenie je v silách našej spoločnosti.

Autorovi sa v tejto práci podarilo ukázať príčiny krízy dopravných odvetví v USA a jedinú cestu jej riešenia v zospoločnení dopravných zariadení. Niektoré pokusy, ako napríklad za prvej svetovej vojny centrálne riadiť železnice, ukázali prospešnosť tohto kroku z hľadiska spoločenských nákladov. Autorov rozbor je zameraný najmä na situáciu v Spojených štátoch, kde určité spoločenské hľadiská sa presadzujú pomocou určitej regulácie prostredníctvom Komisie pre medzištátny obchod (ICC). V západnej Európe je centralizácia dopravy omnoho pokročilejšia, najmä u železníc a v letectve, ktoré sú zväčša štátnymi podnikmi. Bolo by bývalo zaujímavé porovnať výsledky pokročilejšej formy riadenia dopravy v kapitalistickom systéme s jeho „rýdzou súkromokapitalis-

tickou“ formou, čiastočne regulovanou v USA. Zaujímavý je napr. postoj železníc USA voči elektrifikácii v porovnaní s Európou, kde elektrifikácia je oveľa rozšírenejšia, zatiaľ čo v Spojených štátoch amerických prevláda dieselová trakcia.

Jeden z hlavných dôsledkov veľkého rozmachu automobilu a vytvárania prebytkov dopravných kapacít je nadmerný rast spoločenských nákladov. V USA sa ročne venuje asi 100 mld. dolárov na dopravu, t. j. 20 % hrubého spoločenského produktu, zatiaľ čo v SSSR len 7 % a nebude to omnoho viac ani u nás. I keď to autor spomína v záverečnej časti, treba zdôrazniť, ak je na jednej strane 20 % veľa, z hľadiska kvantity, ale najmä kvality poskytnutých služieb je objem prostriedkov venovaný na dopravu u nás nízky. Ak v USA sa javí prebytok kapacity, je u nás stav opačný, nie ani tak čo do celkovej kapacity, ako čo do jej časového zladenia s nárokovosťou. Pokiaľ ide o kvalitu dopravy, je to u nás osobitná a boľavá otázka, ktorá je tiež príčinou toho, že túžba po automobile je silnejšia než akékoľvek ekonomické úvahy. Zvýšenie stupňa automobilizmu ako tendencia sa bude stále viac presadzovať aj v súvislosti s rastom cestovania za roptýlením, ako aj v súvislosti so skracovaním pracovného času. Dobre, že táto práca opätovne upozorňuje na následky neobmedzenej automobilizácie. Návrat k verejnej doprave, ku ktorej dospievajú odborníci v USA, ukazuje, že by bolo neodpušiteľnou chybou fatalisticky sa dívať na neodvratný vývoj automobilizmu u nás. Popri výstavbe nevyhnutne potrebných zariadení na plné uplatnenie automobilu bude treba podstatne skvalitniť verejnú hromadnú dopravu mestskú i mimomestskú, čo si taktiež bude vyžadovať veľké investície, teda zvýšenie spoločenských výdavkov na dopravu. Kvalitná dopravná služba zabezpečovaná hromadnou a individuálnou dopravou sa tak stane jedným z dôležitých faktorov zvyšovania životnej úrovne našich občanov. Vcelku možno Wheelerovu prácu hodnotiť veľmi kladne. Nájdeme v nej výstižný komplexný pohľad na dopravno-ekonomickú problematiku, ako aj pútavý spôsob výkladu.

Eduard Šarmír

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Пекник Карол, Об одном из методов территориального измерения и сравнения жизненного уровня в ЧССР	1
Тикал Сватоплук, К вопросу о результате региональных интеграционных группировок	21

Наука за рубежом

Сакольцаи Д., Инвестиции и хозяйственный рост	40
---	----

Консультации

Шестакова Моника, Проблема уравновешенной цены в немарксистских моделях олигопола	60
---	----

Обозрения

Баух Властислав, Проблемы питания населения мира в 2000 г.	79
--	----

Рецензии

Проблемы народнохозяйственного планирования — Ф. Турновец	91
Комплексный взгляд на капиталистический транспорт — Е. Шармир	94

CONTENTS

Articles

Pekník Karol, One of the Methods of Spatial Measurement and Comparison of the Standard of Life in Czechoslovakia	1
Tíkal Svatopluk, The Consequences of Regional Integration Groupings	21

Science abroad

Szokolczai György, Investment and Economic Growth	40
---	----

Consultation

Šestáková Monika, The Problem of Equivalent Price in Non-Marxistic Oligopol	60
---	----

Outlines

Bauch Vlastislav, Problems of Nutrition of the World Population until the Year 2000	79
---	----

Book Reviews

Models of National Economy Planning — F. Turnovec	91
A Complex View of Capitalist Transport — E. Šarmír	94

Autori článkov tohto čísla: Karol Pekník, Ing., CSc., vedecký pracovník Výskumného ústavu životnej úrovne v Bratislave — Svatopluk Tíkal, dr., pracovník Ekonomického ústavu ČSAV v Prahe — Monika Šestáková, CSc., vedecká pracovníčka Ekonomického ústavu SAV v Bratislave — Vlastislav Bauch, Ing., CSc., vedecký pracovník Ekonomického ústavu SAV v Bratislave

EKONOMICKÝ ČASOPIS

ČSAV — Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník XV, 1967, číslo 1. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Vedúci redaktor Ernest Freistadt, tajomníčka redakčnej rady Katarína Rybanská. — Vytlačila Pravda, vydavateľstvo ÚV KSS, závod Bratislava. — Výmer PIO č. 9263/50-III/2. — Rozširuje poštová novinová služba. — Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. — Časopis možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. — Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. — Celoročné predplatné Kčs 45,—, jednotlivé číslo Kčs 4,50. — © by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966 — K-09*71041